

ԼՈՒԹՅԻ ՊԵՐՃ ԼՈՒԹՅԵԱՆ

ԱՆՊԱՏԿԱՌ ՄԱՐԴԸ

ԱՐԿԱԾԱԼԻՑ ԿԵԱՆՔ ՄԸ ԵՒ ԴՐՈՒԱԳ ՄԸ
ՁՐԱՆՍԵՒԲՈՒՍԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ (1870 - 71)

Կ. Պ Ո Լ Ի Ս

Տպգր. ԿԻՒԹԷՄՊԷՐԿ

1911

153

ԼՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԱՆ ԼՈՒԹՅԵԱՆ

ԱՆՊԱՏԿԱՌ ՄԱՐԴԸ

ԱՐԿԱԾԱԼԻՅ ԿԵԱՆՔ ՄԸ ԵՒ ԴՐՈՒԱԳ ՄԸ
ՖՐԱՆՍԵՒԲՈՒՄԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ (1870 - 71)

2948

ՊԻՄԵՆ ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ
ԳՐԱԳՆԱՌ - ՀՐԱՐԱՐՈՒՄ
Պ. ՅԱՐՈՒՆ ԼԵՂԵՂԵՂՈՒՄ ԲՈՒ 52

Handwritten signature

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպգր. ԿԻՒԹԵՄՊԵՐԿ

1911

ԱՆՊԱՏԿԱՌ ՄԱՐԴԸ

Ա.

Աղքատիկ հայրս՝ ձկնավաճառ Արթին, ամէն անգամ որ դպրոցի խօսք ըլլար, փառաւոր կերպով կը ծեծէր զիս, քանզի իր միակ փափաքն էր իրեն արուեստակից ընել զիս, և կը հրամայէր որ ծախու հանեմ այն ձուկերն և ուլականջները զորս ինք չէր կարողացած ծախել: Իսկ ես, Վահանա, նորա միամօր որդին, բնութեամբ սակաւ ինչ չարածձի, ցերեկն ի բուն ման կուգայի կամ կը նստէի փողոցի մը անկիւնը, և չէի ծախել: Երբ երեկոյն աւանէր որ ապրանքը հոտեր է, աւելի կը սրտմտէր ինծի դէմ. բայց վերջապէս համոզուեցաւ որ մարդ պիտի չըլլամ, անպիտան և իր գործին անյարմար աղայ մըն եմ. ուստի ինչ աջակցութիւն գտնելու յոյսը կտրեց, ի մեծ ցնծութիւն իմ և մօրս, որ շատ մեծ փափաք ունէր ուսմունք սորվելու:

Սակայն դպրոցն ալ իր ծախքերն ունի: Հայրս իր ամէնէն յաջող օրերը գիշերը ժամը չորսին տուն կը դառնար, և անտաի պատճառ մը մէջ բերելով՝ ծեծ մը մօրս, ծեծ մըն ալ ինծի քաշելէ ետքը անօթի ծարաւ կը քնացնէր մեզի. որովհետեւ բոլոր ապրանքը ծախած, սպառած օրը երեկոյն գինեատուն մտնելով, արուեստակից-

ներուն հետ լաւ մը կ'արբենար և մինչեւ որ վերջին լուսան չի հասցունէր, տուն չէր գար:

Իմ և մօրս գործը, հօրս անյաշող օրերը յաջող կ'երթար: Որովհետեւ չէր կրցած իր ապրանքը ծախել, սպառել, երեկոյն կանուխկէկ տուն կը դառնար. և դուինն ըմպելաց ոգինքրէն գերծ մօրս կը թոյլատրէր որ չը ծախուած ապրանքէն մաս մը եփէ որ ճաշեմք:

Առաւօտները երբ հայրս տունէն մեկնէր, մայրս շուարած կը մնար, չէր գիտէր թէ Բնչպիսի աղօթք ընէ իր բարի ծաղիկ ամուսնոյն համար. թէ որ յաջողութիւն մաղթէ, երեկոյն ճաշի բաժիննիս միայն ծեծէ պիտի բաղկանայ: Անյաշողութիւն մաղթելն ալ խիղճը չէր ներէր խեղճ կնոջ:

Իսկ ես հօրմէս գաղտուկ վարժարան կը յաճախէի և սլարապ ժամերս յատկացուցած էի մօրս օգնելու իր զանազան աշխատութեանց մէջ, որոնց նպատակն էր միայն ընտանեկան ապրուստի հայթայթում:

Անձրեւոտ օրուան մը երեկոյ էր, երբ հայրս սովորականէն կանուխ տուն դարձաւ: Երեսները անսովոր կարմրութիւն մը ունէին: Ինկաւ անկողին: Այդ օրը ձուկ որսալու համար նաւակով ծովու վրայ չըջած ժամանակ տեղատարափ անձրեւի մը բռնուեր, մինչեւ ոսկորները թրջեր, չնչած ցուրտ քամիէն պաղ առնելով՝ հիւանդացեր է եղեր: Տուն դառնալով հագուստը փոխելու տեղ, սովորական ժամադրավայրը եղող գինեւ տունը մտեր, գինովցեր և կողի ցաւէ բռնուելով տուն եկեր էր:

Մօրս տարած բոլոր խնամքները և բժիշկին ամէն դարմանները արդիւնք մը չունեցան:

Գիշեր մը, մարելու վրայ եղող աչքերը երեսիս յառած՝ ինծի կը նայէր: Ինչ ուղեկը հարցուցի, գլխովը նշան ըրաւ որ իր մօտը երթամ. դողդոջուն ճայնով

ըսաւ որ ձեռքս բանամ: Այնպէս ըրի: Բան մը համբելու պէս երեք անգամ բթամատն ու ցուցամատը իրարու չփելով՝ ափիս մէջ դպցուց և անշեշտ ճայնով մը ապսպրեց որ մօրս բան մը չըսեմ:

Ետքէն իմացայ որ միեւնոյն բանն ըրեր է մայրիկիս ալ, պատուիրելով որ բան մը չըսէ ինձ:

Այնպէս թուեցաւ ինձ որ հայրս իր վերջին վայրկեաններուն մէջ խղճի խայթէ կը նեղուէր, զգալով որ ծայրայեղ չքաւորութեան մասնուած կը թողու երկու անպաշտպան արարածներ, և ողբարութեան նոպային տապէն խանգարուած մտաւոր վիճակին մէջ թերեւս կը կարծէր որ ժառանգութիւն մը կը թողու մեզի:

Երբ առաւօտուն արթնցայ, սեսայ որ մայրս՝ հօրս անկենդան մարմնոյն վրայ ինկած, հեկեկալով կ'արդատուէր:

Այս առաջին անգամն էր որ մահ կը տեսնէի այսչափ մօտէն:

Բնական բերմամբ սիրտս դառնացաւ այս տեսարանին առջեւ և սկսայ դառնապէս լալ:

Բ.

Հօրս մահուամբ մեր վիճակը աւելի նեղցաւ, մայրս ալ սկսաւ ստիպել զիս որ դպրոցէն հրաժարիմ. բայց ես իմ որոշմանս մէջ անդրդուելի մնացի: Հօրս բարեկամները գացի գտայ և անոնցմէ աղտոտ ձերմակեղէն ժողվեցի, տուն բերի, մօրս լուալ տալու համար. փայտ պէտք էր, գերեզմանատուներէ չորցած ոտտեր, կիպարիս փայտի բեկարներ հաւաքելով տուն կը բերէի: Սա-

փոր մը ճարեցի և արձակուրդի ժամերուս Եէնի Մահալլէի եկեղեցւոյ աղբիւրէն ջուր կրելով՝ տան կարասը լեցուն պահել ինձ սովորութիւն ըրի։ Տաներէցնիս երբեմն, մանաւանդ տաղաւարներուն, փոքրիկ նպաստներ կը բերէր մեզի։

Մէկ խօսքով, մայր ու տղայ մաքառեցանք չքաւորութեան դէմ, և յաղթեցինք անոր։ Ճեմարան վարժարանին մէջ, ուր ուսմունք կ'առնէի, Բրիտտուր Ղազարոսեան և ընկերներուն հոգաբարձութեան միջոցին, օգնական դասատու կարգուեցայ, չափաւոր, բայց ինձ համար յոյժ կարեւոր թօշակով։

Քանի մեծցայ սակայն, պէտքերս համեմատաբար աւելցան։

Ի՞նչպէս ընեմ։

Օրը քսանեւորս ժամ ուրիշ բանի վրայ չէի մտածեր։

Համբաւ մը հասաւ ականջիս։ Իսկոյն տաներէց քահանայիս դիմելով, իր միջնորդութեամբ ձեռք բերի յանձնարարագիր մը, ուղղուած առ Մ... փաշա, որ իր մէկ տղան փարիզ զրկելու միտք ունենալով՝ կ'ուզէր անոր ընկերացնել քիչ շատ ուսմունք առած և անոր հասակակից երիտասարդ մը։

Ուստի ես, Վահան Արթինեան, այն ժամանակամիջոցին նոր թեւակոխած էի քսանեւմէկ տարեկան հասակիս, որ խնդկերու պէս կը փափաքէի այն մեծահրուշակ ոստանը նետել ինքզինքս իրաւագիտութիւն ուսանելու համար, ըստ կարելոյն վրաս գլուխս կոկելով, և մօրմէս ալ սրտապնդուելով, ուղղուեցայ դէպի Սարը Գահա, Չամլըճայի մեծ արահետին վրայ։

Ի կարգին մօռցայ յիշել որ ծննդավայրս Սկիւտար է։

Երբ մօտեցայ Մ... փաշայի ապարանքին մեծ դրան, համարձակութիւնս սկսայ կորսնցնել. մանաւանդ կըր դրան մօտ տեսայ չքեղ հագուած, և լուրջ կերպարանքով պատկառելի անձ մը։

Ետ դառնալու փափաք մը զիս բռնադատել սկսաւ։ Ինքզինքիս վրայ մեծ ճիգ թափեցի։ Երկչոտ, արիւն քրտնած, դէմքս կրակի պէս կարմրած, յանդգնեցայ դռնէն ներս քարշել անձս։

Ամօթխած և չուարած, քանզի բարձր դասակարգի ընկերութեան մէջ մտնելու սովոր չէի. մօտեցայ, այն չքեղ հագուած պատկառելի անձին, զոր նոյն ինքն փաշան կը կարծէի։

— Կ'աղաչեմ, ըսի, արդեօք Մ... փաշայ...

— Հոս է, հրամայեցէք, պատասխանեց։

Եւ զիս առաջնորդեց ապարանքին հիւրանոցը։ Երբ յանձնարարագիրս իրեն յանձնեցի՝ Նորին Վանժութեան մատուցանելու համար, բարեբարոյ եղանակաւ ըսաւ որ պահ մը սպասեմ, և դէպի պարտէզ ուղղեց քայլերը։

Շատ քիչ սպասեցի։ Նոյն անձը մի քանի վայրկեանէն դարձաւ և քաղաքավարութեամբ առաջարկեց որ իրեն հետեւեմ։

Դուրս կանք պարտէզին դռնէն. բաւական երկար ճամբորդութենէ յետոյ, որոյ միջոցին ծովեզերքներէ և անտառներէ անցանք. գտնուեցայ քէօշկի մը առջեւ, ծաղկոցի մը մէջտեղ կառուցուած, քէօշկ մը, որոյ շէնքին գեղեցկութիւնը զիս զմայլեցուց։ Լապտերի ձեւով տաղաւար մըն էր այս. բոլորչի և անկիւնաւոր. պատուհանները բաց էին, գունազեղ մետաքսեայ վարագուրներով սքօղուած։

Ինձի առաջնորդող չքեղ հագուած մարդը միջահասակ, գեր և ալիքաւոր մօրուսուսը անձի մը մօտեցաւ, գեր և ալիքաւոր մօրուսուսը անձի մը մօտեցաւ. գիրով ինձի անյսելի ձայնով բառ մը փափսաց. գիրով անձը որ նոյն ինքն փաշան է եղեր, ժպտուն դէմքով։

— Եկո՛ւր, տղա՛ս, ըսաւ, քեզի պէս շնորհալի, ազնիւ երիտասարդ մը յանձնարարուելու պէտք չունի։

Իսկ ես ամչկոտ և խռովեալ, թուրքական տարազով զինքը բարեւելէ յետոյ, գետինը կը նայէի։

— Նստեցէ՛ք, ըսաւ, աթոռ մը ցոյց տալով իրեն քով:

Առաջուց սկսուած խօսակցութիւն մը շարունակու-
լու պէս:

— Ուրեմն, ըսաւ, խօսքը ուղղելով դիմացը նստող
ուրիշ անձի մը, որ իրեն նման նշանաւոր անձ մը պէտք
էր ըլլալ, երբ մարդուս բոլոր ունեցածը մէկ միլիոն ոս-
կիէն պակաս է, խեղճ բան ըսել է. քիչ չափ դիւրա-
կեաց լինելու համար առ նուազն երկու միլիոն ոսկի
ունենալու է մարդս:

— Այնպէս չէ՞, Վահան էֆէնտի, յարեց փաշան,
խօսքը ինծի ուղղելով:

— Այնպէս է, էֆէնտիմ, ըսի խոնարհաբար:

Թէպէտ այսպիսի բարձրաստիճան և մեծահարուստ
անձանց ընկերութեան մէջ խօսակից ըլլալու վարժու-
թիւնը չունէի, սակայն կը զգայի որ տեղի չկար հա-
կաճառութեան:

Նոյն պահուն, իմ չար բաղդէս, չորս նոր հիւրեր
ներկայացան. ասոնց մէկը ինծի ծանօթ ճարտարապետ
մըն էր:

— Հրամանեցէ՛ք, ըսաւ փաշան, առանց տեղէն շար-
ժելու. ճիշտ ժամանակին եկար, գալֆա՛, մեր կառու-
ցանկիք նոր շէնքին վրայ լայնարձակ մանրամասնու-
թիւններ ունի տալիք Նորին Վսեմութիւնը, ըսաւ,
աչքը դարձնելով առջի խօսակիցին վրայ:

— Օ՛հ ուրեմն, երթանք տեղը գննեմք:

Բոլոր ներկաները մէկէն ոտք ելան, իսկ ես վայր-
կեան մը շուարած մնացի. փաշան կռահեց. ինծի մօ-
տեցաւ:

— Դուք ալ միասին եկէ՛ք, ես չափ կը սիրեմ
կարծիք առնել:

Այս փափկամկատ առաջարկութիւնը ընդունիլ հարկ
էր: Ելանք ճամբայ ամենքս ալ իբր տասն հոգի: Պար-
տէզը ուր կը գտնուէինք չափ ընդարձակ էր. թերեւս
աւելի քան երեսուն քառակուսի հազարամէթր:

Ծով կարծածս, ուր չողենաւաններ կ'երթեւեկէին,
և բազում ոսկեղօծ սանտալներ յուշիկ յուշիկ պտոյտ
կ'ընէին խաղաղիկ և միապաղաղ ջուրերուն վրայ, թիա-
վարութեամբ գեղանի հարէմներու, դէմքերնին կիսով
չափ ծածկուած սպիտակ շղարչներու մէջ:

Այս ծով կարծածս ուրիշ բան չէր, բաց եթէ լայ-
նածաւալ աւազան մը:

Հասանք բլրակի մը մօտ, ուր կանգ առաւ ընկե-
րութիւնը. և որոյ վրայ փթթած էին ծաղկի թագաւո-
րութեան հրաշալիքը:

Փաշան խնդրեց ճարտարապետէն որ գործի սկսի:
Սա հարցուց Ն. Վսեմութեան որ այս նոր շինուելիք
տաղաւարին համար ո՞րչափ դրամ ծախսել մտադրած է:

— Կը ծախսեմ որչափ որ պէտք է, ըսաւ փաշան
անկարեւոր խնդրոյ վրայ խօսելու պէս:

Ճարտարապետը խօսք առաւ.

— Վեց հարիւր կանուն գետնի վրայ, երկարիկ,
քառակոտսի վեց հազար կանգուն. տասնականէն իբր
վաթսուն հազար ոսկի...

— Կը վախճամ, փաշան ընդմիջեց խօսքը, այդ-
պիսի ճնշին գումարով յառաջ գալիք գործն ալ ճնշին
բան մը չլինի:

Ապա, խօսքն ինծի ուղղելով.

— Քու կարծիքդ ի՞նչ է, Վահան էֆէնտի:

Ինծի համար անսովոր և տարօրինակ այս խօսակ-
ցութիւնը այնպիսի կիրք մը արթնցուց սրտիս մէջ,
զոր նկարագրելու համար բառ չեմ կարող գտնել: Չամ-
լըճայի բաց և մաքուր օդը, առաւօտուն առած նա-

խաճաշիս թեթեւութեան հետ միացած, սաստիկ քաղց մը յառաջ բերած էր ստամոքսիս մէջ. մինչդեռ ես գրպանս միայն քսանեհինգ փարս ունէի. որով պարտ էի այն օրը երեկոյ բնիկ, դիմացս վաթսուն հազար ոսկիներու վրայ խօսկով, կ'ուզէին, կարծես, ծաղրել, թշնամանել զիս իմ ժառանգագիրիկ և չքաւոր վիճակիս համար:

Բարակ սարսուռ մը պտտեցաւ դնդերացս վրայ և զգացի որ գունատեցայ:

Բնականաբար պատասխանա յապագեցուցի քանի մը ակնթարթ:

— Ըստ իս, չարունակեց փաշան, գոնէ հարիւր հազար ոսկի պէտք է յատկացնել յառաջադրածիս պէս չէնք մը ունենալու համար:

— Ես ալ ձեր կարծիքէն եմ, Վսեմափայլ աէր, պարտաւորեցայ պատասխանել:

Եւ սակայն հարկաւ կը գուշակէ ընթերցող բարեկամս, որ, ոչ հարիւր հազար ոսկիին զօրութիւնը գիտէի, և ոչ գաղափարուած չէնքին բնութիւնը, հօրս կենդանութեան ժամանակ հարիւր հազար ոսկի ըսելով գիշերները անօթի չը պառկիլ կը հասկնայի, և տաղաւար ըսելով կ'երեւեկայէի մեր խարխլած տնակը, որուն պատուհաններուն ապակիի տեղիքը բռնած էին մրտաւ թուղթի կտորներ:

Տեղը չափելու համար կանգուն մը պէտք եղաւ, ճարտարապետը մոռցեր էր հետ առնել:

— Հոգ չէ, ըսաւ փաշան, Ահարոնը կանչեցէք, անոր քով այգեպիտի բաներ միշտ պատրաստ կան: Անմիջապէս դիմացնիս բերուեցաւ մարդ մը, որուն տեսքը զիս զարհուրեցուց:

Երեւակայէ, ընթերցող բարեկամս, հեռագրաթիւ լի ցողի նման երկար ու վտիտ մարդ մը, մանտրաթիւ

զլուխ, մոխրագոյն աչքեր, երկար ու սրածայր քիթ, ոչ ընչացք ունէր ոչ մորուք, մինչեւ ուսերը իջած սպիտակաթառն մազեր, սոսկալի լաշն բերան, չրթունքը դէպի բերանը փախած, թուշի տեղը անյայտ, չուրջ քառասուն տարեկան մարդ մը:

— Ի՞նչ հրաման ունիք, փաշա, ըսաւ պատու կնոջական ձայնով մը:

— Սիրելիդ իմ Ահարոն, կանգուն մը ճարէիր:

Ահարոն սաստիկ հարրուխէ բռնուածի պէս բռկապն ու քիթէն նոր շինուած կանգուն մը ցատկելը մէկ եղաւ:

Չարմանքով աչքերս չիեցի, և չուրջս գտնուողներուն երեսը նայեցայ, պատասխանը գտնելու համար այն հարցումին, զոր ես ինծի կ'ընէի.

«— Ի՞նչ է այս:»

Բայց ամէն ոք բոլորովին անտարբեր դէմք ունէր, այս եղածը իբր սովորական բան մը կը նկատէին գողցես: Այս միջոցիս փաշան ճարտարապետին կը հարցնէ.

— Արդեօք այս մեր նոր շինուելիք տաղաւարը ծովին հարուակո՞ղմը չինենք, ինչպէս կ'ըլլայ, կարծեմ այսպէսով ձմրան եղանակին մէջ ալ օգտակարութիւն կ'ունենայ մեզ:

— Դուք գիտէք, փաշա:

— Հասա՛ն, ձիերը բերէ՛ք... ո՛չ, ո՛չ, պիտի ուշանայ, կ'աղաչեմ, Ահարոն, մեզի համար քանի մը ձի: Երթանք լիճին հարաւակողմն ալ աչքէ անցունենք:

Ահարոն մինչեւ ոտքերը իջնող փաթիլոյն քովի գլրպաններուն ծածկոցները, մամուկի տոտիներու բարակութիւն ունեցող մատներովը վեր վերցունելուն պէս երկու գրպաններէն մէյ մէկ առողջ և հուժկու երիվարներ դուրս ցատկեցին, երասանակով, թամբով, պայտերով, երախակաղով, վերջապէս իրենց ամէն սարերովը:

— Ահ, ըրի ինքնաբերաբար, այս ի՞նչ տարօրինակ բան:

Եւ սակայն փաշան ամենայն պաղարեամբ և առանց ընդմիջելու իր շուրջը գտնուողներուն հետ սկսած խօսակցութիւնը, կը պատրաստուէր ձի հեծնելու, մօտեցաւ ինծի փաշան:

— Եթէ կ'ուզէք հաճելի բան մը ընել, հետեւեալս եկէք, ըսաւ ինծի:

— Ոչ, ըսի խոնարհելով, պիտի մեկնիմ ձեր հրամանաւ, որ մի գուցէ ձեր այս օրուան զբաղմունքին մէջ արգելք ըլլամ, թէ որ հրաման տաք, յարմարագոյն ժամանակ մը կ'ուզամ:

— Այո՛, այո՛, ըսաւ փաշան, քանի որ քեզի այդպէս հաճոյ կը թուի:

Փաշան և միւս նշանաւոր անձը ձի հեծան:

Ճարտարապետը և հիւրերը անոնց հետեւէն գացին հետիւտ:

Այն սոսկալի մարդը որուն քթէն կանգուն և գլուխը պահնդէն ձիեր կը պոսթկային, կը սլքտար շուրջս:

Չէի ուզեր նայիլ անոր. բայց չեմ գիտեր որպիսի ձգողական զօրութենէ մղեալ, աչքերս միշտ իրեն կը դառնային:

Երեսօ ձեռացս մէջ գոցեցի. դարձեալ չը յաջողեցայ: Մագնիսական զօրութիւն կար տոյ անիծեալ մարդուն վրայ:

— Փաշան հաղիւ ժամէ մը կրնայ վերադառնալ, ըսին մօտ գտնուող մէկ քանի անձինք. հրամայեցք, քէօշկին մէջ հանգիստ ըրէք:

Ատոնք փաշային մանկուկներն ըլլալ կը թուէին:

— Ո՛չ, ո՛չ, ըսի խտուրթեամբ և զիրենք բարեւելով: Խնդրեցի մը վրայ սկսայ աւելի վազել քան քայլել:

Բաւական ճամբայ յառաջ գացած էի, և ահա, սոսկալի տեսարան. Ահարոն ճամբուս հակառակ կողմէն դէպ ինծի կուգար:

Կոխած տեղս դամուեցայ մնացի կարծես: Իսկ Ահարոն ֆէսը գլխէն հանելով դէպ ինծի երկնցուց և ուժով մը թօթուելուն պէս, երկու սոսկալի և արիւնկալ գայլեր դուրս ցատկեցին և վրաս յարձակիլ սկսան:

Չեմ գիտեր ազնիւ ընթերցող, թէ իրականութիւն էր այս, թէ ոչ առ աչօք բան մը. երազ տեսնող մարդուն մը պէս պօռացի, բայց ձայնս կոկորդիս մէջ մարեցաւ:

— Հասկցայ, հասկցայ, գոչեց հետեւէն անիծեալն Ահարոն, իրեն յատուկ կանացի ձայնով, վախցաք այնպէս չէ՞, ինծի նայեցէք, հիմա կ'ազատեմ ձեզի անոնց ձեռքէն:

Այս բնկով մամուկի ոտքերու նման երկու մատը քիթին տանելով խնչելուն պէս, քիթին ամէն մէկ ձեռքէն մէկ մէկ զամբիւ, աւելի սոսկալի քան զգայլերն, դուրս ցատկելով սկսան հետապնդել այն երկու գազաններուն որ բերանարաց վրաս կը յարձակէին:

— Ա՛յ հերիք է, ըսի ես ինծի, և սկսայ փախչիլ պարտէզին ծառախիտ մէկ կողմը, ոտքերուս բոլոր զօրութեամբ: Չգիտէի թէ ուր պիտի ելլեմ, լայն ուղի մը բռնած կը յառաջանայի, այս խնդրին պտրակի մը մէջէ անցաւ նախ, յետոյ շուրջս տեսայ պտղաբեր ծառատան մը, յետոյ բանջարանոց: Ինքնիրենս կը խորհէի. Աստուած իմ, այս ի՞նչ բաներ, ոսկի... միլիոններ, հարիւր հազար ոսկի անակի մը համար, երկու միլիոն ոսկի չունեցողը մարդ չէ...: Հէ՛, այս ի՞նչ պիտի ըլլայ: Նայիմ, զրպանս քանքնինգ փարա կայ... այս իրիկուսան համար տասնընէնգ փարայի հաց, տասը փարայի պանիր. հապա չօգտէ, անօթի մնամ նէ. Է՛հ, քիչ մըն ալ քուտով կը կշտանամ...: Երկու միլիոն ոսկի: Ես մարդ չեմ արդեօք, քանի որ ունեցած հարստութիւնս երեսուն փարայի ալ չի հասնիր: Խե՛նթ եմ, ոչ, կարծեմ

մտային խանդարում ունեցայ, հեռագրաթելին ձողին բերնէն քիթէն տեսակ տեսակ զազաններ...

Ահ, ի՞նչ կը տեսնեմ, Ահարոնն է սա, որ հապճեպով դէպի ինծի կուգայ:

— Օգնութիւն, հոգիս ազատեցէք...

Սկսայ պօռալ թոքերուս բոլոր զօրութեամբ, արդարեւ առ աչօք չէր կրնար ըլլալ այս անգամ, սուր երկայն մարդը, որ այնքան սոսկում պատճառեց ինծի, գացած խճուղիիս հակառակ կողմէն դէպի ինծի կը յառաջանար դարձեալ:

Մօտեցաւ և խոնարհական մեծտրանօք մը գիս բարեւելէ յետոյ.

— Կ'աղաչեմ, տէր իմ, ներողամիտ եղէք, եթէ վայրկեան մը յապաղեցնեմ ձեր ճամբան:

Այս ըսելով, ի նշան յարգանաց մինչեւ գետին խոնարհեցաւ: Միշտ դողդոջուն և ահաբեկ.

— Ի՞նչ կ'ուզես ինէ, խեղճ աղայ մը, սոսկալի և անիծեալ մարդ, գոչեցի:

— Ներողութիւն, տէր իմ, ծառանիդ միասակար մարդ չըլլալէ զատ, ամէն բանի օգտակար է, ինչպէս որ պիտի...

— Ամա՛ն, ես անցայ, անցայ քու օգուտէդ, թո՛ղ դիս որ տնակս երթամ և հանգիստ ընեմ, ալ հերիք խռովեցուցիր միտքս և հոգիս, Սաղայե՛ր:

Դարձեալ կ'աղաչեմ ըսաւ Ահարոն, մեղմիկ և համոզիչ եղանակաւ մը, միայն մէկ վայրկեան միտ գիւր խօսքիս, թէ որ ձեզի անհաճոյ բան մը ըսեմ, կտրէ գլուխս:

— Ի՞նչ կ'ուզես, ըսէ՛ չուտ, սատանա՛յ:

— Երբ որ դուք փաշային քէօշը մտաք, ձեզ վաշկուշ, համեստ և զմայելի կերպարանքը խոր տալանութիւն ազդեց բոլոր ներկաներուն վրայ...

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, չորնալու մարդ:

— Համբերեցէ՛ք, ըսաւ գլուխը դէպի աջ կողմը ծռելով, այդ ձեր պատկառելի, ամէկոտ և ամօթխած երեսը անապառ գանձ մըն է, արդ կ'ուզեմ սակարկել ձեզի հետ...

— Ի՞նչ, ո՛վ ըսաւ քեզի թէ ես ծախու եմ, աներես մարդ...

— Թող տուէք որ խօսքս աւարտեմ, տէր իմ, իմ ուղածս սա է որ այդ ձեր դէմքին պատկոտանքը ինծի ծախելու չորսն ընէք:

— Ահ, հիմա պիտի խնդրեմ, ամենէն այլանդակ վէպերու մէջ անգամ այսպիսի արտառոց առուտութիւն չտեսայ, գործիդ գնա՛, ապա թէ ոչ...

— Ո՞հ, տէր իմ, ըսաւ հեռագրաթելի ցօղը, այդ ձեր դէմքին պատկառանքը ծախու առնելու համար պատրաստ եմ ձեզի փոխարինելու օգտաշատ եղանակով մը. ձեզի կ'առաջարկեմ Հէրմէսի գտակը:

— Ի՞նչ բան է այդ, հարցուցի զարմացմամբ:

— Թաւշեայ գտակ մըն է, սրածայր, զոր երբ գըլխուդ վրայ ունենաս, անտեսանելի կ'ըլլաս պարզ ոգիներու պէս:

Այս ըսելով դիւային մարդը ականջին մէջէն քիւրան մը հանելով գլուխը դնելը և անտեսանելի ըլլալը մէկ եղաւ: Առիթէն օգտուիլ ուզելով սկսայ փախչիլ, այլ անօգուտ հազիւ քսան քայլ յառաջացած էի, և ահա Ահարոն կրկին դիմաւորեց դիս:

— Ահա՛ տեսաք, ըսաւ, այս գլխարկին զօրութիւնը, որմէ կրնաք օգտուիլ ձեր ճաշակին ու փաղձանքին համեմատ:

— Ես ատանկ բան չեմ ուզե՛ր, աղաղակեցի:

— Բայց տէր իմ, կ'երեւայ թէ չախորժեցաք այս փոխանակութենէն, ուրեմն ձեզի կ'առաջարկեմ բաղդին դիւթեալ քսակը:

— Այդ ալ ուրիշ դիւային գործիք մըն է, ի՞նչ է :

— Այս քսակին զօրութիւնն է միշտ մէջը բովանդակել հինգ օսմանեան ոսկի, արդարեւ տէր իմ, այս բան մը չէ, բայց երբ աւելի պէտք ունենաք այն ատեն հինգ ոսկին կը հանէք դուրս, քսակը կը գոցէք, և երկվայրկեանէ մը, քառորդէ մը, վերջապէս երբ որ ուզէք ու կրկին բանաք, մէջը հինգ ոսկի եւս պիտի գտնէք :

— Կարելի՞ բան է արդ, հարցուցի յարաձուռ զարմացմամբ :

— Ահա՛ փորձը, ըսաւ դիւայինս, ձախ աչքին մէջէն փոքրիկ քսակ մը դուրս հանելով՝ բխամատովը երկաթ կէտի մը վրայ կոխեց, քսակը բացուեցաւ, հինգ ոսկի դուրս հանեց, ապա բերանը դէպի գետին դարձնելով՝ թօթուեց ու սեղմելով գոցեց, պահ մը կեցաւ, բացաւ, կրկին հինգ ոսկի ալ դուրս հանեց, նորէն թօթուեց, այսպէս շարունակ :

— Հասկցայ, պօռացի մարդուն երեսն ի վար, դուն խաբերայ ձեռնածու մըն ես ու կը խաբես աչքերս աճպարարութեամբ :

— Ծնորհ ըրէ՛ք տէր իմ, դուք ինքնին փորձեցէք այս բանը :

Եւ քսակը ձեռքս տուաւ : Քսակը բռնեցի և ահա բոլոր մարմնոյս մէջ անտանելի սարսուռ մը զգացի, ըրած փորձերս ցոյց տուին որ Ահարոն չէր խաբած զիս, բայց իրական աշխարհի մէջ այնպիսի հրաշալիք մը կարելի չէր, մտածեցի :

— Ուրեմն դուն դիւային մէկն ես, ըսէ նայիմ գարշելի մարդ, դուն Սաղայելի խումբէն ես, թէ ոչ Բեհեզ-զեբուդի անիծապարտ բանակին կը պատկանիս :

— Գիթա՛ ինձ, տէր իմ, ըսաւ Ահարոն մեղմ և պաշտառքին ձայնով մը, սա առուտունիս վերջացնենք, թէ որ ես ձեր օգուտը մտածեցի, յուսամ որ դուք ալ

— Ահ, ահ, Վահան, երեսդ ինչո՞ւ ատանի...

— Գնա՛, հիմա, կ'աղաչեմ մայրիկ :

ինծի ողորմելով, ձեր այդ զմայելի դէմքին պատկառանքը ինձ վաճառելու հաճիք :

— Բայց, ըրի, ենթադրելով որ երեսիս պատկառանքը ապրանք մը համարուէր ու ծախէի, այդ վաճառքը ի՞նչպէս պիտի կարողանամ յանձնել քեզի, ըսէ նայիմ տնայիտան մարդ :

— Այդ հոգը ինձ յայտնեցէ՛ք, ըսաւ Ահարոն ընելիքին յաջողութեան վրայ լաւ համոզուած մարդու մը պէս :

Ես ալ այս դիւային մարդուն տաղտկալի թախանձանքէն օժիքս ազատելու համար, քիչ մըն ալ ոսկիներուն... հրապոյրին դիմադրելու անկարողութենէս.

— Ուրեմն ըրէ՛, ըսի : Հեռաքրքիր նայուածքով սկսայ ընելիքին ուշ գնել :

Ահարոն ականջին մէջէն փոքրիկ ոսկի տուփ մը հանեց, միւս ականջէն մետաքսի պէս կակուղ ու բարակ սպունգ մը : Յետոյ ամենայն քաղաքավարութեամբ ինծի մօտենալով.

— Ներողութիւն, յարգամեծար տէր, ըսաւ, և սկսաւ մեղմիկ ճակատոյ չփել, յօնքերուս մէջտեղէն քթիս վրայ իջեցուց սպունգը, ապա աջ ու ձախ կողմերը, երեսներս, թուչս, ալտերս, մէկ խօսքով գլխուս բոլոր լերկ կամ թեթեւ աղուամազով ծածկուած տեղերն զրեթէ չփեց : Ապա բացաւ ոսկի տուփը, և սպունգը փութամատին, ցուցամատին և միջնամատին ծայրերն առած, բոլոր ուժովը քամելով երեք կաթիլ քրտինքի նման ջրեղէն հիւթ մը կաթեցուց մէջը :

— Ահա եղաւ, ազնուաւիալ տէր իմ, ըսաւ ինծի, երբ ըրածին զարմացած, ապուշ ակնարկ մը կը պտրտցունէի երեսը :

— Բայց, շարունակեց, բաղդին քսակէն որպէսզի միայն դուք կարող ըլլաք օգտուիլ, և ձեռքերնուդ չը

հանել, ուրիշ երկու գործողութեանց ալ պէտք կայ, զորս կատարելու համար ձեր կողմանէ հանդիսաւորապէս խոստում մը կ'սպասեմ, սա իմաստով որ այս առուտու-
րին վրայ երբեք պիտի չը գլջաք, և դիւթեալ քսակը
նա տալով՝ ձեր գէմքին պատկառանքը չը պահանջէք
երբէք :

Նկատելով որ այս կախարդական գործողութիւննե-
րէն յանսահմանս ձանձրացած էի :

— Ուզածիդ պէս թող ըլլայ, գոչեցի, կը խոստա-
նամ, միայն թէ ժամ առաջ ազատիմ քու դիւային ձի-
րաններէդ :

— Կ'աղաչեմ տէր իմ, ըսաւ գլուխը դէպի աջ ծռե-
լով, մի բարկանաք, ձեր վրայ ունեցած համակրանաց
զգացմունքս կը թելադրէ ինծի որ ձեր օգուար խորհիմ
չըջանայեցութեամբ : Եւ բերանը բանալով սկսաւ կոկոր-
դէն հանել չղթայ մը, որոյ հաստութիւնը կը հաւասա-
րէր մեծ գրահաւորներու երկաթ խարիւղին նաւուն կցող
չղթաներուն հաստութեան . կը նայէի ապշահար, առաւ
քսակը, և ինչպէս ըրաւ չը գիտեմ, այն փոքրիկ ու չըն-
չին առարկան կցեց չղթային ծայրին, և սկսաւ չուրջս
դառնալ, իբր թէ այն չղթայով մէջքս կը պատատէր :

— Գիթա ինծի, գոչեցի, ինչպէս կարող եմ ես, այս-
չափ հազարաւոր քաշ կըռող սոսկալի ծանրութիւն մը
վրաս կրել :

— Համբերեցէք, տէր իմ, ըսաւ ժպիտով մը, որ
դժոխքի բնակիչներուն յատուկ էր կարծես . հմայական
աշխարհի մէջ նիւթ և ծանրութիւն չկայ :

Արդարեւ հակառակ այն ահարկու չղթային, ան-
վերջանալի կերպով մէջքս պլլուելուն, ամենեւին ծան-
րութիւն չէի զգար, և ինչ որ աւելի ապշեցուցիչն է,
մարմնոյս վրայ տարօրինակ թեթեւութիւն մը կը գըտ-

նէի, առոյգ և զուարթ սկսայ ոստոստել, գլխովս հրա-
ժեշտ տալով այս դիւային մարդուն :

Ճամբան սակայն միտքս սկսաւ տանջուիլ բուն
մտազբաղութեամբ :

— Ինչ ժամեր անցուցի, կը մտածէի, միլիոններ,
միլիոններ ես ու մայրս կէս անօթի... հարիւր հազար
լիրա ծախք, պարտէզին մէջ քէօշկ մը շինելու համար,
և սակայն անդին : մեր տունը, փոքր փոթորիկի մը
կը սպասէ որ փչի : Ինչ է այս... մէկը ունի չափա-
զանցօրէն շատ, ուրիշ մը չափազանցօրէն սակաւ...
ո՛ւֆ, հապա այն հեռագրաթելի ձողը, այն սաղալեան
Ահարոնը, որոյ քթէն բերնէն երբեմն ձի կ'ելնէ, եր-
բեմն չղթայ : Եւ առուտուր... երեսիս պատկառանքը
ծախու առնել, ինչ ալլանդակութիւն : Բազդին քսակն
ինչ պիտի ըլլայ, ամէն բանալու և գոցելու՝ մէջէն
հինգ ոսկի... : Ոչ, ոչ, տեսիլք մ'է այս, հէ՛, կեցիր
նայիմ :

Ճակատս չփեցի, բոլոր յիշողութիւնս ամփոփեցի
մտաց մէջ, մինչ աջ ձեռքովս հմայեալ քսակը գրպա-
նէս հանելով բացի, և տեսայ որ հինգ փայլուն ոսկիներ
գոգցեա կը ժպտէին երեսիս, որ այս կէտիս աւելի սոս-
կումով պատած էր, քան թէ գոհունակութեամբ : Մըտ-
քէս կ'անցնէր որ մէկ տարօրինակ զրոյցներ, ըստ ո-
րում, երբեւ ոսկի տրուած դրամներ, քանի մը վայր-
կեան յետոյ ասոր ձեւով պարզ թուղթի կտորներու կը
վերածուէին :

Այսպիսի կախարդական խաբէութեամբ ինծի խաղ
մը ըրած է թերեւս անիծեալն Ահարոն : Բայց ոչ, ոս-
կիներուն մէկը բռնելով շօշափեցի, և ձեռացս մէջ դար-
ձնելով զննեցի, ոսկի էր, իրապէս ոսկի, իր բոլոր ծան-
րութեամբը և սիրունութեամբը, բայց կրնար լինել,
նայելով որ մէկ կախարդական պատմութեանց, որ ո-

րոշեալ ժամանակէ մը յետոյ, թուղթի կամ ուրիշ անարժէք մետաղի մը վերածուէր. ուստի երբ հասայ տուն, առանց մօրս բան մը ըսելու՝ մտայ սննեակս, և դրան խարխուլ նիգը փակելէ յետոյ, նստայ գրասեղանիս առջեւ: Բաղդին քսակը հանեցի, բացի, և թօթուելով հինգ ոսկին թափեցի սեղանին վրայ: Գոցեցի քսակը, քառորդէ մը յետոյ կրկին բացի, ահա քեզի հինգ ալ. այս գործողութիւնը շարունակեցի քառորդը մէկ վայրկեանի իջեցնելով: Միշտ հինգ ոսկի, ոչ աւելի ոչ պակաս, ոսկին եղաւ հազարի չափ, յոգնեցայ: Ոսկիները ամբողջ մէջ առնելով երեսներու քսեցի, ահ, ինչ անոյշ բաներ էք դուք, ամէն երջանկութիւն ձեզմով է երկրիս վրայ, մինչեւ իսկ երկնից մէջ կրնամ ըսել, քանի որ դրամն է որ հաստատ կը պահէ զմարդ առաքինութեան շաւղին մէջ...

Վրաս սաստիկ ջերմ մը եկաւ, կը գառնայէի, և զգալով որ զգայազիրի գետինը կը տապալիմ:

— Մայրիկ, գոչեցի:

Այսչափը գիտեմ: Երբ աչքս բացի, մայրս տեսայ գլխուս վերեւ, ամէն խնամք կը շուայէր զիս սթափեցնելու համար: Ուրբի ելայ, իբր թէ երազելէ կ'արթննայի:

— Վահան, այս ինչ ոսկիներ են, ըսաւ մայրս սոսկումով խառն զարմացմամբ: Առջի պատասխանս՝

— Ձը գիտեմ մայրիկ, եղաւ: Ուշաթափ էի տակաւին:

Սակայն տակաւ ուշաբերեցայ:

— Այո՛, շարունակեցի, վերջը կը հասկցնեմ:

— Ոչ առաջը գիտեմ և ո՛չ վերջը, գոչեց մայրս, պէտք է որ շուտով այս ոսկիներն իրենց տիրոջը դառնան, ի հարկէ այսչափ դրամ մէկտեղ կարող չես չա-

հիլ մէկ օրուան մէջ, շուտ, ո՛ւֆ, այդ ինչպէս ալ դէմքդ չնորհքէ ելեր է Վահան, շուտ տար սա ոսկիները որ երեսդ իր առջի անմեղութիւնը գտնէ:

Կը մտածէի թէ արդեօք դէմքս ինչ պատճառաւ չնորհքէ ելեր է: Այս յանկարծական փոփոխութեան պատճառը ինքնիրենա զանեղ կարծեցի, որովհետեւ փայլուն մետաղին առաջին տեսքը այլ յայլմէ ըրած էին սիրտս, կ'երեւի թէ այս յուզմունքը գէշ տպաւորութիւն յառաջ բերած էին կերպարանքիս վրայ:

Գործին էութիւնը մանրամասնօրէն մօրս հասկցնել երկար պիտի ըլլար, ուստի միտքս լաւ մը ամփոփելէ յետոյ յարմար դատեցի որ հրամայական ոճ գործածեմ:

— Մայրիկ, ըսի կտրուկ ձայնով մը, հիմա ես բացարձակ կերպով հանգիստի պէտք ունիմ, գիտեմ նաեւ որ դու ալ դրամի պէտք ունիս, երէկ առտու պառկած տեղէս իմացայ որ հացագործը զքեզ կը նեղէր բաւական աղմուկ հանելով, ուստի սիրելի մայրիկ, առ սա մէկ երկու երեք ոսկին ու գնա հիմա, այսչափ:

— Ո՛հ զաւակս, ըսաւ մայրիկ, դողդաշուն ձեռքով ոսկիները գրեթէ յափշտակելով:

Ոսկին ինչ տեսակ աղբիւրէ որ յառաջ գայ, միշտ անդիմադրելի տպաւորութիւն գործած է Աղամայ որդւոյ վրայ:

— Մի գուցէ ոճիրի մը արդիւնք ըլլայ, առարկեց մայրս: Լուսահոգի հայրդ թէպէտ աղքատ, այսուհանդերձ երբեք ուղղութիւնէ չչեղացաւ: Ձեմ մոռնար բնաւ, գիշեր մը իր մէկ յաճախորդը գինով վիճակի մէջ քառորդ մէճիտի տեղ ոսկի մը տուած էր, հայրդ այն գիշերը չարքեցած տուն դարձաւ և արշալոյսին եղնելով այն ոսկին իր տիրոջը դարձուց:

— Մի վախնար մայրիկս, ըսի իրեն մեղմ ձայնով, ես ալ այն հօրը զաւակն եմ:

— Ահ, ահ, Վահան, երեսդ ինչու առանկ...

— Գնա հիմա, կ'աղաչեմ մայրիկ:

Գ.

Երբ առանձին մնացի, սակաւ ինչ շունչ առի. բայց կը տեսնէի որ մտահոգութիւններս այնչափ աւելցած էին, որչափ որ կրնամ ըսել, չէր աւելցած հարստութիւնս:

Այս ոսկիները ո՞ւր պիտի պահէի, քիչ շատ զօրաւոր հով մը կարող էր փողոցնուս դուռը բանալ, պատուհանները խորտակել, թողունք չար մարդոց ձեռնարկը մեզի վնասելու, կողոպտելու համար. սկսայ մտածել. ինչպէս ընելու է, երկաթեայ արկղ պէտք է, հաստատուն դռներով տուն: Վրաս գլուխս չտկելու եմ, այս բազմադիմի հոգերուն մէջ ես մինակս ի՞նչպէս կըրնամ հասնիլ, սպասաւոր մը պէտք է, հաւատարիմ մէկը ո՞ւր գտնել: Բայց... խնդրոյն ամէնէն կարելորդ, թէ որ հարցունեն այս հարստութեանս աղբիւրը, ի՞նչ պատասխան տալու եմ, ո՞հ, Աստուած իմ, սոսկալի բան, այս նոր վիճակս այժմէն սկսաւ ինծի բեռ ըլլալ: Հիմա խելքիս պիտի գայ, երեսմ դուրս, քիչ մը շունչ առնեմ:

Ժամը երեկոյեան տանին կը մօտենար: Առանց գիտնալու թէ ուր պէտք է երթամ, դէպի դալարասար և օգաւէտ տեղ մը ուղղեցի քայլերս. մանկամարդ աղջիկ մը, դէմքով իրեն նմանող տանտիկնոջ մը հետ կ'երթար մտաղբալ, մօտերնուն անցնելով երբ առաջ կ'երթայի, ետեւէս փափառք մը լսեցի.

— Սա մարդը նայէ, մայրիկ, ի՞նչ լիւստած կերպարանք ունի:

— Աղէկ նշմարեցիր աղջիկս, շատ անշնորհ մարդ: Արդեօք այս դիտողութիւններն իմ վրաս էին, և սակայն ես անոնց երեսն անգամ չէի նայած: Արդեօք, մտածեցի, իրենց կարեւորութիւն չը տալս ո՞՞ր համարեցին: Արդարեւ... իրաւունք ունին գեղեցիկ սեռին վրայ սքանչացումով ակնարկ մը չը նետելը զայն թըշնամանել է, ի՞նչ կոշտութիւն է ըրածս:

Այսպէս մտածելով և ժպտուն դէմքով երեսս օրիորդին և տիկնոջ դարձուցի, բայց ո՞վ զարմանք, անոնք սոսկումով դէմքերնին ծածկեցին: Արդեօք երեսիս վրայ ի՞նչ ահարկու բան կար, չէի հասկնար:

Ջարմանքս կրկնապատկուեցաւ երբ դպրոցի մը առջեւէն անցած ատենս ալ արձակուելու վրայ եղող չարածձի տղաք սկսան պոռալ.

— Ծօ՛ տղայք, սա անպատկառ մարդը նայեցէք, երեսին ջուրը փախեր է:

— Իրաւ անանկ, ըսելով՝ դպրոցին քովիկը գըտնուող նպարալաճառին աղբամանին մէջէն լէմօնի կեղեւներ առնելով սկսան զիս անինայ հարուածել:

Շուտեցայ մնացի, չէի գիտեր թէ առաջ երթալ պէտք է թէ ետ. քայլերս փութացնելով ուրիշ ճամբով տուն դառնալու որոշում տուի, վախնալով որ սերիչ անտեղութիւններու նշաւակ կ'ըլլամ:

Հայելին առի ձեռքս և սկսայ պրպտել, որ արդեօք երեսիս վրայ ի՞նչ անհաճոյ բան կ'երեւի: Արդեօք այն դիւային Սհարոնը իբր թէ երեսիս ջուրը ժողվիլ ուզած ատեն, անոր վրայ տգեղացուցիչ բան մը աւելցուցած էր: Այս կարծիքս հաստատող նշան մը չտեսայ հոն:

Սակայն բաղդատելով հարստութեանս, մտահոգութիւնս չափազանց աւելցաւ. գրասեղանիս դարակներուն

մէջ լեցուցեր էի հազարի չափ ոսկի: Ի՞նչպէս պահպանել անոնք:

Գիշեր էր: Ուժասպառ էի: Կէս հանուած նետուեցայ անկողին, բայց քունս չտարաւ: Ելայ, հմայեալ քսակս ձեռք առի նորէն, բացի, ո՛հ, ինչպէս հատ փայլուն ոսկիներ նորէն կը ժպտէին երեսիս:

Գոցեցի և կրկին բացի, դարձեալ անկողին նետուեցայ:

Երբ աչքս բացի, կենսաբեր արշալոյսը իր կարմրուկ թեւերը սաւառնել սկսած էր հորիզոնին վրայ: Անմիջապէս հագուեցայ, և ձեռնարկեցի գործադրել ամէն ինչ որ պէտք էր մեր ապահովութեան, և աւելի հանգըստաւէտ կենցաղի համար:

Օգտաւոր և դալարաւէտ դիրքի մը վրայ, քանզի այս բանը շատ կը սիրէի յոյժ մանկական հասակէս սկսեալ, ամրաչէն տուն մը վարձեցի, և հակառակ մօրս յամառ ընդդիմութեան և թափած արտասուքներուն, քանզի իր ամուսնոյն յիշատակը միշտ աչքին առջեւ բերող տնակէն չէր ուզեր բաժնուիլ, և մինչեւ իր մահը այնտեղ ապրեինիս և իր մահէն յետոյ ուղածս ընելու կարող ըլլալս կ'ուզէր համոզել զիս: Անմիջապէս փոխադրուեցանք այնտեղ:

Ամէն երթևեկութենէս սրտնեղիչ դէպքեր կը պատահէին ինձ, այս անտեղութիւնն ալ բառնալու համար որոշեցի սպասաւոր մը ունենալ: Տղայութեանս ընկերներէն սատանորդի մը կը ճանչնայի Սուրէն անունով: Գովս առի:

— Ծօ տղայ, ըսի, ժառանգութենէ մը քանի մը ոսկի ձեռքս անցաւ, չգիտեմ ինչպէս ընեմ որ յափշտակող ձեռքերէ պահպանուին:

— Տէ՛ր իմ, ըսաւ, դուն ինձ երեսուն ոսկի տուր, ուրիշ բան հոգ մի՛ ըներ:

Իսկ ես, եռեսուն, երեք հարիւր, երեք հազար ոսկիներն իմ աչքիս ոչինչ բանել ըլլալը մէկէն ի մէկ Սուրէնի գիտցունել չուզելով:

— Ո՛հ, գոչեցի, այդ որչա՛փ դրամ է:

Եւ միանգամայն երեսուն ոսկի Սուրէնի առջեւ նետեցի, մէկ փարայի պէս:

Սուրէն կայծակի պէս անյայտացաւ:

Երբ վերադարձաւ, ետեւէն կուգային չորս հոժկու բեռնակիրներ, իրենց ահագին ձողերովը երկաթեայ խոշոր զանգուած մը բարձած:

Շունչ առի, երկաթեայ խոշոր դրամարկղ մըն էր այս, որու մէջ իսկոյն տեղաւորեցի՝ սիրունիկ ոսկիներս:

Հանգստաւէտ կեանք մը սկսայ վարել մօրս հետ, սակայն ինչ որ կը դառնացնէր իմ երջանկութիւնս, ո՛ր ընկերութեան մէջ որ մանէի, կերպարանքս տգեղ տալաւորութիւն կ'ընէր ներկաներուն վրայ: Ստիպուած էի հեռու կենալ մարդկային ընկերութենէն, որչափ որ հնար էր: Այս վիճակէն բնական հետեւանքով ձանձրոյթ մըն է զիս պատեց. դրամ՝ առատ. բարօրութեան համար պէտք եղած առարկաները միշտ պատրաստ, բայց վիճակս կղզիացեալ, ի՞նչ ընեմ ես ոսկին, աս արգելք է ինձի ընկերութեան քաղցրութիւնը վայելելու. դէ՞մքս է արգելք, թէ ոչ դէ՞մքիս... չը գիտեմ ինչը, ես կերպարանքիս վրայ արտասովոր բան մը չեմ տեսներ: Ի՞նչ գաղտնիք է այս:

Մայրս տեսնելով որ օր օրի կը հալիմ ու կը մաշիմ, Սուրէնի հետ խօսք մէկ ըրած, սկսան ինձի համոզել որ ամուսնանամ:

Անոնց թախանձանքներուն վրայ հաճութիւն տուի. չեմ յիշեր անունը. փարթամ վաճառականի մը տուն ազջիկտեսի տարին ինձի: Աւելորդ է ըսել որ մեծ պատուով ընդունուեցանք, քանի որ ոսկիներու հետ այնպէս

կը խաղայի, ինչպէս որ կը խաղան քրջահաւաքները՝ քուրջերու և ոսկորներու հետ:

Մարդիկ ամէն բարեմասնութիւն դրամին կը վերադրեն, դրամ ունեցողին ամէն մէկ խօսքը երկնային պատգամներ են, ամէն մէկ կարծիքը փիլիսոփայական վճիռներ: Դրամ չունի՞ս, վա՛յ քեզի, խղճալի մարդուն մէկը, խօսքը անհամ, վարմունքը ձախաւեր, գործքերը անմիտ, օրը քսանեւորս ժամ պէտք է աշխատի՝ որ օրական հացը ձարէ. ողորմելի մարդուն մէկը վերջապէս: Իսկ ես դրամի հետ ընկերային բարեմասնութիւններս ալ չէին պակսեր, այսու հանդերձ ամէն ընկերութենէ կը մերժուէի:

Աղջկան մայրը օրիորդը ներկայացուց ինծի և մօրս:

Ձը մոռնամ ըսել որ Սուրէն ալ մէկտեղ էր, քանզի այս մարդն աւելի ընկերի և խորհրդականի հանգամանքը ունէր ինծի համար, քան թէ սպասաւորի:

Օրիորդը, որ բնական բարեմասնութիւններով օժտուած էր, հազիւ գաղտագողի ակնարկ մը նետեր էր վրաս, երբ սենեակին դուռնէն դուրս ելաւ, կամ աւելի չիտակ է ըսել, դուրս նետուեցաւ:

Սովորական անոյճներն ու սուրճերը բերուեցան սպասուհիին ձեռամբ, տիկին մայրը ձեռքը թաշկինակ մը բռնած, թէ կը խօսէր և թէ աչքերը սրբելու պէս կ'ընէր, և կամ քոփտի դարձած, իբր թէ պատուհանէն դուրս կը հայէր:

Մայրս փափկանկատութեամբ օրիորդին բացակայութեան պատճառը հարցուց, տիկինը սպասուհիին հետ ականջէ ականջ քանի մը խօսք փափաացին, յետոյ մօրս դառնալով.

«— Կարծեմ, ըսաւ, աղջկանս սիրտը թունա է ելեր, դուք կը հասկնաք տիկին, այսպիսի պարագաներու մէջ...

— Այո, այո, ընդմիջեց մայրս, թող հանգիստ ընէ օրիորդը, մէկ օրուան համար չենք ես... հարկաւ ասկէ յետոյ պատեհութիւններ պիտի ունենանք զիրար կրկին տեսնելու:

Երբ տուն դարձանք, զարմացական ակնարկներ սկսանք նետել իրարու վրայ: Այս ինչպիսի աղջիկտես էր, կը հարցունէինք մէկ մէկու:

— Կարելի է, կ'ըսէ Սուրէն, վրան մասնաւոր վիճակ մը եկաւ, մարդ եմք:

— Այո, չատ կարելի է, կամ եթէ ուրիշ պատճառ մ'ալ կայ, ինդիրը վերջէն կը լուծուի. համբերենք:

Համբերեցինք օրեր, սպասեցինք շաբաթներ, ամիսներ, աղջկան կողմանէ երեւող չկայ: Առաջին քայլը մենք ուզեցինք առնել, մայրս սա պատասխանը բերաւ ինծի.

— Աղջիկը հիւանդոտ է մի եղեր, չեմ գիտեր ինչեր, հոգո՛ւ այդ ըլլայ տղաս, ձեռքս պագնողին աղջիկը առ:

Երբ օր մը խոհանոցին առջեւէն անցնելով սենեակս կը դառնայի, իմացայ որ մայրս և Սուրէն, առանց իմ ներկայութենէս կասկածելու, կը խօսակցէին:

— Գիտես, Տիկին, ես պատճառը գաղտուկ մը պըրպըրեցի, աղջիկը ըսեր է որ այդ երեսը միւռոն չունեցող մարդուն այլ եւս չը ներկայացունեն զինքը, ինչ տգեղ, ինչ խոժոռ գէմքով մարդ, մայրն ալ աղջկան կարծիքը հաստատեր, և արդարեւ երեսին ջուրը գացած, լիբը մարդուն մէկն է» ըսեր է:

Առանց այլ եւս ուշ դնելու այս խօսակցութեան շարունակութեանը, կօշիկիս ծայրերէն կոխելով յուշիկ յուշիկ վեր ելայ, ու սենեակս քաշուեցայ:

«— Երեսը միւռոն չունեցող մարդ, երեսին ջուրը փախած...» սոսկալի վիճակ... և սակայն շատ ոսկի

ունի եղեր... ոսկին ի՞նչ կ'արժէ, քանի որ զայն ստացողին երջանկութիւնը բառնալէն զատ օգուտ չը բերեր:

Այսպէս մտածելով ծայրայեղ յուսահատութեամբ խաւարած աչքերս փակելով, գլուխս բարձիկի մը վրայ կրթնցուցի:

Սուսուտ էր, մետաքսեայ դիշերազգեստս հագած, թիկնաթոռին վրայ նստեր, և տարտամ խորհրդածութեան մէջ թաղուած, մէջքիս կապին ծոպը աջ ձեռքիս ցուցամատին վրայ կը դարձմէտկէի մեքենայաբար, երբ Սուրէն իր սովորական ժպիտը բերնին վրայ, սենեակս մտաւ և յարգական խոնարհութիւն մը ըրաւ:

Նոր արթնցածի պէս, և առանց անոր յառաջաբանին սպասելու:

— Նստէ նայինք Սուրէն, ըսի, ի՞նչ կայ, ի՞նչ չկայ:

— Ողջութիւն, տէր իմ:

— Ի՞նչ կ'ըսես, սա աղջկան կողմանէ ցարդ պատասխան չեղաւ:

— Ո՛հ, տէր իմ, չիտակն ըսելով մենք ալ չհետաքրքրուեցանք, հիւանդոտ բան մը:

— Այնպէս է, Սուրէն, բայց...

Անմիջապէս ինքզինքս զսպեցի, քանզի չէի ուզեր որ ստախօս վարձկանը զգայ թէ այս խնդրոյն վրայ մօրս հետ ունեցած մէկ խօսակցութիւնը խոհանոցին դռնէն մտիկ ըրած եմ: Եւ պահ մը մտածելէ յետոյ.

— Բայց, ըսի, օրիորդն ալ այնչափ սրտահաճօյ չերեւցաւ ինձ:

— Անկէ աղւտորներ ալ կը գտնուին, տէր իմ, ըսաւ Սուրէն, սպիտակ դէմք մը, շատ սպիտակ, գիտէք ամէն բանին չափազանցը աղուոր չէ:

— Անանկ է Սուրէն:

— Պզտիկ քիթ մը, կարծես թէ բնաւ քիթ չունի, մեծ ուշադրութիւն ընելու է որ...

— Հարկաւ:

— Հապա բերանը, մանտրաիկ, այնչափ մանր՝ որ երեսին տգեղ ձեւ մը կուտայ:

— Անշուշտ, ըսի բոլորովին մտադրաւ:

— Հասակը բնաւ յարմար չէ ձեզի, ձեր հասակէն տաւր սանթիմէթրի չափ բարձր է: Ի՞նչ անյարմար բան, կին ըսածդ այրէն սակաւ ինչ կարծ պէտք է ըլլայ հասակով:

— Շատ ձիշտ:

— Մազերը, շարունակեց Սուրէն, սեւ, ձենական մելանի գոյն: Զեր մազերն ալ այնպէս է, այր և կին միեւնոյն գոյնով հեր ունենալը շատ անորոշելի բան չէ, երկուքէն մէկինը պէտք է տարբեր գոյնով ըլլայ:

Սուրէնի այս պարսաւականներէն մեծ բան մը չէի կրնար հասկնալ: Միայն կը կարծէի որ այն օրիորդէն միտքս դարձնելու կը ձգնի ան, և բարեմտաբար կամ անգիտաբար գովեստներ կը շուայէ իրեն նկատմամբ: Ետքէն հասկցայ որ բարեմիտ կարծածս Սուրէնէն աւելի, ես ինքս միամիտ եմ եղեր:

Չարածձի սրիկան իր դրամական վիճակը իմ ծախքերուս վրայէն գողցած դրամներով բարեւքեր, և ինքն իսկ հետամուտ եղեր էր այն օրիորդին ձեռքին:

Ի ընէ սակաւ ինչ վեհանձն էի, ուստի անոր այս փոքրիկ անհաւատարմութիւնը իրեն մեղք չհամարեցի, միայն թէ որպէսզի բոլորովին պարզամիտ չկարծէ զիս, չեմ յիշեր որ տարուան կաղանդի մը առաւօտուն, երբ ամանորի շնորհաւորութեան համար սենեակս գալով՝ ձեռքս համբուրելու մօտեցաւ:

— Շատ տաքիներու, ըսի իրեն, այս առթիւ անցեալ տարուան մէջ ծախքերուս վրայ ըրած խնայողութիւններուդ արժէքը քեզ կը նուիրեմ:

Սուրէնի դէմքը չիկնեցաւ, ինչ որ կը ցուցնէր թէ բարքը ապականած չէր բոլորովին:

Գալով աղջկան խնդրոյն, քանի որ ինձ չէին տար, ազատ էին տալու ուրիշ որու որ ուզէին: Ետութիւնը և նախանձը ատկի էին ինձ ամէն պարագայի մէջ:

Սուրէն կարծիք յայտնեց թէ փոքրիկ ճամբորդութիւն մը շատ միսիթարիչ և զբօսարար բան մը կրնայ ըլլալ ինձ համար: Անոր այս կարծիքը շատ հաճոյական թուեցաւ ինձ և իսկոյն սկսանք պտտրաստութիւն տեսնել: Մայրս համոզել անկարելի եղաւ, կը պնդէր հաստատ որոշումով որ տեղէն չափաի շարժի, որպէսզի, երբ վախճանը վերահաս ըլլայ, հօրս գերեզմանին քովը պիտի քնանայ իր յաւիտեանական քունը:

Սակայն զիս ազատ կը թողուր, կարճ ժամանակի մը համար:

Իր խորհուրդով, հօրս գերեզմանին վրայ փառաւոր չիրիմ մը կանգնեցի: Տարիներու հոլովմամբ, դատողութիւնս հասունցած ըլլալով սկսեմ էի հայրս սիրել, այնչափ աւելի, որչափ որ չէի սիրեր տղայութեանս մէջ, իր կենդանութեանը ժամանակ, կը մտածէի որ խեղճ մարդը արշաղոյսին կ'եկներ, ամառ ձմեռ, և ծովեզերք վազելով մինչև երեկոյ քրտինք կը թափէր սրտալու համար քանի մը օխա ձուկ, կամ քանի մը տանեակ ու լականջ, որոնց արժէքը չէր բաւեր անգամ երեք հոգւոյ անունդ ճարեցու: Արեւցոյց էր, իրաւ է, բայց աղքատութեան հետեւանքն էր այդ. իր վիշտերուն փոփանքը ի՞նչ բանի մէջ գտնայ չքաւորը, Սողոմոն մականուանեալն իմաստուն, պէտք չէր ըսեր թէ՝ «Իշխողները օղի չխմեն, որպէսզի արդարութենէ չչեղին, աղքատները թող օղի խմեն, որպէսզի միսիթարութիւն»:

Բայց երբեմն միայն միսիթարութիւն գտնելու համար չէ որ մարդս կ'արբենայ: Արբենալու իղձը կուտայ մեզի

չափազանց ուրախութիւնը: Նահապեան Նոյ, մարդկութեան այս երկրորդ արմատը, ըստ Մովսէսի, երբ տեսաւ որ մարդկային ազգը իրմով փրկուեցաւ ամբողջական ջնջումէ, չէ՞ մի որ ուրախութենէն արբենալով գինովցաւ:

Սամսոնի մօրը, Աստուծոյ հրեշտակը մօտենալով պատուիրեց որ իրմէ ծնելիք զաւակը օղի չգործածէ:

Ըստ իս, մասնաւոր բացառութիւն մըն է այս, քանզի եթէ ընդհանուր պատուէր մը ըլլար՝ հարկ է որ տասնաբանեայ պատուիրանքին թիւը տասնմէկի բարձրանար սա մետասաներորդ պատուէրով:

«Մի արբենար»:

Քրիստոնեայ աշխարհը գիտէ թէ գինին, որ ըմպելեաց կարգէն է, ինչպէս նուիրագործուած է, ուստի հարկ չեմ տեսներ մանրամասնել անոր վրայ:

Ամէն հռչակաւոր հեղինակներ, առանց բացառութեան, գօնեակի և շամբանեայի օժանդակութեան կը պարտին իրենց ամենէն վսեմ ներշնչումները:

Այսպէս հօրս յիշատակին համար ինձի կատարել մնացած վերջին պորտականութիւնս լրացնելէ ետքը, անցադիրս հանելու ձեռնարկեցի:

Գ.

Այս գործը յանձնեցի Սուրէնին, որ թէպէտ ճամբորդութեան գաղափարը տուողը ինքն էր, սակայն այնչափ դանդաղութեամբ կը վարուէր, որ կը զարմանայի:

Ամիսներ անցան, և տակաւին թուղթերնիս պատրաստ չէին:

Չարածճի տղան սատանայական մեքենայութիւն մը կը նիւթէ եղեր, հասկցայ, բայց չատ ուշ:

Այս միջոցիս իմացայ որ մօրս և Սուրէնի հետ տեսնելու գացած օրիորդին հայրը, որ գործի համար գաւառները կը գտնուէր, այն օրերը դարձեր է: Պէտք է խոստովանիմ, որ ամէն անգամ որ այս դէպքը կը յիշէի, սիրտս կը յուզուէր: Օրիորդին հայրը իր կնոջ և աղջկան կարծիքէն չըլլալով այս ամուսնութեան գործը ի կատար հանելու հետամուտ գտնուիլը Սուրէն իմանալուն պէս, սկսաւ այնչափ փոյթ ընել զիս Պոլիսէն դուրս հանելու համար, որչափ որ կը փութայ մարդ հրկիզեալ առնէ մը, հոգին և ինչքը ազատելու:

Սուրէնին դժբաղդութենէն, գործին իսկութիւնը մինչեւ ինծի թափանցած ըլլալուն համար, հիմա ալ ես սկսայ դանդաղիլ: Երջանիկ ամուսնութիւն մը հարկաւ աւելի նախամեծար է, քան թէ ճամբորդութիւն մը, դէպի այնպիսի երկիր մը, որ անծանօթ է մեզի, և ուր ոտք կոխած վայրկեաննուս անորոշ բաղդին ձեռքը խաղալիք կ'ըլլանք:

Մինչ այս մինչ այն, չարասիրտ Սուրէն, իր մեքենայութիւնները պատրաստած ըլլալով, յանկարծ առտու մը ոստիկանութեան կողմէ կը կանչուիմ. կը կարծէի որ անցագիրնիս պիտի տան:

— Անունդ ինչ է հարցունեցաւ ինձ:

— Վահան, պատասխանեցի:

— Հօրդ անունը:

— Արթին:

— Ինչ գործով կը զբաղիս:

Շուտիցայ: Բայց պէտք էր պատասխան տալ:

— Տէր իմ, ըսի, անցագրի համար այդպիսի հարցումներու պատասխան տալ պարտաւոր եմ:

— Ինչ գործով կ'զբաղիս, կրկնեց պաշտօնեան, ցատկոտ նայուածք մը պտտցնելով չիկնած երեսիս և աչքերուս վրայ:

Հասկցայ որ պատասխան տալ պէտք է, ուստի.

— Օգնական դասատու եմ, տէր իմ, ըսի մարած ձայնով մը:

— Օգնական դասատու էիր ասկից հինգ վեց տարի առաջ, անկէց ի վեր ի՞նչով կ'ապրիս...:

— Անձնական տկարութիւն ունիմ, առժամանակեայ դադրած եմ վարժապետութիւն ընելէ:

— Ինչով կ'ապրիս, համբերութիւնս մի՛ հատցնիր:

— Հայրս քիչ չատ ժառանգութիւն թողած է, այսչափ. ես ու մայրս քիչով կը շտանանք:

— Հօրդ ժառանգութիւնովը, այնպէ՞ս է:

— Այո՛, տէր իմ:

— Ուրեմն պէտք է սպասես, մինչեւ որ տեղեկագիրները ժամանեն:

Այս ըսելով աչք ըրաւ ոստիկանի մը, որ ետեւ կախած էր, և չէի նշմարած, այս մարդը թեւիս դպաւ, ըսել ուզելով որ հետը երթամ: Եւ գացինք, գացինք մեծ դրան մը առջեւ, պաշտօնատան բակին աջակողմը, դուռները բացուեցան, ոստիկանը պօռաց զիս ներս հրելով.

— Առէ՛ք, Վահան Արթին, և անարկու դուռները մեծ ժխորով վրաս գոցուեցան:

Ապշած ու զարմացած, շուարեցայ մնացի:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ, ո՞ւր ենք:

— Ինչ է այստեղ, հարցուցի ձառողէմ ու խոշոր մարդու մը, որ տասը քայլի չափ հեռուն կեցած մէջքի բանալիները կը խառնէր:

— Անբան, ըսաւ այս մարդը, իր բանտապահութեան պաշտօնի յատուկ խիստ չեչուով, չե՞ս տեսներ որ բանտարկուած ես:

Յուրա սարսուռ մը պատեցաւ բոլոր մարմնոյս վրայ: Բնական բերմամբ մը.

«— Ինչո՞ւ արդեօք», պիտի հարցնէի, բայց աւելի խիստ պատասխանի մը երկիւղէն, զգուշացայ. կարծես գամեր էին զիս կեցած տեղս, ոչ առաջ կրնայի երթալ և ոչ ետ:

— Բանտարկուած եմ, ուստի յանցաւոր եմ, ի՞նչ յանցանք գործեցի արդեօք, շատ բան, ինչո՞ւ կ'ապրիմ եղեր, որո՞ւ հոգ, ինչով ուզեմ անով կ'ապրիմ, ինծի դէմ բողոքող ո՞վ է, ի՞նչ սաստում, ի՞նչ խառութիւն... Այսպէս տարտամ մտածմունքներու մէջ թաղուած մնացած էի, երբ շուրջս եկող քանի մը մարդիկ զիս արթնցուցին կարծես:

— Բարի եկար:

Ուրիշ մը.

— Եկուր նայինք, ի՞նչ ես կեցեր հոգ:

— Բարեկամ, ըսի, ոչ ուր ըլլալս գիտեմ և ոչ ուր երթալիքս:

Ուրիշ մը թեւէս քաշեց ըսելով.

— Եկուր բարեկամ, երթանք մեր սրահը, մի տըրտմիր, ուրախ ըլլանք, աս ալ ասանկ օր մըն է:

— Է՛յ, ըսէ նայինք, նա՛ սիկառ մը չինէ, քէֆդ նայէ՛:

Կարծես թէ կղակս կղպուած էր, չէի կարող բառ մը իսկ արտասանել, գաղափարներս չփոթած էին, այս անակնկալ դէպքը այնչափ տրամեցուց զիս, որ եթէ մինակ ըլլայի, տղու մը պէս պիտի լայի: Բանտ..., ի՞նչ բան ունիմ ես այստեղ, Ահարոնը, անխճապարտ Ահարոնը...: Մարդիկ հարստութեան համար խնդ կ'եկնեն, և սակայն ինձ պատահած այս ամէն ձախողուածին պատճառը ոսկին էր:

Այս բաները մտքէս անցուցած պահուս, մտածեցի անքաղաքավար չըլլալ, հանդէպ այն նոր բարեկամիս, որ այսչափ սիրով զիս կը հիւրընկալէր: Բարեկիրթ անձ մըն էր այս քառասունը անցած՝ Ապտիւրրահման անուն, որ միանգամայն ծխախոտին քսակը ինձ կը մատուցանէր: Սիրով ընդունեցի, և սիկառս ծխելով հանդերձ շուրջս սկսայ դիտել. քանի մը ստահակ դէմքով երիտասարդներ ետիս կայնած և թեւերնին իրարու ուսին դրած զիս կը զննէին կարծես: Կը փափայային, սակայն ես յստակութէն կը լսէի ըսածնին:

«— Այո՛, արդեօք այս մարդէն օգուտ մը կրնա՞նք տեսնել, փարաս հատաւ, այս երեկոյ ծոմ եմ, թէ որ հնարք մը չգտնեմ:»

«— Սա մարդուն դէմքը նայէ՛ Հասան՝, ի՞նչ տգեղ, ի՞նչ դիւային է:»

«— Աղէկ՝ նկատեցիր Մկըր, այս ինչ աներես մարդ է:»

— Ո՛հ, մտածեցի ինքնիրենս, բանալին մէջ անգամ խոժոռ և աներես կ'երեսամ այս ձաւաղէմ մարդոց առջեւ, շատ դժբաղդ եմ: Ո՛ւր գտնեմ Ահարոնը, որպէսզի սա դիւային քսակը իրեն փարձունէի, և կերպարանքիս վայելչութիւնը ետ առնէի: Ծշմարիտ գանձը՝ պատկառելի և չնրոհալի կերպարանքն է եղեր, սոխո՞ս որ սղայամտօրէն խարուեցայ. իմ ճշմարիտ դժբաղդութիւնս խարուած աղէտալի օրէս կը սկսի, և վախնամ պիտի վերջանայ մեռած օրս:

Սակայն քանի որ այս տարօրինակ ընկերութեան մէջ կը գտնուի, իմ ցաւերս քիչ շատ արիւնքաւ համար կը պարտէի ըստ կարելոյն հաճոյական երեւնալ անոր. ուստի արծաթէ տուփս բանալով ամէնուն ալ մէյմէկ սիկառ հրամցուցի:

Ապտիւրրահման, որ զիս մեծարող բարեբարոյ մարդն էր.

— Է՛յ, պատմէ նայինք, ըսաւ, ի՞նչպէս եղաւ որ մեր ընկերութեան մէջ եկար:

— Ես ալ լաւ չեմ գիտեր, ըսի, վերջ ի վերջոյ պիտի գիտնամ հարկաւ:

— Այնպէս է, համբերութիւն պէտք է, դուն նոր եկած ես, ես ամիսներէ ի վեր կը սպասեմ առանց բան մը գիտնալու:

— Ի՞նչպէս կ'ըլլայ այդ, ըսի զարմացմամբ, ամիսներէ ի վեր այստեղ կը սպասես ու տակաւին չգիտցար պատճառը:

— Ո՛չ, ըսաւ անտարբեր դէմքով մը, խանութ մը բացեր են եղեր, ու մէջէն հարիւր ոսկիի չափ ապրանք գողցուեր է: Այդտեղ ես ի՞նչ յանցանք ունիմ:

— Արդարեւ, ըսի, բայց կ'երեւայ թէ յանցաւորը չէ գտնուած:

— Հը՛, ըրաւ, գողցուած ապրանքին մէկ մասը իմ տունէս գտնուեր է եղեր, ես ի՞նչ ընեմ, երբ որ չուկային մէջ ծախուած բաներուն ստակը կուտամ՝ կ'առնեմ տունս կը բերեմ, ու ետքը կ'ելլան այդ գողութեան ապրանք է կ'ըսեն:

— Իրաւունք ունիս, ըսի:

Եւ հասկցայ որ դիմացինս գող մըն է:

Այսպէս միւս ընկերներու հետ ալ ստիպողաբար բարեկամացայ օրեր անցնելով, ոմանք մարդասպան էին, ոմանք հարստահարիչ և այլն: Եւ ամենքն ալ կարօտ վիճակի մէջ, ամէն օր անիծեալ քսակս կը բանայի, ուր ըստ սովորականին հինգ հատ փայլուն ոսկիներ երեսիս կը ծիծաղէին կարծես, և մէկ մասը Ապոխուրահմանին նետելով բոլոր ընկերներուս պէտքերը քիչ չափ հոգալ կուտայի:

Անցան օրեր, չաբաթներ, ամիսներ: Ընկերներէս ոմանք կը կանչուէին, և քանի մը ժամէ յետոյ կը վե-

րադառնային, իսկ զիս ոչ հարցնող կար և ոչ փնտռող, վշտահար մօրմէս զատ, որ ամէն գալուն կը գանգատէր Սուրէնէն, որոյ երեսը գրեթէ տեսած չունէր բանտարկուելէս ի վեր:

Սրահին մէկ կողմը, անկիւնի մը մէջ կծկուած նրատա՛ծ կը կենար ամէն օր յիսունըհինգ տարեկանի մօտ ծերունի մը, ընկերներս ըսին ինծի որ փիլիսոփայ մըն է այն. քովը մօտեցայ, և ի՞նչ զարմանք, տեսայ որ մանկութեանս օրերը ինծի դասատուութիւն ըրած վտրժապետ մըն էր, Բարսեղ պատուելի:

Սա միջահասակ, ալեխառն մօրուքը եկած, որ անշուշտ բանտարկուած օրէն ի վեր չէր ածիլուած, հանդերձները հինցած և մաշած տաքատը ծունկերուն վրայ թէպէտ կարկուտած, սակայն կարկտաններն ալ ծակծրկեր էին, բալթօն նոյնպէս հինցած և տոբոյն, զինքը կրողին երեսին պէս:

— Անցած ըլլայ, պատուելի:

Այս յոռաշարանով քովը մօտեցայ:

Պատուելին մարած աչքերը վրաս յառելով.

— Շնորհակալ եմ, ըսաւ, հիմա ճանչցայ, ձկնափաճառ պարոն Արթինին զաւակը:

— Ու ձեր վաղեմի աշակերտներէն, կը յիշէ՞ք արդեօք:

— Ինծի պատիւ կ'ընէք, պարոն:

Եւ խօսակցութիւննիս դարձաւ զանազան խնդիրներու վրայ, մասլաճառին ունեցած երկու հարիւր զրուշի պարտքը պատճառ էր որ իր մեղքը քաւելու եկեր էր այս քաւարանին մէջ:

Մանկական յիշատակներս մասնաւոր և բուն հաճախութեամբ մը կ'զգածէին զիս այս բարի մարդուն հանդէպ:

— Արդարեւ, յարեց, բանտարկութիւնը արժանա-

ւոր պատիժն է այն յանցապարտին, որ ընկերական վիճակի մէջ կը բռնաբարէ իր ընկերին անհատական ազատութիւնը, և կամ կը փնասէ անոր մասնաւոր շահերուն, բայց չեմ տեսներ թէ մինչեւ որ աստիճան մեղապարտ կրնայ համարուիլ այն անձը, որ առեւտուրի տէր անձի մը հանդէպ պարտական կը գտնուի զանազան ձախողութեան հետեւանքով. ըստ իս, ընկերութիւնը կը սխալի առերեւոյթ մեղքի մը համար, երբ կը կաշկանդէ անհատի մը ազատութիւնը, որ ամենամեծ գործօն դիրը էր խաղայ մարդոյս պարտականութիւնները կատարելու մասին:

«— Ի՞նչ օգուտ կայ, յարեց պատուելին, երբ ես այստեղ բռնադատիկ ժամավաճառութեամբ օրեր կ'անցընեմ, օրեր, զորս կարող էի շահագործել յօգուտ իմ պարտատիրոջս, եթէ ազատ ըլլայի:

Շիտակը խօսելով, ազնիւ ընթերցող, այս տեսակ ընկերական հարցերու քննութիւնը և լուծումը զիս շատ չէր հետաքրքրեր: Սաչափ միայն խելքս կը համներ, որ երբ մարդ միւր կ'առնէ, պարտաւոր է արժէքը վճարել:

— Պատուելի, ըսաւ ընկերներէս մէկը մեզի մօտենալով, ինչէ՞ն է որ ձմեռը ցուրտ կ'ըլլայ:

Պ. Բարսեղ լուրջ փիլիսոփայի կերպարանք մը տալով դէմքին, պատասխանեց.

— Երբ Ապողոն անծայրածիր հորիզոնին վրայ, իր հրեղէն կառքը լծած ժամանակ, հազարք հազարաց մղոններ հեռաւորութեամբ տիեզերքին անքննելի, անզննելի, աննշմարելի, անտեսանելի, անըմբռնելի խորհուրդ խաւերուն մէջ, խաւարչտին խողովներուն վրայ գեղապայծառ, կենսասփիւռ լուսոյ հեղեղները փռելով...

— Իրա՞նք կ'ըսես, պատուելի, ըսաւ հարցնողը, հասկցայ, չնորհակալ եմ:

«— Քանի կ'առնեմ քու փիլիսոփայութիւնդ, մերմըռաց հեռանալով քիթին տակէն, քանի որ ըսածդ հասկցնելու կարողութիւնը չունիս:

Ամենէն աւելի ուշադրութիւնս գրաւեց, չուրջ քսան տարեկան Մուսթաֆա անուն երիտասարդ մը: Միշտ նորեկներու վրայ խուժելով հարցութիւնք ընել սովորութիւն եղած էր մեզի. Մուսթաֆայի բանտարկութեան պատճառն էր, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ պատմեց. գիշեր մը առանց հացի մնացեր էր մօրը և քրոջը հետ, ուստի պարտէզի տախտակամածին մէկ փրթած կողմէն դրացիին հաւնոցը սպրդելով մոխրագոյն ճերմակ բիծելով հաւ մը գողցեր, շուկան խոհարարի մը ծախեր և արժէքովը ուտեստ գնելով տուն էր բերեր, մէկ քանի օր ետքը Մուսթաֆա, խնայողութեամբ հաւին արժէքը պատրաստելով գացեր ճիշտ անոր նմանող ուրիշ մը գնելու ու տուն կը դառնար, գիշերը գայն դրացիին հաւնոցը դնելու մտադիր էր, իր խղճին հանդարտութեանը համար:

Դժբաղդաբար տուն դարձած պահուն, դրացւոյն տղան.

— Ահա մեր հաւը, ահա անոր գողը, պօռալով զնա ոստիկանութեան յանձներ էր, շատ ջանացեր էր Մուսթաֆա եղկութիւնը ամենայն անկեղծութեամբ պատմելով՝ ինքզինքը արդարացնել, այլ անօգուտ, և որովհետեւ վրայէն դանակ մըն ալ գտնուեր էր (գիշեր ժամանակ զինեալ գողութիւն) ամբաստանութեամբ զինքը ներս նետեր էին:

— Շատ աշխատեցայ, կ'ըսէր, բայց չկրցի տասը տարուան մէջ մէկ ձիւ մը փարա ժողվել, գոհ եմ սաւայն, մայրս ու փոքրիկ քոյրս երբէք կարօտ չթողուցի, միայն այդ անիծեալ իրիկունը, չեմ գիտեր ինչպէս եղաւ որ առանց ստակի մնացեր էի:

Պէտք է յիշել որ Մուսթաֆա արհեստով «սիւրիճի» ձի վարող էր:

Յանկարծ բանտին դուռը մեծ ժխորով մը բացուելով:

— Մուսթաֆա՛, աղաղակը լսուեցաւ:

Բանտապահն էր որ կը կանչէր. Մուսթաֆա ինէ բաժնուելու պահուն աղաչեց որ քառասուն փարա փոխ տամ: Ոսկի մը սահեցուցի ափին մէջ, որ լոննի իմ ձեռքս բերանը տանելով համբուրեց:

Այսպէս, չափ մը օրեր ալ անցնելէ յետոյ, կ'երեւի թէ կարգն ինծի եկեր էր. երբ տարուեցայ այն սենեակը, ուրկից բանտ բերուեր էի, նոյն անձը հրամայեց գրադրի մը, որ իմ մասին հասած տեղեկագիրը կարդայ: Ինչ որ ըրաւ սա բարձրաձայն. տեղեկագրոյն իմաստը սապէս էր.

«Արթին, Վահանի հայրը, աղքատիկ ձկնալաճառ մըն էր, իր օրական վաստակը հաղիւ կը բաւէր երեք անգամէ բաղկացեալ ընտանեացն օրապահիկ հայթայթելու: Աղքատ, բայց չափ բարի մարդ մըն էր, թէպէտ միշտ գինով, այսու ամենայնիւ ամենեւին գէշ անցեալ չէ ունեցած դատական արձանագրութեանց մէջ, անոր անունին ոչ մէկ դատապարտութիւն չգտնուիր: Բոլոր ստացուածքը երեսուն-քառասուն ոսկի արժող փրփլած տնակ մըն է, որ եթէ ծախուի, թողած պարտքերը ծածկելու չի բաւեր:»

— Ի՞նչ կ'ըսես, Վահա՛ն, հարցուց պաշտօնեան մեղմիկ ձայնով մը, քու այդ ձոխութեանդ աղբիւր ցոյց տուած էիր հայրենի ժառանգութիւնդ, արդ, եղած քննութիւններով կը հաստատուի, որ հայրդ ոչինչ չէ թողած, պէտք է չիտակն ըսել:

Հօրս մասին կարդացուած տեղեկագրին պարունակութիւնը սիրտս այնչափ յուզէր էր, որ միտքս դրի ամէն բան խոստովանիլ անկեղծօրէն:

— Այո՛, տէր իմ, ըսի, յուզեալ շեշտերով, և մանրամասնօրէն պատմեցի ինչ որ պատահած էր ինձ Մ... փաշային ապարանքին պարտէզը, առանց մոռնալու զիւային Ահարոնի հետ կատարած առեւտուրս:

— Ո՞ւր է այդ քսակը, հարցուց:

— Ահաւասի՛կ, տէր իմ, ըսի, այն անիծեալ քսակը, պատճառ իմ ձոխութեանցս, և միանգամայն իմ բոլոր զժբաղդութեանցս: Ո՛հ, ըսի լալագին, առէք, աղատեցէք զիս այս սատանայական գործիքէն, և դարձուցէք ինձ իմ հօրենական աղքատութիւնս, միանգամայն իմ կերպարանքիս վայելչութիւնը, սրտի և մտքի հանգըստութեան հետ մէկտեղ, որ անսպառ զանձ մըն է եղեր...

Եւ սկսայ հեծկտալ:

Պաշտօնեան առաւ քսակը, որ կաշիէ էր, և փոքրիկ երկաթէ զսպանակի մը ներս մղուելովը կը բացուէր, բացաւ, և՝

— Ո՞ւր է, հարցուց, ասոր մէջ բան չկայ:

— Ներեցէք, տէր իմ, ես փորձեմ, ըսի:

Մօտը կանչեց, և բաց քսակին՝ ներսի կողմը ցոյց տուաւ: Արդարեւ դատարկ էր, ձեռքս առի, գոցեցի ու վերստին բացի: Հինգ հատ փայլուն ոսկիներ՝ կարծես փողերանոցէն նոր ելած, սկսան երեսիս ծիծաղիլ:

— Ահա՛ սատանաները, տէր իմ. պաշտօնեան աչքերը յառեց քսակին մէջ, ուր բան մը չէր տեսներ, ուշադրութեամբ դէմքս զննեց, և քսակը ձեռքէս կորզելով, մօտը գտնուող ու մէջը թղթի կտորներ պարունակող սապատը նետելով՝ հրամայեց որ տեղս դառնամ, և սկսաւ փախալ քովը գտնուող երկու միւս պաշտօնակիցներուն հետ, որոշակի կը լսէի:

— Թուուցեալ մըն է այս:

— Եւ կամ խաբերայ մը :

— Մի՛ գուցէ ծաղրէ մեզի :

Պաշտօնեան երկու տող գիր մը տալով մօտս կեցող ոստիկանին, հրամայեց որ տարուիմ. հիւանդանոց մըն էր տարած տեղերնին :

Գիրուկ և ծերունի անձ մը վրաս խորունկ ախտազննութիւն մը կատարելէ յետոյ, սկսաւ անտանելի հարցութիւններով մը, թէ քանի տարեկան եմ, տարին քանի օր է, ինչ բան աւելի կը սիրեմ, միտերուն որ տեսակէն կ'ախորժիմ. ի՞նչ գիտնամ, այնպիսի անձանք և անհամ հարցումներ, որ ամենէն խելացի մարդուն անգամ կարող էին մտաց հաւատարակչութիւնը կորոնցնել տալ : Քանի մը ժամ յետոյ, այդ տեղէն հանուելով՝ դարձեալ նոյն բանտը տարուեցայ, այս անգամ բանտապահ, որ նոյն կոչտ մարդն էր, մեծ քաղաքավարութեամբ ընդունեց զիս : Բանտարկութեանս միջոցին շատ մը պափշխներս առած էր : Բայց փոխանակ առջի սրահը տարուելու, զիս առաջնորդեցին անոր դիմացի պարտէզը, ուր քառասուն քայլի չափ երթալէ յետոյ, նշմարեցի մանր դռներ, բացին անոնցմէ մէկը, և հրամայեցին որ ներս մտնեմ :

Առաջնորդուած տեղս, մէկ մէթը խորութեամբ և ութտուն հարիւրամէթը լայնքով, տան պահարանի պէս խորշ մըն էր, մտայ ներս, դուռը վրաս կղպեցին ու գացին :

Այստեղ պիտի նստէի, այստեղ պիտի ննջէի : Օրը երկու անգամ դուռը պիտի բացուէր, առտու և իրիկուն, կուժ մը ջուր և երկու ոսճիկի հաց ներս նետելու համար :

Դժբաղդութիւնս իր վերջին սահմանը հասած էր, դատաւորները կ'երեւայ թէ կարծեցին որ գիրենք կը ծաղրեմ : Անիծեալ քսակիս մէջի ոսկիները՝ որ իմ երե-

սիս կը խնդային, դատաւորներուն աչքերէն ծածկուելու ետքս, որպէսզի իմ այս նոր ձախողութեան պատճառ ըլլայ. ո՛հ, ինչ լաւ եղաւ որ այդ դիւական գործիքը թօթուեցի վրայէս... ոչ, նզովեա՛լ... ահա գրպանս է եղեր, ո՛վ դրաւ զայն հոս : Ո՞չ ապաքէն պաշտօնեան կողովի մը մէջ զայն նետեց : Ահա ասոր համար ուրեմն դժբաղդութեանս վախճանը դեռ չեկաւ :

Այսպէս խորհելով՝ անիծեալ քսակը դուրս հանեցի գրպանէս և գլխէս վեր մէկուկէս մէթրի չափ բարձրութեամբ երկաթէ վանդակապատով և առանց ապակիի փոքրիկ լուսանցք մը տեսնելով, բոլոր ուժովս նետեցի դուրս : Այս շարժումս, նաեւ առաւօտէն ի վեր կրած բռնուն սրտայոյզերս չնչասպառ բրին գլխ : Պահականոցին մէկ անկիւնը կծկաւ ինկաւ գտայ անձս, երբ առաւօտուն աչքերս բացի, առաջին գործս եղաւ դռն արտասուք թափել, խորհելով վիճակիս վրայ, որոյ դարման մը չէի կրնար երեւակայել : Յուսահատութիւնը միտքս բերաւ անձնապահութեան զաղափարը, ախորժ՝ բայց փրկարար :

Չորս կողմս նայեցայ, ինքզինքս կախելու միջոցները կը պակսէին, որոշեցի կամաւոր անսուղութեան մատնել ինքզինքս, կռնակս պատին տալով՝ սրունքներս ծալելի, գլուխս կոթնցուցի քարերուն, երկու ձեռքս տաբատիս գրպանները դրի, և այսպէս անշարժ կեցայ. անշարժ մինչեւ երեկոյ, անշարժ մինչեւ լոյս. լուսցաւ և ես դեռ կ'երազէի կարծես, պատուհանէն նետած քսակս, մատերուս դպաւ գրպանիս մէջ, սոսկալի բան, ըսի ինքնիրենս, ահա ասոր համար է որ իմ թշուառութիւնս անվախճան պիտի ըլլայ :

Մարդկային բնութիւն. միշտ տկար : Ուղեցի անգամ մըն ալ բանալ այս դիւային գործիքը, և ահա գլխուս վերեւի լուսանցքէն ներս թափանցող աղօտ լոյ-

սէն սկսան փալփլիլ հինգ հատ կարմրուկ ոսկիներ, ո՛հ, մահուան մէջ անգամ քաղցր կը թուի եղեր այս մարդուս այս անիծեալ մետաղը, ոսկին, ի՛նչ անուշ, ի՛նչ գեղեցիկ բան է եղեր: Արդեօք, մտածեցի, միտքս փոխեմ, ու դէպի ապրելու կողմը հակիմ, քանի որ այսպիսի անբաժանելի ու անկողոպտելի գանձ մը անպակաս է վրայէս: Բայց, մտածեցի, ի՛նչ օգուտ ունի գանձը, քանի որ դժբաղդութիւնք և պատահարք անդադար կը հալածեն զիս: Կերպարանքս աւրուած, դէմքս անշնորհ, ինչպէս որ կ'ըսեն. վտարուած մարդկային ընկերութեանէն, գեղեցիկ սեռին գգուանքէն զրկուած, ալ ասկէ յետոյ ուրիշ բարեկամ չունիմ, բայց եթէ մահը:

Ահա ուր հասցուց զիս Սաղայէլեան Ահարոնի հետ ունեցած աղետաբեր առեւտուրս:

Կամաւոր ծոմապահութեանս երրորդ օրն էր, երբ պահանոցիս դուռը կամացուկ մը երերաց, աչքս դէպի հոն դարձուցի, դուռը չբացուեցաւ, բայց աչքիս առջեւ տեսայ երկար բարակ, ու գոլորչիի նման երեւոյթ մը, աչքս վրան սեւեւած կեցած էի, և ահա այս գոլորչին տակաւ սկսաւ ձեւ առնել, երկու ձեւք, մարդու իրան մը, ասեղի բարակութեամբ երկար սրունքներ: Երկու հրացայտ աչեր սկսան փալփլիլ երկար կերպարանքով երեսի մը վրայ:

— Ա՛հ, բաի, արդեօք դու ես, ո՛վ Մահ, զիս ազատելո՞ւ եկար: Ո՛հ փրկարար բարեկամ, ինչո՞ւ ուշացար այսչափ...

— Չուշացա՛յ, ըսաւ ձայն մը որ Սաղայէլական Ահարոնին ամենաճիշտ նմանութիւն ունէր, ելի՛ր չուտ, ազատեմ քեզի այդ յիճակէդ, դուն միշտ կ'անիծես զիս, առանց գիտնալու որ միակ պաշտպանդ ես եմ երկրիս վրայ:

— Հեռո՛ւ ինձմէ Սատանա՛յ, գոչեցի, ևս քու պաշտպանութենէդ աւելի մահը կ'ընտրեմ. ո՛վ դու սկզբնապատճառդ բոլոր թշուառութեանցս:

— Որոնցմէ պիտի ազատեմ քեզ, ըսաւ Ահարոն:

Չեւքէս բռնեց և ստիպեց զիս որ երկայն վերարկուին քղանցքին տակը մանելով հետը փախչիմ:

— Լա՛ւ էր որ, ըսաւ, Հէրմէսի քիչա՛նք ընտրէիր, այն ատեն շատ դիւրին էր քեզի հեռանալ չախորժած տեղերէդ, առանց տեսնուելու մարդկային աչքերէ, բայց հիմա ինչ որ եղեր եղեր է: Օ՛հ, երթանք:

— Փախչի՛լ մի, և այսպէս իմ յանցաւորութեանս իմ իսկ ձեռքո՞վ հաստատեմ միթէ: Ահնար բան, ևս իմ բերնովս խոստովանած ըլլամ որ իմ հարստութեանս արդիւնք է այսպիսի, կամ այնպիսի նողկալի ոճրագործութեան մը... Երբէ՛ք:

— Ուրեմն, ըսաւ Ահարոն՝ պատառ մը հաց և ջուրին կուժը ինձ երկնցնելով, քսանեչորս ժամ ալ համբերէ:

Ինչ որ ալ ըլլայ, փիլիսոփայից ոմանց կարծիքը անձնասպանութեան մասին, փորձով զգացի որ ամէն պարագայի մէջ կեանքը նախամեծար է մահուրնէ, երիտասարդութեան բոլոր ուժով և բարեմասնութեամբն օժտուած արարածի մը համար: Քիչ մը ակամայ, քիչ մըն ալ կամովին ջուրը խմեցի և պատառ մը հաց ծամծրմկով կերայ:

Ահարոնի գուշակած ժամուն, պահանոցիս դուռը բացուելով դուրս հրաւիրեցին զիս, նստուկ կեանքիս հետեւանքով ծունկերս կը դողային: Տկար քայլերով հետեւեցայ ոստիկանի մը որ զիս առաջնորդեց նոյն պաշտօնեային առջեւ:

Այս անգամ, սա նստեցուց զիս և ըսաւ.

— Անմեղութիւնդ հաստատուած է, կրնաս երթալ ու գործերովդ զբաղիլ, աշխատէ որ հօրդ պէս բարի մարդ ապրիս:

Երբ դուրս ելայ, կարծեցի թէ նորէն եկայ աշխարհ: Մեքենայաբար քայլերս ուղղուեցան դէպի մօրս տունը:

Ե.

Մեր տան փողոցին բերանը դառնալու վրայ էի, երբ մէկը ետեւէս գալով թեւիս դպաւ, դարձայ, և Բարսեղ վարժապետին երեսը տեսայ:

— Տէր իմ, ըսաւ, երախտագիտական զգացումներս ձեզի մատուցանելու համար փութացի ձեր օրհնեալ բնակարանը գալ, և դժբաղդութիւնը ունեցայ զձեզ չգտնելու, այժմ ուրախ եմ, երախտագիտական ուղերձ մը գրի առած եմ, և գրպանս է, ներեցէք որ կարդամ ձեզի:

«Յորժամ բարեսէրն ի բունոյ բարուց բերեալ ի բարեգործական...»:

— Ներեցէք Պատուելի, ընդմիջեցի յայտնի անհամբերութեամբ մը, ուրիշ առթիւ: Հիմա ստիպողական գործեր ունիմ:

Եւ բարի մարդուն ձեռքը կեղծ ժպիտով մը սեղմելէ յետոյ ճամբաս շարունակեցի: Մոռցեր էի, և հիմա յիշեցի, որ խեղճուկ պատուելիին մասվածառի պարտքը բանտին մէջ եղած ժամանակս վճարելով ազատած էի:

Չեմ կրնար պատմել մօրս ուրախութիւնը, երբ որ զիս տեսաւ յանկարծ: Անցած գացած բաներու վրայ

տեղեկութիւն առած մէկ պահուս, իմացայ մօրմէս, որ անհաւատարիմն Սուրէն, սոյն գիշերն իսկ կը պսակուէր այն օրիորդին հետ, որուն ձեռացը հետամուտ էի: Զարմանքս մեծ եղաւ, երբ ըսաւ մայրս որ տառնի չափ հասութաբեր կալուածներ չիներ, և ինքզինքին դիւրակեաց մարդու բոլոր հովերը տուած էր:

Տղու պէս սիրտս թունտ եղաւ, և չկրցայ ինքզինքս զսպել: Երեկոյէն երեք ժամ ետքը մեծ հետաքրքրութեամբ դուրս եկնելով, հարսնիքին տան դուրսի կողմէն այցելութեան դացի: Չէի գիտեր սակայն թէ ինչ պիտի ընէի, հետաքրքրութիւն էր թէ նախանձ, չեմ գիտեր, միայն թէ սրտէս այսպէս ազդուեցայ որ ընեմ:

Օրիորդին տան ամէն սենեակներն լոյսի մէջ կը շողային, մեծ ողբերութիւն և խրախճանութիւն կը տիրէր, կարծես թէ սիրտս մամլոյ մէջ առնելով ճգմեցին: Դարձայ տուն, և սենեակս քաշուելով ինքնիրենս սկսայ խօսիլ, մարդկային բնութեան տարօրինակութիւններուն վրայ, թէպէտ կը կարծէի որ նախանձ ըստած բանը չը գիտեմ, սակայն զգացի որ վրէժխնդրութեան պէս այլանդակ գաղափարներ միտքս կը տանջեն: Սուրէն աղքատիկ տղայ մը, ծառայութեանս մէջ առնելով մարդըրի, և ի վիճակի էի զնա աւելի հարուստ և աւելի երջանիկ ընել, քան որչափ չէր, ինքն ալ գիտէր այս, ինչպէս չեղելով զիս լքեց, ես որ աւելի պէտք էի անոր, քան որչափ պէտք չէր նա ինձ: Երանի թէ, մտածեցի, իր այս յոռի և պակասաւոր բնաւորութիւնը զինքն իր առջի տխուր վիճակին չը վերադարձնէ, տղայութեանս բարեկամներէն մէկն էր վերջապէս Սուրէն: Զգայուն սրտերը միայն կարող են հասկնալ թէ ինչ զօրաւոր զգացում է այս:

Այս միջադէպը վերջնապէս որոշել տուաւ ինձի հե-

ռանալ Պողիսէն, օտար երկրի մէջ վնասելու համար
այն միսիթարութիւնը՝ զոր ծննդավայրիս մէջ գտնելէ
յուսահատած էի։

Բաւական օրեր տեւեց, մինչև որ կազմ և պատ-
րաստ եղայ շողենաւ մտնելու։

Առաւօտ մը, երբ անկողինէս նոր ելած հագուելի կը
պատրաստուէի, մայրս գալով ըսաւ որ Ապտիւրրահման
անուն անձ մը զիս կը հարցնէ, իմ բանտի ընկերներէս
է եղեր, և կ'ուզէ եղեր շնորհակալութիւն յայտնել ինծի։
տասը վայրկեան մը տեւեց մինչև որ հագուեցայ և ըսի
մօրս որ ինծի բերէ այն մարդը։ Չը մոռնամ ըսել որ
Սուրէնի վարմունքը այնչափ տհաճութիւն պատճառած
էր ինծի, որ անկէ յետոյ որոշած էի բնաւ սպասաւոր
չը գործածել։

Մօրս վար իջնելը և վեր ելլելը մէկ եղաւ, ապշա-
հար ձախ ձեռքը ձակտին վրայ դրած։

— Գիտե՞ս, Վահան, ըսաւ, այդ բարիքներդ վա-
յելով մարդը սեղանատուն հրամցուցած և նստեցուցած
էի, դարակլին մէջի արծաթեայ սպասները ամբողջովին
կողոպտեր գացեր է։

Մօրս զարմանքը ինձ աւելորդ երեւցաւ, սա կար-
ծիքը ունեցած եմ միշտ, որ գողը ամէն պարագայի մէջ
գող է, բարեբաղդ ըլլայ թէ ոչ, ինչպէս նաեւ անհաւա-
տարիմը միշտ անհաւատարիմ։

— Մայրիկ, ըսի, երանի թէ Ապտիւրրահման ալ
այդչափով երջանիկ ըլլայ, հոգդ մի՛ ըներ։

Ուրիշ դիտողութիւն չըբի, որպէսզի չվշտացնեմ,
չըսի թէ ինչ հարկ կար որ անծանօթ մարդ մը մտցու-
նէիր հոն, ուր թանկագին իրեղէններ կային։

Այս դէպքն ալ կ'ուկին գայթակղեցուց զիս մարդ-
կային բնութեան վրայ։

Օրին մէկը վերջապէս ամենաթեթեւ արկղիկ մը

ձեռքս անցուցած, մօրմէս հրաժեշտ առի առժամանակ-
եալ բացակայութեան համար, քանզի մայրս միշտ մեր-
ժած էր ընկերանալ ինձ, և կը վախնար որ մի՛ գուցէ
օտար երկիր մտնելով մարմինը իր ամուսնոյն չիրիմէն
հեռու թաղուի։

Երբ մօրս ձեռքը համբուրելով իրմէ կը բաժնուէի,
յանկարծ դուռը զարնուեցաւ և ահա բարի սիրիս
տղան էր, Մուսթաֆան որ ներս կը մտնէր։

Այս ողջամիտ և ծնողասէր տղուն համար կ'արժէր
որ պահ մը ճամբորդութիւնս յետաձգէի։ Փողոցի դռան
մօտի հիւրասենեակը առաջնորդեցինք զինքը՝ ես և
մայրս, որուն առաքինական վարմունքը և անձնուիրու-
թիւնը համառօտիւ պատմած էի՝ իր այրի մօրը և որը
քրոջը նկատմամբ։

Մուսթաֆա անցողակի պատմեց թէ ինչպէս ընդ-
հանուր դատախազին ամբաստանութեան վրայ իր գոր-
ծին «գիշեր ժամանակ զինեալ գողութեան» գոյնը տա-
լով, եռամեայ տաժանակիր աշխատութեան կը դատա-
պարտուի, և բարեսիրտ փաստաբանի մը ձեռքով գրուած
աղերսագիր մը կայսերական պալատ մատուցանելով,
ներում շնորհուեր և ազատ թողուած էր։

Նկատելով որ շատ ժամանակ չունէի, բարի տղուն
պատմութիւնը ժպտուն դէմքով ընդհատեցի։

— Ուրեմն զիս տեսնելու եկար, բանտի ընկերդ յի-
շեցիր, շնորհակալ եմ Մուսթաֆա։

— Միանգամայն, ըսաւ ան, պարտքս վճարելու։
Ահա ոսկիդ, էֆէնտի, դուն շատ կերպով բարերար եղար
ինձ։ Այս ոսկին, զոր ինձ փոխ տուիր բանտին մէջ, ոչ
միայն մօրս և քրոջս երկու ամուսնան ապրուստն ապա-
հովեց, այլ նաեւ զայն վերադարձնելու անգագելի տենչէն
մղեալ, արթուն և հնարիմաց մարդ մը եղայ։ Զիավա-
րութեան գործը, շողենաւերուն առաւօտեան երթեւեկին

միայն ստէպ կը պատահէի, ուստի, խելք ընելով, արկղիկ մը և երկու խողանակ ձարեցի, և սկսայ կօշիկ ալ ներկել: Երբեմն ալ ցերեկները երբ լոյրորովին անգործ կը մնայի, մանր մունր ծրարներ կրելով՝ փոքրիկ հատոյթ մըն ալ ասկէց յառաջ եկաւ: Քու չնորհիւզ, տէր իմ, այսօր իմ վաստակն եռապատիկ աւելցած է, և փոխանակ երեք չորս զրուշի, օր կ'ըլլայ որ մինչև ինը տասը զրուշ կրնամ չահիլ:

Ապշեցայ մնացի այս տղուն հոանդին, որ միշտ զինքը առաքինութեան չաւղին մէջ պահելու կը մղէր. չգիտէի ինչպէս զուգակշռել Մուսթաֆան Սուրէնի հետ, որ անչափ բարիք վայելիլէ յետոյ, զրեթէ զիս կոշտատեց, և այսչափով ալ չգոհացած, սիրոյս առարկան ձեռքէս կորզելու համար վատագի զրպարտութեամբ մը զիս բանտերու դատապարտել տուաւ, ինչ որ եւս առաւել, սոսկալին է, մինչև իսկ անձնատպանութեանս պատճառ պիտի ըլլար, դարձեալ սոյն չարածձի տղուն երեսէն է, որ կամաւոր աքսորի կը դատապարտեմ ինքզինքս իմ սիրուն ծննդավայրս լքելով, գտնելու համար սիրտիս, և բոժոժմն այն փունն հարուածին, զոր տուաւ այն չարածձի տղան կարեւեր խոցուած սրտիս:

Ինչպէս համեմատելու էր զՄուսթաֆա Ապաիւրբահմանի հետ, որ բանտին մէջ իր գործին արժանաւոր պատիժը կրած ժամանակ, քանի քանի թէ նիւթական և թէ բարոյական սիրտիս քներ գտաւ ինչ, և չնորհակալութեան համար տաւնս գալով ճաշատնեակիս մէջի արծաթ սպասներն յափշտակեց ու փախաւ: Հապա այն պատուելին, որ իրեն մատուցած մէկ փոքրիկ ծառայութեանս ի վարձատրութիւն, ամէնէն տաղնապալիք մէկ վայրկեանիս, փողոցին մէջտեղը ճամբաս կտրելով, իրեն տաղտկալի բէկերով խոշոր խոշոր տաղտուկներ բերաւ գլխուս:

Մտածեցի որ տունէն մեկնելու պահուս ինծի հանդիպող այս առաքինի աղան, մեծ բաղդաւորութիւն մըն էր ինծի համար:

— Մուսթաֆա, ըսի, հետս կուգաս:

Տղան պահ մը մտածեց.

— Հապա մայրս ի՞նչպէս ապրի:

— Ամիսը քանի՞ զրուշի պէտք ունի, հարցուցի:

— Հարիւր զրուշը չի բաւեր:

— Առ քեզի ամիսը երկու հարիւրէն մէկ տարեկան քսանըչորս ոսկի կանխիկ:

Ըսելս և նոյնչափ ոսկեղբամ առջեւը դնելս մէկ եղաւ:

Մուսթաֆա ապշահար երեսս նայեցաւ, իբր թէ կ'ուզէր հարցնել:

— Միթէ առնեմ:

— Չառնես, ի՞նչ ես կեցեր, ժամանակ կ'անցնի, պէտք է որ այսօր ճամբայ ելլենք:

— Ուրեմն, տէր իմ, վայրկեան մը հրաման տուր ինձ, կրթամ ու գամ:

Անցան երկու ժամեր, որ ինձ երկար թուեցան երկու տարիի չափ, այն աստիճան փոյթ ունէի հեռանալ այս տեղերէն, ուր անպիտան չարածձի մը յափշտակած էր ինչ առաջին սիրոյս առարկան:

Դարձաւ Մուսթաֆա:

— Դժուարաւ կրցայ համոզել մայրս, ըսաւ, միայն թէ տէր իմ, ես պատրաստութեան...

— Հասկցայ, ըսի, խօսքը կտրելով, յուսամ թէ համբերութիւնս չափտի հատցունես:

Մուսթաֆա այս անգամ աւելի յափշտակեց, քան թէ առաւ, երկու հինգնոց պանքնօթը, զոր խափւ մը երեսին նետեր էի: Թուա կայծակի պէս, բայց չվերադարձաւ կայծակի պէս:

Անցան ժամեր, եկաւ վերջապէս, մէկը որ ինծի ան-
ծանօթ թուեցաւ մինչեւ որ դէմքը ուշի ուշով դիտեցի:
Մուսթաֆան էր, հագուստին տարազը փոխուած ու-
կայն: Որչափ ճշմարիտ է սա հայ առածը. «Մարդն ի
հալաւը, էչն ի փալանը»: Թէպէտ քիչ մը նեղանալով
կը կրէր իր այս նոր հագած եւրոպական հագուստն,
բայց յայտնի էր որ չուտ պիտի վարժուէր անոր: Իր
ցեղին ծագումն առած երկրին՝ Թրքաստանի գիմագի-
ծերը, չեղ ու խոշոր աչքեր, լայն ձակատով մեծկակ
գլուխ մը, որուն վրայ ոլորուած էին կարճ կտրուած
գանգուր սեւ մազեր, բաւական բարձր հասակ մը,
հաստաբազուկ և ըմբշալայել ձեռքեր, գոգցես այս նոր
հագուստը բարեհաւ քաղաքակրթեալ և լաւ դաստիա-
րակեալ մարդու մը բոլոր հովերը տուեր էին իրեն, թէ-
պէտ այս յատկութիւնները բնածիր էին իր վրայ, աւելի
կամ նուազ:

— Ահ, Մուսթաֆա, ըսի, այս որչափ ուշացար,
կէս օրէն չորս ժամ յետոյ անպատճառ չողենաւին մէջ
պէտք էր գտնուէինք:

— Բայց, տէր իմ, ըսաւ Մուսթաֆա ճիտը ծռե-
լով, մօրս մէկ աղաչանքը ձեզի պիտի մատուցանեմ,
ներեցէք:

— Ի՞նչ է, ըսի անհամբեր, քիչ եկաւ միթէ:

Այս ըսելով ձեռքս գրպանս կը տանէի, երբ Մուս-
թաֆա յարեց.

— Մայրս կ'աղաչէ որ ճամբորդութիւննիս վաղուան
թողունք:

— Ի՞նչու, հարցուցի ցասկոտ եղանակաւ:

— Այսօր երեքշաբթի է, մայրս երեքշաբթի օրերը
նոր ձեռնարկներէ կը դգուշանայ, զայն բարեգուշակ օր
չհամարելով:

Երկու օր ետքը Մէսաժըրի Էմբէրիալ ընկերութեան
Առտան չոգենաւը զմեզ Պօսֆորի ափունքէն առած
դէպի Մարմարա կը տանէր: Խաղաղիկ նաւարկութեան
մը ութերորդ օրը ժամանեցինք Մարսէյ, գացինք Օրէլ
Գօնրիկներտը պանդոկը, ուր իսկոյն նստուե-
ցայ մահճակալին վրայ հանգիստ ընելու համար, նա-
ւարկութեան վերջին օրերը խաղական ջուրերուն մէջ
սակաւ ինչ նեղութիւն քաշած էինք:

Հստեւեալ առտուն ելնելով սկսայ յատակագիծ մը
մտաբերել, գիտնալու համար թէ ինչպէս պիտի գործա-
ծեմ ժամանակս:

Առաջին գործս եղաւ առաւօտեան լրագիր մը բերել
տալ Մուսթաֆայի: Սկիւտարի ձեմարանին մէջ բաւական
ուսած էի գաղղիներէնի սկզբունքները. ներկայ առիթով
մտադիր էի զայն յառաջ տանիլ, ասոր համար առաջին
միջոց էր լրագիրը:

Յանկարծ ի՞նչ կարդամ լրագրոյն մէջ...: Երթեւե-
կութեանց սխնակը քանի մը անուններու շարքին մէջ
կարդացի. «Երէկի քաղաքս ժամանողներուն մէջ է նաեւ
մեծահարուստ Տիար Վահան Արթինեան»:

Զարմանօք կը հարցնէի ինքնիրենս, թէ ո՞վ ճանչ-
ցաւ զիս, և ո՞վ լուր տուաւ խմբագրատան: Շատ չան-
ցաւ մեր յարկին զանգակը զարկին: Մուսթաֆա այցե-
տուն մը ներկայացուց ինձ. «Պ. Ք. լրատու Բըրի Մար-
սէյ լրագրին»: Շատ չանցած ուրիշ մը, թղթակից
Բարիզեան լաւ չեմ յիշեր որ թերթին: Ամենքն ալ
անսպառ հարցութիւններու կ'ենթարկեն զիս, ինչ որ մեր
երկրը հարցաքննիչ գատաւորին առջեւ կը պատահի:
Ամենքն ալ գոհացուցի կցկտուր գաղղիներէնովս, սա
իմաստով թէ բազմատեսակ մտահոգութիւններ առող-
ջութիւնս խանգարած ըլլալով՝ եկեր էի Գաղղիոյ մէջ
փնտուել սակաւ ինչ սփոփանք և հանգիստ:

Քաղաքականութեան և Նաբոլէոն Գ. ի մասին եղած հարցումներու խուսափողական միանգամայն ճշգրիտ պատասխաններ տուի, ըսելով որ այդ հարցերը իմ յատակագծէն դուրս կը գտնուին, Աւետարանի մէկ խօսքը յիշեցուցի իրենց վերջ ի վերջոյ թէ՝ «Տուք զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն Աստուծոյ:» Խօսակցութիւնն իսկ քաղցր վերջաւորութիւն ունեցաւ, երբ աղաչեցի այս յոյժ քաղաքավար պարոններուն որ իրենց լրագրէն մէկ մէկ օրինակ ղրկեն Բարիզ, ուր մտադիր էի երթալ մի քանի օրէն:

Մարտէյի մէջ բոլոր նշանաւոր տեղերը ման եկայ: Մայր եկեղեցիէն սկսեալ, ամէն հանրային շէնքեր, մինչեւ իսկ Մարտէյի նաւահանգիստին աջ մուտքը պաշտպանող Իֆ ամբուստիւնը, որ անմահացած է Ալէքսանտր Տիւմայի «Կոմս Մօնթէ Բրիսթօ» անուն մահկանացու վէպով:

Վերջապէս ձանձրոյթը սկսաւ պատկ: Թէպէտ փորձեցի զայն խեղդել «Գանդալֆի» հրապարակին վրայ, բայց ցերեկները գրեթէ անկարող էի այս գլուարի և մարդաշատ վայրին զբօսանքներէն օգտուելու: Քանզի միշտ կը պատահէր այն բանը, որ պատահեցաւ առաջ, և որ պիտի պատահէր, ամսոս, մինչեւ կենացս վախճանը: Գեղանի և վայելչազգեստ ընտանիքներ դիմել արգիլեալ էր ինձ համար: Անգամ մը որ օրիորդին կամ տիկնոջ մը աչքին նշմարուէի, սա կը դառնար երկու քովի անձերուն, բան մը կը փոփոսար, և ամէնը մէկանց ինձ նայելն, և հովանոցով կամ ձեռքով երեսնին գոցելով մէկդի երթալն անթաքնի մը գործ կ'ըլլար:

Բայց մտադիր էի չը յուսահատիլ, քանի որ աշխարհիս մէջ ամէն բան վախճան ունի, հարկաւ այս տիրառիթ պատահարս ալ վերջ մը պիտի ունենար:

Ամէն ժամանակ պիտի չը նմանէի այն անիծեալ բուին որ խաւարին մէջ և աւերակներու վրայ կը վնասէ իր հանգիստը:

Առաւօտ մը Մուսթաֆա կարծիք տուաւ բաւական համարիլ Մարտէյ ընակութիւնն իս, գողցեա այս ազնիւ տղան զիս արթնցուց:—Օ'ն ուրեմն, ըսի, և երեկոյեան ձեպընթացով բաժնուեցանք Մարտէյէն:

2.

Փարիզի կայարանին մէջ զիմաւորուեցանք Կաւեր-Օրէլի պաշտօնեաներէ, որք առանց հարցութեան և կամ այլ ձեւակերպութեան, երկու փոքր արկղիկն իս կառքի մը վերնակողմը դնելով, զլիարկն իս բացած մեզի հրամցուցին ներս, ես և Մուսթաֆա իրարու երես կը նայէինք, իբրեւ թէ հարցնելով իրարու:

— Յանձնարարեալ ենք արդեօք:

Հարց մը, որոյ պատասխան ոչ ես կարող էի տալ, և ոչ նա:

Պայտօի նմանող փառաւոր չէնք մը առջեւ կանգ առաւ կառքը, ապա մեծ դռնէ մը ներս մտնելով երկու պաշտօնեաները մէկ մէկ արկղիկ առած, զմեզ առաջնորդեցին մասնաւոր յարկի մը մէջ:

Նախ ինքզինքս իշխանական ապարանքի մը մէջ կարծեցի, վեց սենեակ, ամենքն ալ իրարու հետ կը կը մրցէին կարասեաց ձոխութեամբ: Չորս կողմերը թանկագին գորգեր, Լահօր կերպաներով զարդարուած կարասիներ և այլն:

Նկարագրական ոճը չեմ սիրեր, ազնիւ ընթերցող, միայն թէ ձեր երեւակայութեան կը յանձնեմ, գտնել և կշռել զանազան յարկիւն ձոխութեան աստիճանը:

Համադգեհատ հագած անձ մը, որ մեր յարկին վերակացուն է եղեր, մեզի ցոյց տուաւ անոր ամէն կողմերը, և ինք քաշուեցաւ իր խցիկը, որ այս յարկաբաժնին դուրսի սրահին վրայ բացուող դրան քովիկն էր:

Պահ մը հանդիստ ընելէ յետոյ, երեքտրական գանգակը հնչեցուցի: Նոյն անձը խոնարհելովներս մտաւ և.

— Ի՞նչ հրաման ունիք, ձեր Լուի խոնարհ ծառային, հարցուց:

— Կ'ուզեմ գիտնալ, ըսի, թէ ով յանձնարարեց զմեզ այս օթեւանը:

— Ձեր Մեծութեան գալուստը մեզի տեղեկագրուած էր Մարտէյէն, պատասխանեց:

— Շատ գոհ եմ, ըսի, ամէն բան ինծի գուշակել կուտայ որ հանգստաւէտ օրեր պիտի անցընեմ այս յարկին մէջ: Թեթեւ ժպիտով խոնարհութիւն ըրաւ Լուի, և տեսնելով որ խօսքս չէի շարունակեր, ետ ետ երթալով դուրս ելաւ:

Բազում օրեր անցուցինք միակերպ, և այստեղ ալ ձանձրոյթն կը սկսէր պատել զիս, երբ յարաբերութիւններ սկսան:

Սուսուտ մը՝ Մուսթաֆա երկու երեք համակներ իմ հասցէիս, բոլորն ալ բաց, բերաւ ինծի, մէկը գոհարավաճառ մըն էր, որ ինքզինքը կը յանձնարարէր, ուրիշ մը կահագործ: Մուսթաֆայի ապսպրեցի ամէտուն հետ ալ քաղցրութեամբ խօսիլ, և ըսել որ շատ մօտ օրէն պիտի այցելեմ իրենց տուած հասցէին, սակայն այսպէս չի պատասխանեցի մէկ այցեատման մը, որ կ'առաջարկէր զիս ժուռ բերել մայրաքաղաքիս բոլոր նշանաւոր վայրերը, ներս կանչել տուի, և գոհ երեւցայ իր

սիրուն առաջարկութենէն. մէկ երկու շաբաթ զբաղեցուց ինծի այս զբօսանքը, ուր ամէն օր մէկ մէկ նոր գարմանք, նոր զմայլանք կը պատճառէր ինծի: Եղիւսեան դաշտ, Շան տը Մարս, Էնվալիտ, Լուվրի թանգարան և այլ, որոնց վրայ մանրամասնել զանց կ'ընեմ:

Մարգս միշտ փոփոխութիւն կը սիրէ, և շատ անգամ փոփոխութեամբ է որ կը յաղթէ տաղտուկին:

Մուսթաֆա կարծիք տուաւ ինծի, թէ քանի որ այստեղ օրական կը տրուի երեք Նարոլէոն օթեւանի և սնունդի համար, մէկ Նարոլէոն կառքի համար, և չուրջ տասը ֆրանք զանազան նուէրներու համար, լաւ չէինք ընէր, եթէ մեզի յատուկ ապարանք մը վարձէինք, և որոյ դուռնէն միայն մենք կ'ընէինք ու մըտնէինք, խնայելով այսպէս ըրած ծախքերնուս կէսին չափը:

Խնայողութիւն բառէն բնաւ չէի կարող իմաստ մը հանել, քանի որ այն անիծեալ քաղը միշտ գրազնա է, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ չուրջ տասը տարիներ առաջ բան մը չէի հասկնար միլիոններ, լիւրաներ բառերէն, սակայն այս կարծիքը իրեն զգացնել չտուի, և իր խնայողական ոգիին համար շատ մը գովեստներ շուայելէ յետոյ հրաման տուի որ ազատօրէն գործէ, ինչպէս որ կը հասկնայ. իմ ներքին միտքս էր վիճակի ու դիրքի փոփոխում մը, որ կարենայ կեանքս քաղցրացնել:

Խնդրանքիս վրայ, Լուի ներկայացուց հաշուեցոյցներնիս, որ հազիւ երկու հարիւր վաթսուս գաղղիական ոսկույ կը հասնէր:

Փոխադրուեցանք Պուվար Հոսման, ուր կեցաւ յառաքներնիս շքեղ ապարանքի մը առջեւ: Մուսթաֆա զայն վարձեր, շքեղապէս կահաւորեր, և կաղմ ու պատրաստ ըրեր էր հանգստաւէտ բնակութեան համար:

Դէպ ի երեկոյ կամեցայ պտոյտ մը ընել Շանգ Էլի-

զէի կողմերը, քուբէ կառք մը, երկու ուսական նոսրացնելով լծուած՝ ապարանքին մեծ գրան առջեւ ինծի կ'ապասէր: Նստայ մէջը, դէմն առի զՄուսթաֆա, և մեկնեցաւ: Այս տղան հասկցուց ինծի, որ այս կառքը գնած էր Պէնտէրի գործարանէն, երեք հազար ֆրանքի, իսկ ձիերն՝ քառասունըֆինգ հազար ֆրանքի:—Արդարեւ, ըսի տղուն, մեզի արժանաւոր բաներ են:

— Մեզի, մտածեցի ինքնիրենս, ո՞վ ենք մենք, միտիմա՞նք Արթինին տղան...: Երանի թէ նոյնը մնացած ըլլայի և ապրէի երջանիկ. ափսոս:

«Այս քանի տըք եւ ևս շրջիմ ակօգոռո»

Թախառական, երջանկաւորան հետամուռո:» (*)

Այսպէս օրերն իրարու կը յաջորդէին, և ես կ'զգուշանայի միշտ յայտ յանդիման երեւնալէ ընկերութեան մէջ:

Օր մը լրագիր մը ձեռքս անցաւ, ուր կարդայի.

«Նորին Գերագանցութիւնն Տիար Վահան Արթինեան, Կրանթ 0թէյէն փոխադրուած է Պուրփար Հոսման, 60, չքեղ ապարանք մը, զոր մտադիր է կ'ըսեն գնելու:»

— Նորին Գերագանցութիւնը...: Արդեօք տակաւին ի՞նչ բաներ պիտի ընէ զիս ոսկին. վա՛յ մարդկային ունայնասիրութեան:

Օր մը այցեատմա մը ընդունեցի, վրան գրուած. «Մ. Միսաքեան, Գրասէր»: Այս անձին հասցէն ստորեւ նշանակուած էր: Հակառակ բոլոր սովորութիւններուս, չի հաճեցաւ վեր ելնել, միայն թէ խոստացաւ, ինչպէս պատմեց Մուսթաֆա, ուրիշ առթիւ վերստին գալ, և տեսակցիլ երկարօրէն:

Ուրիշ օր մը, ապարանքս ներկայացաւ, ոչ թէ այցաքարսը ձգելու, այլ ինծի հետ տեսնուելու համար, Փարիզի մատրան հովիւն, Տէր Յովհաննէս քահանայ Հիւնքեարպէյէնեան: Արժանաւոր պատուով ընդունե-

(*) . Յակօր Ոսկան:

ցայ զինքը, և գո՛հ եղայ տեսնելով որ դէպի մեր համայնքը չատ վսեմ, և չատ գործադրելի գաղափարներ կը անուցանէր իր մտայնը մէջ: Իրաւ է որ եկեղեցական և կամ ասոր պէս ընդհանրութեան պատկանող խնդիրներու մէջ չատ չէի հետաքրքրուեր, սակայն և այնպէս յոյժ հաճելի էր ինծի որ ձեռնհաս անձ մը խօսի այս կարգի հարցերու վրայ, և ես ունեկողիւ լինիմ:

Քահանային այցելութիւնը սիրուն առիթ մը ընծայեց յաճախելու տէրունի օրերն մեր մատուռը, որու գոյութիւնն անգամ չգիտէի առաջ:

Չարմանային սա է, որ այն օրէն յետոյ մէջ մըն ալ հներկայացաւ մեր ապարանքը:

«— Սոսկալի մարդ է» կ'ըսէ եղեր:

Եւ սակայն ինչո՞ւ կը վիայէ, որ իրեն սոսկում ազդող ուէ վարմունքի մէջ չգտնուեցայ, և կամ իրեն տհաճութեանը տեղի տալու ուէ անտեղի խօսակցութեան ծայր հտուի:

Այլ բոլորովին հակառակը ըլլալով, արժանաւոր կրօնականը բարձր գաղափար մը ներշնչեց ինձ լեզուաբանական նիւթի մը վրայ խօսք բացուած մէկ պահուն:

Անձնագումութիւնը անախորժ է ինծի, հետեւաբար կը փափաքիմ որ այն գաղափարին վսեմութիւնը ինքնին գատէ ընթերցող բարեկամս, երբ առիթը ներկայանայ:

Ուստի անչուչա եմ որ Տէր Հօրը սոսկալի երեւցածը դէմքիս անշնորհքութիւնն էր:

Քանիցս ես ինքս այցելեցի իրեն, և միայն ընտանիքն էր որ կը հիւրընկալէր զիս:

Օր մը ձանձրոյթս փարատելու համար, գայի «Գրասէր»ին մօտը: Մեծ օթեւանի մը մէջ հինգերորդ յարկը կը բնակէր, սենեակին մէջ գրքեր և տետրակներ, ուրիշ բան չը տեսայ: Օրուան ինդրոյ (*) մը վրայ հեղինակած մէկ գրքոյկը կը կարդար, որմէ քանիցս յեղյեղ-

(*) . Էտիրնէ Գարուի գերեզմանատան խնդիրը:

ուած «միրի քէլամ» և «միրի քալէմ» բառերէն զատ ոչինչ մնաց միտքս. ապա սկսաւ ճառել, երկար և դժուարիմաց ոճերով, լեզուարանական շատ մը հարցերու վրայ, թէ լեզու մը ի՞նչպէս կարելի է անաղարտ պահել, և կամ չթողուլ որ ապրելէ դադրի: Երբ կը խօսէր, բընաւ չէի ընդմիջեր խօսքը, յանկարծ, թերեւս կարծելով որ կը քնանամ, աչքը երեստ տնկելով զիս դիտեց: Լուեց խօսիչ, և անդին դարձաւ, հասկցայ եղածը: Դէմքս անախորժ տպաւորութիւն ըրած էր «Գրասէր» ին վրայ: Երևույթէն դատելով որ զխւրախաց վիճակ մը ունենալու չէ, մեղմիկ մը հազար ֆրանքնոց պանքնօթ մը դրի պարզ տախտակէ նստարանիս վրայ, և հրաժեշտի ողջոյնս տուի:

Հետեւեալ առաւօտ, թղթաբերը նամակ մը բերեր էր ինծի, ուր հետեւեալ տողերը կարդացի.

«Բարձրապատիւ Տէր,

«Կան ոմանք, որ կը կարծեն թէ դրամը ամէն բան է, և թէ երբ որ մէկուն դրամական նուէր ընեն, շատ «մեծ չնորհ ըրած կ'ըլլան: Չէի կարծեր որ Ձեր բարձրութիւնն ալ այն կարգի կը պատկանի: Կ'աղաչեմ որ կարգաւ երէկի էներգիանս լրագիրը, ուր պիտի «գտնէք «Հայ Գրասէր» ստորագրութեամբ յիսուն տողէ «բաղկացեալ յօդուած մը, ներկայ քաղաքական խնդիրներու վերաբերեալ, յօդուած մը՝ որոյ մէկ տողը երկու «ֆրանք օգուտ յառաջ բերած է ինծի:

«Արդ, ես իմ գրական աշխատութեամբս, կարող «եմ ապրիլ, և կ'աղաչեմ որ Ձեր այդ ձօխ նուէրները «օգտակար և անաչէն նպատակներու յատկացնէք: Ձեր «պանքատմար Ձեզի կը վերադարձնեմ:

Մ. ՄԻՍԱԲԵԱՆ

Պէտք է խոստովանիմ, որ ամօթահար եղայ երբ կարդացի այս նամակը, օգտակար և անաչէն ըսուած նպատակը կռահեցի, և որսչեցի այնպէս ընել՝ երբ առիթը ներկայանայ:

Յիշեալ արժանաւոր կրօնականն, և Գրասէրը գողցեա մէկ բերան ունէին երբ լեզուարանական հարցերու շուրջը կը դառնար խօսքը:

Այսպէս այս երկու պատուական անձերուն, չըսեմ բարեկամութենէն, այլ տեսակցութենէն ալ զրկուեցաւ:

Է.

Օրին մէկը Մուսթաֆա ժպտելով սենեակս եկաւ: Ձեռքն ունէր մի նամակ, խոշոր պահարանով, վրան կը կարդար, միանգամայն կը խնդար:

— Կը տեսնէ՞ք տէր իմ, ըսաւ, ձեր այս նոր գիրքը պատիւնիդ որչափ բարձրացուց:

«Առ Նորին Վսեմափայլ Գերազանցութիւն

Տիար Վահան Արթինեան:

ի Գաղաքիս»

— Այդ ի՞նչ է, Մուսթաֆա, գաղղիներէնը երբ սորվեցար:

— Ես միշտ օգտուեցայ այն ժամերէն, ուր դուք իմ ծառայութեանս պէտք չունեցաք:

— Գիտեմ, ըսի, խօսակցութեան մէջ բաւական յաջող եմ:

— Զեր չորհրդը՝ թէ կը խօսակցիմ եւ թէ՛ կը կարդամ:

— Կարդա ուրեմն, ըսի, բաց նամակը:

Եւ սկսաւ կարդալ.

«Թատրոն Օրէնա, առաջին ներկայացում Այսա,
««սկզբնակ Օրիորդ Վալանթին լը Բօք դերասանուհի-
ւոյն ի նպատակ:

«Արտակարգ, շքեղ եւ փառաւոր ներկայացումն,
««զոր պիտի բարեհաճի իւր ներկայութեամբ պատուել
«Նորին Վեհափառութիւն կայսրը:»

Այս խօսքերուն կը հետեւէին յոյժ փաղաքշող եւ շոգորթիթող շատ մը խօսքեր իմ հասցէիս, խօսքեր, որք որչափ ալ չափազանցուած ըլլային, դարձեալ շատ քաղցր եւ հաճոյական տպաւորութիւն ըրին անձնասիրութեանս վրայ. ատոր աւելցուր «սալօն» լուսանկար մը, յորում պատկերուած էր Օրիորդ Վալանթին, օրինակելի գեղեցկութեամբ մանկամարդ կլին մը: Միանգամայն այս թուղթերուն կցուած էր օթեակի տոմս մը, քսան ոսկի արժողութեամբ, եւ մարդ գլուխ մէյ մէկ ոսկի մուտքով:

Այս հրաշակերտ պատկեր գլուխս դարձուց:

— Ի՜նչ կ'ըսես, Մուսթաֆա, ըսի, գեղեցիկ է այնպէս չէ:

— Ոչ, պատասխանեց, բուն ինքը աւելի գեղեցիկ է քան մերին երեւակայած որ եւ է գեղեցիկ Օրիորդը. այս կենդանագիրը հազիւ փոքրիկ գաղափար մը կուտայ այն կնոջ հրապոյրներուն վրայ:

Զարմացայ միացի:

— Ուրեմն, ըսի, դու այս կնոջ ներկայացումն լուսն գտնուած ես:

— Բազում անգամ:

— Հապա սկզբնակ է եղեր:

— Այս իրիկուան համար, պատասխանեց Մուսթա-

ֆա քամիծաղով մը, այդչափ սուտը ո՞ր բանի մէջ չը գործածուիր:

— Ուրեմն երթա՞նք:

— Կամքը ձերն է, տէր իմ, Փարիզ ոտք կոխել-նուղ ի վեր այս առաջին անգամ պիտի ըլլայ. ինչո՞ւ չը գրծանուք:

Տղան ճամբեցի, եւ ես ինծի կեանքս քաղցրացնելու համար նոր հարք մը մտածեցի: Արդարեւ դրօսնելու համար ի՞նչս կը պակսէր, եթէ ամէն պարագայի մէջ արհամարհանք կրեցի դէմքիս չեմ գիտեր ինչ պակասութեանը համար, անշուշտ է որ դերասանուհի մը գոնէ ի չորհս դրամի, պէտք է մեծարէ զիս, մինչեւ իսկ սիրէ, եթէ ոչ սիրել բառին բուն իմաստին դօրութեամբը գոնէ փոխաբերաբար դրամիս կամ նուէրիս սիրոյն, պարտաւոր պիտի ըլլայ ինծի հանդէպ ալ սիրոյ նմանող կեղծ զգացման արտայայտութիւն մը ընել:

Այսպէս կը մտածէի միշտ ձեռացս մէջ բռնած օրիորդ Վալանթին լը Բօքի լուսանկարը:

Երեքտրական կոճակը զարկի, Մուսթաֆա ներս մտաւ: Հարցուցի.

— Գոհարավաճառի մը հասցէն ունէինք, պահած ես:

— Սէն Լազար հրապարակ, 45, Պ. Էմիլ Գուրուա, ձեր չորհրդը շատ պատիւ կ'ընէ ինծի այս մարդը, նա է որ ինծի ծանօթացուց քաղաքիս բոլոր անկրօնները...

— Սիրելիս, ըսի, հիմա խնդիրը ատոր վրայ չէ, կրնա՞ս զայն ինծի բերել անմիջապէս գոհարեղինաց առատ պաշարով մը:

— Իսկոյն, պատասխանելը, եւ սենեակին դուռնէն դուրս նետուիլը մէկ եղաւ:

Երեք քառորդ ժամէն, պատուհանիս վանդակին մէջէն նշմարեցի որ վարձու կառքէ մը վար իջաւ, եւ

իրեն կը հետեւէր բարեկազմ մարդ մը, ճաշակով հագուած, որ գոհարաւաճառն էր անշուշտ: Սենեակս հրամցուցի: Հետը բերած մարօքէն պայուսակէ մը զանազան գոհարեղէններ դուրս հանելով սեղանին վրայ շարեց: Գործը կը մնար ընտրանքին. իր կարծիքին դիմեցի, և ըստ այնմ, նա ընտրեց մէկ մանեակ աղամանդակուռ, որոյ կեղրոնը կը փալիկէր հազուադիւտ շափիւղայ մը: Արժէքն էր 10,000 ֆր.:

— Բարի, պատասխանեցի, բաւական է որ չը խաբուեմ, և կարող ըլլամ ուրիշ պարագայի մէջ ալ դիմում ընելու ձեր բարեացակամ միջնորդութեանը:

— Վսեմափայլ տէր, պատասխանեց, եթէ հարիւրին մէկ զեղչով կարենայ զանել ձեր ծառան Մուսթաֆա, այսպիսի ընտիր ապրանք մը, ըսէք ինծի համարմարձակ, թէ ես խաբերայ մը եմ:

Սակարկութեան ուրիշ ձեւերն զանց ըրի, բարի մարդն մնացած ապրանքներն ժողվելով խոնարհութիւն մը ըրաւ, և դուրս կ'ելնէր հրը.

— Ներեցէք պարոն, ըսի, դրամը...

— Երբ որ կը հաճիք, պատասխանեց:

— Ոչ, ոչ, եկէք, ըսի:

Եւ իսկոյն ձեռքը սուրի տասը հատ հազարնոց պանքնօթ:

Իրիկուան համար ամէն պատրաստութիւն տեսնուած էր, ժամը գիշերուան երկուքին մօտ առանց սպասելու Մուսթաֆայի գալուն, սենեակիս դուռնէն դուրս նետուեցայ: Անհամբեր էի, և կը փափաքէի ժամ առաջ տեսնել զկսքնակ օրիորդ Վալանթին ը Բօք դերասանուհիին ներկայացումը, չէի մտածէր անգամ թէ շատ կանուխ էր: Իջայ վար, և բակին մէջ մարմարեայ սանդուխին վարի ստքին կից պատրաստ տեսայ կառքը, երկու սեւորակ նոյժգնեղովս լծուած, կառապանս Պէռ-

նար, իր ամենաշքեղ համազգեստն հագած, և ոսկի երիզով, և գնդակով բարձրադիր գլխարկը գլուխը, կարծես ինծի կը սպասէր: Զիս տեսնելուն պէս ցատկեց աթոռակէն և դուռը բացաւ: Նստայ, բայց Պէռնար փոխանակ դուռը գոցելու, ցատկեց իր աթոռակին վրայ ու նստաւ: Անհամբեր պօռացի.

— Այ սպասե՛մ:

— Մուսթաֆան չպիտի գայ, տէր իմ, հարցուց: Աճապարանացս մէջ բոլորովին մոռցած էի այս տղան, որ ժամը երկուքին մօտ դիւ առնելու պիտի գար:

— Հա՛, իրաւունք ունիս, գոչեցի:

Յանկարծ ընտիր ասուիէ ոսկեճամուկ շարվարով, նոյնպէս ոսկի թելերով բանուած սարքայով, ճիշտ դաւաճողի աղնուականի կերպարանքով անձ մը նշմարեցի, որ սանդուխներէն դէպի ինձ կը վազէր, գլուխը ունէր կարմրորակ ֆէս մը, կապոյտ ծոպով:

Մտքէս անգամ չէր անցներ որ Մուսթաֆան ըլլայ այն:

— Ներեցէք տէր իմ, ըսաւ դէպի ինծի գալով, ժամը երեքին մօտ պիտի մեկնէինք ապարանքէն:

Այս ըսելով կառքին դուռը գոցելու ձեռնարկեց:

— Դո՛ւն ես Մուսթաֆա, ըսի, այդ ի՞նչ հագուստ, այդ ի՞նչ կապուստ, ե՛րբ ալ պատրաստեցիր:

— Արդէն պատրաստ էր, տէր իմ, ըսաւ ժպտելով և խոնարհելով, ասանկ պարագայի մէջ...

Թէպէտ և շատ ստիպեցի, սակայն հակառակ ասոր, այս անգամ մեր սովորութենէն չեղեցաւ, և ելաւ նստաւ Պէռնարին քով, աթոռակին վրայ:

Նոյժգնեղն քառատրոփ դուրս խուժեցին ապարանքին մեծ դռնէն, և Օրէնա հրապարակին մօտ ելքարական լոյսերու մէջ փայլող ճամբան երբ որ մտանք, հը-

րացաններու, սուխներու և սուրերու շառաչիւն մըն է փրթաւ, պահակ զինուորաց ջոկատը, որ զԿայսրը բարեւելու համար Օրէնային դռանը առջև կը կենար, կարծելով որ նոյն ինքը Նաբօլէօնն է որ կուգայ, այսպիսի մեծ դժբաղդիւնով մը, կազմ և պատրաստ ըլլալ կը փութային, իջայ կառքէն վար, և երբ տեսան որ թուրքական ֆէսով անձ մըն է — քանզի միշտ մասնաւոր միտում մը ունեցած եմ այս տեսակ գտակին — ամէն մարդ իւր տեղը դարձեր էր, միայն թէ ոստիկան գօմիսէրը իւր եօկու մարդերովը զիս ոչջուռնեց, իբրեւ Արեւելքի իշխան — տես մինչև ուր բարձրացած էր պաշտօնի Արթինին տղուն վիճակը:

Մասնաւոր համադրեցաւ կրող գեղադէմ երիտասարդներ զիմաւորեցին զմեզ. թատրոնին օգնական անօրէնն այնպիսի փափուկ քաղաքավարութեամբ մը՝ որ ֆրանսացւոց յատուկ է, զմեզ զիմաւորեց, և թատերաբեմին ճիշտ դէմը չքեղազարդ օթեակ մը առաջնորդեց: Նուագածուաց խումբը, սկսեալ մէկ եղանակին դադրեցուցին, և ահա անոր յաջորդեց Օսմանեան քայերգը: Երբ բազմեցայ, զիմացս ոտքի վրայ ունենալով ոսկինուռ զգեստներ հագած հաւատարիմն Մուսթաֆա, հանդիսականաց դիտակներն դէպ ի մեզ ուղղուեցան: Ինչպէս որ կը պատմէր Մուսթաֆա, քան զի ես առաջին անգամն էր որ կը վայելէի այս մեծաշուք տեսարանը, այս օրուան հանդիսաւորութիւնն կը գերազանցէ եղեր բոլոր նախընթացները:

Երբ Օրիորդ Վալանթին երեւցաւ բեմին վրայ, սքանչացումս իւր գագաթնակէտն հասած էր, ալ անկէ յետոյ բոլոր թատերական տեսարաններն անտեսանելի եղան ինծի: Անկարելի է որ յիշեմ խօսք մը, բառ մը խաղացուած տառմին ամբողջութենէն:

Օրիորդ Վալանթին լը Բօֆ, և ուրիշ ոչինչ:

Այսօր ինծի համար, հռչակաւորն Օրէնա, ուրիշ նշանակութիւն չունի, միայն թէ Վալանթին, Եւայի սեռին գեղեցկութեան այս հրաշակերտը:

Ն. Վ. Նաբօլէօն Գ. եկեր յատուկ սենեակը բազմեր, անոր գալստը մեծադժոգ յուզումներ յառաջ բերեր են հոյակապ թատրոնին մէջ. այս ամէն բան անհրժար մնացիւր են ինձ, իբրեւ քնացողի մը:

Արթնցայ սակայն, երբ Ն. Վ. Կայսեր մէկ պալատականն օթեակս գալով ինձ հաղորդեց անոր ողջոյնները խոտտանալով միանգամայն որ պիտի բարեհաճի մասնաւոր ունկնդրութիւն չնորհել ինձ, նախապէս իմաց տրուելիք ժամանակ մը:

Այս կայսերական շնորհին համար խորին երախտագիտութիւնս յայտնեցի:

Չմտնալ յիշել, որ պալատականը միայն անգամ մը նետեց իր ակնարկը երեսիս վրայ, և յետոյ, տեսակցութեան միջոցին միշտ մէկ քով նայելով խօսեցաւ:

Ափսոս, ո՛վ զիտէ ի՞նչ անախորժ տպաւորութիւն ըրած էր իրեն վրայ դէմքիս անպատկառ երեւոյթը...

Թատրոնին դեր անօրէին հետ համախորհուրդ ըլլալովս, լուր եկաւ ինձ որ առիթն է Օրիորդ Վալանթինի յատկացուցած նուէրս մատուցանելու: Արդարեւ անհամար ծաղիկփունջեր տեղալ սկսեր էին: Ուստի յատուկ պաշտօնէի մը առաջնորդութեամբ, Մուսթաֆա թաւիշ բարձիկի մը վրայ, զոր բռնած էր մէկ ձեռքը, դրած նուէր մանեակս տարաւ մատոյց օրիորդին, որ ընդունելով դէպ ինծի ուղղեց հայեացքն, և այնպիսի պէրանօք մը խոնարհելով զիս ողջունեց, որ կարծես թէ զինովցայ: Ծափահարութիւն մըն է փրթաւ անվերջ և անվախճան, ներկայացումը աւարտեր է եղեր. Մուսթաֆա օթեակէն դուրս ելած վայրկեանին, ականջս ի վարբան մը կը փսփսար. գլուխս խելք չի կար, չէի հասկը-

նար, և ահա պահ մը, գուլիսին մէջ, դէմ դիմաց գըտ-
նուեցայ օրիորդ Վալանթինի հետ, որ չնորհակալութիւն
յայտնելու համար օթեակէս դուրս ելլելուս կը սպասէ
եղեր:

— Տէր իմ, ըրաւ այնպիսի ներդաշնակաւոր ձայնով
մը, որ ամբողջ անձիս վրայ քաղցր տպաւորութիւն մը
յառաջ բերաւ:

— Շնորհք կ'ընէք հրաման տալ ինծի, որ անձամբ
գալով երախտագիտութիւնս յայտնեմ ձեր գերազանցու-
թեան:

— Ազատ մուտք ունիք իմ ապարանս:

Ուրիշ խօսք կարող չեղայ գտնել, երբ օրիորդը խո-
նարհական ողջոյն մը տալէ յետոյ, իբր անմարմին ոգի,
գոգցես աներեւութացաւ աչքերէս:

Այս վայրկեանէն յետոյ, թէ ինչպէս դարձայ ապա-
րանս, ինչ պատահեցաւ մինչև այն պահուն, երբ մահ-
ձակալս մտայ՝ չեմ գիտեր:

Առաւօտուն արթնցայ. ննջասնեակիս մէջ, գիշեր-
նոցով նստած, այս գիշերուան պատահմունքներուն վրայ
կը մտածէի: Երազ չէ անշուշտ, կենացս այս քաղցր
մէկ երեկոյթը:

Մակայն տես սա մարդկային ընտելեան անյագու-
թիւնը: ... Եւ կ'ուզէի աւելի քաղցր երեկոյթներ ու-
նենալ:

Պահ մը Մուսթաֆա ներս մտաւ:

— Ծաշը պատրաստ է, հարցուցի:

— Տակաւին մատակարարէն լուր չկայ, պատաս-
խանեց, միայն թէ...

— Ուրեմն ի՞նչ կ'ուզես, հարցուցի անհամբեր:

Այս աղան անգիտակ էր ինծի պատճառած սրտնե-
ղութեան: Ներս չը մտած, թէպէտ արթուն, սակայն
ինչ հրճուալից երազներու մէջ կ'օրօրուէի:

— Հապա ինչ կ'ուզես, կրկնեցի:

— Տէր իմ, օրիորդ Վալանթին լը Բօք այցաքարտ
մը ղրկեր է ձեզ, ահաւասիկ:

Անպատմելի ուրախութեան ճառագայթ մըն է սկը-
սաւ փայլիլ անճոռնի դէմքիս վրայ:

— Ապրիս Մուսթաֆա, ըսի խնդալով:

Ի՞նչ գիտնայի, Մուսթաֆային գալուստը երազիս
մէկ շարունակութիւնն է եղեր:

«Վսեմաշուք Իշխան,

«Ձեր Գերազանցութեան չնորհակալութիւնս մատու-
«ցանելու համար Ձեր ապարանը ընդունուելու անգին
«պատիւին կ'ըղձամ: Զեր աղախինը՝
ՎԱԼԱՆԹԻՆ ԼԸ ԲՕԲ»

Գրասեղանիս վրայէն մէկ այցաքարտս առի և
գրեցի:

«Ազնիւ Օրիորդ,

«Ապարանս Ձերն է, ուստի ազատ մուտք ունիք
«անդ, ամէն օր և ամէն ժամ: Վ. ԱՐԹԻՆԵԱՆ»

Տուի Մուսթաֆային, որ տարաւ Օրիորդին գիրը
բերող անձին յանձնելու:

Կէս օրէն երկու ժամ յետոյ, սենեակիս մէկ պատու-
հանին առջև նստած, վանդակափեղկին ետեւէն, փողոցը
կը դիտէր, աչքիս զարկաւ փառաւոր կառք մը, որ ի-
մինէս շատ վար չէր մնար տեսքով, մօտեցաւ, և ահա
Օրիորդ Վալանթին...

Ցատկեցի ելեքտրական կոճակին մօտը, և կոխեցի.
Մուսթաֆա ներկայացաւ:

— Շուտ, ըսի ժպտելով, Օրիորդը առաջնորդէ մեծ հիւրասենեակը:

Եւ ահա ապարանքիս կառավարիչը, Հէրման, գալով պաշտօնապէս ծանոյց Օրիորդ Վալանթին լը Բօքի այցելութիւնը:

Այլ եւս միտիւմի Արթինին տղան չէի գողցիս: Հինգ վայրկեանի չափ իշխանական դանդաղութեամբ անտնալէ յետոյ, Հէրման առջեւէս, և Մուսթաֆա իր ամենէն փայլուն հաղուստներով չքաւորուած ինծի հետեւելով, հանդիսաւորապէս օրիորդին սենեակը մտայ և բարի գալուստ մաղթեցի:

Հէրման և Մուսթաֆա, հեռացեր էին սենեակէս ետ ետ կոխելով:

Շատ սիրալիր եղաւ տեսակցութիւնս: Մանրամասնութիւն և նկարագրութիւն երբէք չեմ սիրած, ազնիւ բնութեցող, ուստի ըսեմ անցողակի, որ Օրիորդը ջերմ և եռանդաւէն զմայլանք յայտնեց ինձ, ըստ իս բոլորովին երեւակայական, և երբեմն տալօղ բարեմասնութեանցս վրայ. թէ ես աշխարհիս ամենէն ազնիւ գաւալիէներէն մէկն էի, և թէ իմ բարձր իշխանութիւնս, որ արժանի էր գրաւելու գեղեցիկ սեւին ամենագեղեցիկին համակրութիւնս և սքանչացումն իսկ:

Այս չորհաւորութիւններն, որոց ծայրէ ի ծայր կեղծ ըլլալուն կատարելապէս համոզուած էի, յոյժ չոյցին սակաւն անձնասիրութիւնս: Օրիորդը թէ կը խօսէր, և թէ Պարսկաստանի ամենէն ընտիր ապրանքներէն՝ պատերը ծածկող գորգերուն վրայ, ինչպէս նաև բազմոյններուն և աթոռներուն վրայ, որք Լահոտի և Տէլհի ընտիր շալերով պատուած էին, ծակաչք և անյագ ակնարկ մը կը պտտցնէր:

Ըսեմ նաև անցողակի, որ այս տեսակցութիւնը կրկնուեցաւ քանիցս:

Օրին մէկը օրիորդը, որ կատարեալ անձնուիրութիւն և սիրահարութեան մօտ տեսակ մը զգացումներ կը յայտնէր ինծի, իբրև յիշատակ ուղեց ունենալ ինչ ապարանջան մը, ոչ այնչափ թանկագին, այլ պարզ բան մը, միայն վրան ունենայ անուանս սկզբնատառերը, քանի որ յիշատակ մըն էր որ պիտի պահէր ամբողջ կենացը մէջ, իրմէ անբաժան:

Ըստ իմ կարծեաց, յոյժ բնական էր, որ յիշատակի համար չը պահանջէ խոժոռ դէմքիս լուսանկարը, դէմք մը՝ որուն սիրոյն համար չէր խնդկնար անշուշտ:

Մուսթաֆան անմիջապէս ղրկեցի հրապարակ Սէն Լազար, թիւ 45, և փութով քովս կանչեցի Պ. Էմիլ Գուրդուա, որ գալուն պէս, սենեակին մէջտեղը կեցած և վրան գոյնզգոյն մետաքսով բանուած ճաքոնական ծածկոցով մահոն փայտէ եռոտանուոյն վրայ պարզեց ակնախօսիղ աղամանդներով կուռ, շատ մը թանկարժէք առարկաներ:

— Եթէ կը հաճիք, Օրիորդ, ըսի, յանձն առէք ընտրանքի ձանձրոյթը:

Ընտրեց, աջ ձեռքն անցուց, հանեց, ձախը անցուց, սակայն միշտ աչքերը յառած կը մնային զոյգ մը օղբու վրայ, որոնց ես ինքս անգամ սիրահարուեցայ:

— Յոգնեցաք, օրիորդ, ըսի, ուստի ի սփոփումն ձեր աշխատութեան, կը համարձակիմ ձեզ մատուցանել նաև սա օղբն ալ, և լիայոյս եմ, որ մերժման տխուր առիթը պիտի խնայէք ինծի:

— Շատ ազնիւ, շատ վեհանձն էք, տէր իմ, ըսաւ:

Եւ չգիտեմ որն ըսեմ, առաւ կամ յափշտակեց այն զոյգ մը օղբր, որք իր ցանկութեան առարկայ եղած էին:

Քաղցրութեամբ ձամբեցի ազնուաբարոյ Պ. Էմիլը, որ բացարձակ կերպով մերժեց դրամ ընդունիլ Օրիորդին ներկայութեան:

Հետեւեալ օրը սակայն կանչել տուի զինքը, որ հաշուեցոյց մը ներկայացուց:

«Ապարանջան 7 ադամանդ, և մէկ յակիրթ, ֆըրանք 13,000.

«Զոյգ մը օղ, ճակական ադամանդ, և սուտակ մը — չեմ յիշեր քանի գրադ —

«Ընդհանուր գումար 23,700:

13,000

23,700

Գումար 36,700 ֆր.

«Զոր ընկալայ ամբողջովին,

է. ԳՈՒՐԴՈՒԱ.»

Ազնիւ և փափկանկատ մարդն հեռացաւ հազարու մէկ խոնարհութիւններով:

Ուրիշ օր մը, երբ ճաշի հրաւիրեր էի Օրիորդը, զինքը շատ տրամած տեսայ: Իբր թէ առաջին անգամ նուիրած մանեակս կորսուած ըլլար:

Զարմանք յայտնեցի այդպիսի ոչինչ խնդրոյ մը համար տխրելուն, դարձեալ Մուսթաֆա թուաւ գնաց Պ. Գուրդուան կանչելու, այս անգամ Օրիորդը, փոխանակ մանեակի, կ'ուզէր ունենալ ասեղ մը օսմանեան զինանշանով, մահիկ և աստղ:

Պարոն Գուրդուա ցաւ յայտնեց, որ այսպիսի ապրանք մը այս ժամուս պատրաստ չունի, խոստացաւ զայն մատուցանել երեք աւուր վերջ:

Արդարեւ, որոշուած օրն հետը բերաւ այն դոհարեղէնը, որ ըստ վկայութեան իսկ Օրիորդ Վալանթին լը Բօքի, իր տեսակին մէջ եզական էր արժէքով, գեղեցկութեամբ և աննմանութեամբ:

Ուրիշ օր մը հաշուեցոյցը բերել տուի, քանզի բարի

մարդը չէր երեւեր, 25,000 ֆր., զոր Մուսթաֆա տաւ յանձնեց:

Իմ թախանձանացս վրայ, դերասանուհին հաճեցաւ գիշերային այցելութիւն մը ընել ինծի, պայման դնելով, որ ապարանքիս բոլոր յարկերուն մէջ, ոչ ոք ներկայ պիտի գտնուի, մինչև իսկ ոչ դոնապանը, և ոչ Մուսթաֆա: Փողոցի մեծ դռան բանալին իրեն պիտի յանձնուի, և ինք արեւմուտէն չորս ժամ յետոյ, մասնաւոր կառքով մը, մինակը պիտի գայ ներս մտնէ, և առանց ոչ ոքի հանդիպելու՝ սրահիս նրդաշաւիղէն անցնելով, պիտի գայնջաւանեակիս դուռը յուշիկ պիտի զարնէ, և ես, միայն ես, պիտի բանամ զայն: Այսպէսով, կ'ըսէր աղջիկը, ու եւ է զայն թակղութեան առաջքը առած պիտի ըլլար, զայն թակղութիւն՝ որ կրնար փնասել և արատ բերել թէ իմ համբաւիս և թէ՛ իրենին:

Այս պայմանները, որչափ տարօրինակ, նոյնչափ ընդունելի համարուեցան իմ կողմէս, ուստի ամէն հրաման տուի մարդոցս Մուսթաֆայի միջոցաւ:

«— Այս գիշեր մեր տէրը պիտի բացակայի, և իր բացարձակ կամքն է, որ ապարանքին մէջ իր մանկաւիկներէն ոչ ոք գտնուի:»

Երեկոյեան դէմ ապարանքիս բուն յարկերէս դուրս, պարտէզի, զանազան տաղաւարներէն, կառապանները, ձիապանները, խոհարարները հագուած և շքաւորուած, ուրախ զուարթ, (մանաւանդ անոր համար որ ամէն մէկը մէկ մէկ հարիւրնոց պանքօթ նուէր առած էին), խուփեցին ապարանքիս սպարտէզին ետեւի երկաթ վանթակեայ դուռնէն դուրս:

Յանկարծ անձնական սենեամիս դուռը մեղմիկ զարնուեցաւ: Դոնապանս Բիէրրօ, յիսուն տարեկան ծերուկ մը, մտաւ ներս, և պաղատագին հարցուց, թէ ի՞նչ պատճառով կը ճամբուէր:

— Հրամանա, ըսի իրեն ժպտելով, սխալ ըմբռնե՞ր ես, սիրելիդ իմ Բիւրրօ, կ'ուզեմ որ գոնէ օր մը ազատ եւ համարձակ զուարճանաք դուք ձեզի:

— Եթէ այդպէս է, ըսաւ, զուարճութիւնս իմ տունիս մէջն է, ինը դաւակներս եւ կլինա ձեր աղախներ, չեմ ուզեր մէկ վայրկեան առանձին թողուլ, պղտիկին աղանջը կը քաշեմ, անկէ վերին քիթը կը սեղմեմ, ձօնին ապտակ մը կը զարնեմ, եւ այսպէս կը զբօսնում:

— Շատ լաւ, շատ լաւ, ի՞նչ կ'ուզես ուրեմն, կըտրեցի խօսքը:

— Կ'աղաչեմ, ինձ հրաման տուր որ մեծ դռան քովի պահականոցէն իմ յարկս քաշուիմ, եւ առանց խել մօմ վառելու, ձեր չնորձիւ հանգիստ ընեմ: Չէք գիտեր աէր իմ, ինչ սատանի կտոր մըն է պղտիկ Վիգթօրիաս, իմ եւ մօրը ամենէն մեծ ուրախութիւնը, հազիւ չորս տարեկան, այնպիսի խեղկատակ բաներ կ'ընէ, որ մարդ խնդալէն կը մարի...

— Ուրեմն, ըսի անհամբեր եւ միշտ ժպտուն, խեղկատակ Վիգթօրիայիդ հետ զուարթ ժամեր պիտի անցունես այս գիշեր, միայն մի՛ մոռնար որ արեւամուտէն մէկ վայրկեան յետոյ բնաւ չպիտի երեւիք ոչ մէկերնիդ, ոչ պարտէզը եւ ոչ այլուր:

— Ձեր խոնարհ ծառան, ըսաւ Բիւրրօ եւ խոնարհելով մեկնեցաւ:

Երանելի մարդ, կը խնդայ եղեր, ահա չուրջ տասր տարի է որ խնդալու զգացումս փթացած է:

Արեւը մարը մտաւ, եւ ապարանս ամայացաւ, սկսայ պատրաստուիլ հեշտալի երեկոյթ մը անցունելու, կենացս մէջ առաջին անգամ: Սեւ ատուիէ հագուստներս հագայ, եւ մազերս յարդարած, ածիլուած, անուշահոտ իւղերով օծուած՝ Տիւսինէիս կը սպասէի: Դիւ մըն ալ Տօն-Բիշօղը միտքս բերի, զոր Ձերուանդէզ «Տիւրադէմ տապկո»

կ'անուանէ եւ ճիշդ ասոր նման, Փարիզի բարձր դասակարգին մէջ զիս «Տիւրադէմ իշխան» կ'անուանեն եղեր:

Վայրկեանները կ'անցնէին ու իմ երջանկութեան պահս երթալով կը մերձենար:

Արեւմուտէն ճիշդ չորս ժամ յետոյ, սենեակիս դուռը մեղմիկ բաղխեցաւ. սիրտս սկսաւ բաբախել եւ թռթռալ, թաւշեայ նստարանէս յանկարծ ցատկեցի, բացի դուռը, ներս մանողին երեսը հիւսկէն սեւ քօղը այնպէս մը ծածկուած էր որ դէմքը մէկէն չկրցի որոշել:

— Հրամայեցէ՛ք, Օրիորդ ըսի ձայնիս քաղցր եղանակ մը տալով, կ'զգամ որ դուք պիտի ըլլաք կեանքիս մնացորդ մասին մէջ ամեն երջանկութեանցս աղբիւրը, ձերն է ոչ միայն բոլոր հարստութիւնս, այլ նաեւ անձս եւ հոգիս

Սակայն Օրիորդը, ի՞նչ տարօրինակ բան, փոխանակ զիս ողջունելու եւ բրած գօնջիման-նիւրուս պատասխանելու, մահճակալիս վրայ նետուեր, անդուս վարագոյրը վեր առեր եւ արտորնօք ձեռքերը անկողնոյս մէջ կը պտտցունէր:

Կը մտածէի որ թերեւս առջի գիշեր ներկայացում տուած ըլլայ եւ չգիմանալով քնհատութեան՝ կը փախաքի ժամ առաջ հանգիստ ընել:

Եւ ահա՛, ի՞նչ տոսկում, ինձ դառնալով՝

— Ո՛ւր է գանձդ, գոչեց հուժկու թուրքիէ բղխող հագագային ձայնով մը:

Օրիորդը երեսը ծածկող քօղը եւ վրայի կնոջական հագուստները մէկդի նետեր եւ ինձ ներկայացուցած էր ընչապօքն ու մօրուքը ածիլուած ամենամիտասկար աւագակի մը կերպարանքը:

Այլ չեմ գիտեր ինչ զգացի, միայն թէ՛

— Ահ, ըսի, ինչ գանձ է ուզածդ:

— Դեռ կը խօսիս, գոչեց, եւ կոկորդէս բռնեց լայ-

նածիր ձեռքովը, որուն նմանը ըմբիշներու վրայ իսկ հազուադեպ է: Կարծեցի որ երկաթէ մամուլով զիս պիտի խեղդէ:

— Տամ, տամ, ըսի մարելու մօտ ձայնով մը:

Թող տուաւ կոկորդա, որպէսզի ազատօրէն չարժեւ լով գանձս իրեն ցոյց տամ, և Բաղդին քսակը տաբա- տիս գրպանէն հանեցի ու իրեն յանձնեցի:

Առաւ ձեռքէս, բացաւ և իմ անսահման դժբաղ- դութենէս մէջը բան մը չգտաւ կամ չտեսաւ:

— Հա՛, հա՛, ըսաւ դիւային ձայնով մը և դժոխա- յին խնդումով, հիմա գտար կատակ ընելու տեղը, և կատակ վերցնող մարդը:

Այս ըսելով՝ ոտքովը այնպիսի ուժեղ կից մը տուաւ արգանդիս, որ կռնակի վրայ գե- տին տապալեցայ, ոտքովը կոխեց կուրծքս, և մէջքէն հանեց, իբր քառասունընթիւս սանթիւմէթի երկայն, տե- սակ մը զմելի, որուն նմանը չէի տեսած: Բացաւ զայն և իր երախակալին երկաթին հետ միացած տեղէն տե- սակ մը մեքենայութեամբ ամրացուց մոմուարով:

— Առաջ մօրթեմ սա մարդը, և գանձը կրնամ գտնել ես յետոյ:

Հուժկու թեւերովը կզակս վերցուց, ինչպէս որ կ'ը- նեն ոչխար մօրթողները սզանդանոցին մէջ և պիտի սկսէր գործի, ու ահա սոսկալի պայթիւն մը լսելու և ծանրակշիռ մսեղէն կոյտի մը վրաս ինչպիսի մէկ եղաւ:

Մուսթաֆա գալով՝ այն անկենդան դիակը վրայէս մէկդի նետեց ու բռնեց ձեռքէս որ ելեմ:

— Կը մտածէի տէր իմ, ըսաւ աչքերէն կրակ ցա- տ- կեցնելով, որ այս ամէն բաներուն մէջ դժոխային մե- քենայութիւն մը պիտի ըլլայ, և ձեզի հաւտացնելով որ բացակայ եմ, սենեակիս մէջ պահուած այս գործին ելքին կ'սպասէի, երբ ծանր նիւթի մը գետին տապա- լելէն սենեակս դղրդեցաւ, և ահա...

Տղան խօսքը չէր աւարտած երբ յանկարծ սենեա- կին դուռնէն ատրճանակի հարուած մը, երկրորդ մը, երրորդ մը թնդաց:

Կ'երեւի թէ դիտապատ ինկած աւազակին ընկեր- ներն էին, անոր օգնութեանը հասած:

Միայն Մուսթաֆա թեթեւ հարուած մըն էր առած ուսին վրայ, այսուհանդերձ ամեն մէկ ձեռքը մէկմէկ վեցհարուածեայ բռնած սկսաւ կրակել դէպի դուռը: Երկու անգամ իմացայ մէյ մէկ մարդու գետին տապա- լիլը. և երբ ապշած ու սարսափի մատնուած այս եղե- րերգութեան վախճանին կ'սպասէի անհամբեր, և ահա դռնապան Բիւրրօ ձեռքը կազի լամբար մը բռնած և քանի մը անձեր ետեւէն՝ մեծ սրահին մէջէն իմ սեն- եակս կը մօտենար: Սուրերու դղրդիւնէն գուշակեցի որ ոստիկան զինուորներ են ատոնք:

Մտան սենեակս, և առանց այլեայ հարցութիւնի, Մուսթաֆայի ձեռքերէն զէնքերն առին, և առջևէս անյայտ ըրին, յետոյ առաջին կարգի գօմիսէր մը ինձ մօտենալով քանի մը հարցումներ ըրաւ: Այնչափ յայ- ալմէ եղած էի որ չկրցայ ըսածը լաւ ըմբռնել, և ճշ- գրիտ պատասխաններ տալ: Պաշտօնեան առաջարկեց որ իրեն հետեւիմ:

— Ներողութիւն, ըսի, ալ աւելի չիթթած, քանի մը վայրկեան որպէսզի պատրաստուիմ:

Պաշտօնեան սրտնեղած դէմքով՝ աջ ձեռքը բացած, դէպի ինձ երկարեց, իբր թէ կ'ուզէր թեւէս քաշել: Ճիշտ նոյն պահուն ուրիշ պաշտօնեայ մը, մէկ քանի ու- տիկան, շատ մըն ալ քաղաքապետական զինուորներու ընկերակցութեամբ գրո՛հ տուաւ սենեակիս մէջ և ինձ դէմ բռնութիւն գործադրելու ձեռնարկող պաշտօնեային ականջին քանի մը խօսք փափսաց:

Սա ետ քաշուեցաւ:

Նորեկը գլխարաց և ամենայն յարգանք ինձ մօտե- նալով:

— Յուսամ թէ Ձեր Գերազանցութեան վրաս չէ պատահած:

— Ոչ, փառք երկնից:

— Ձեր գերազանցութիւնը ստեպողական յայտնութիւն մը ունի՞ արդեօք ընելիք:

— Ոչ պարոն, այնչափ յուզուած եմ որ...

— Հանգիստ ըրէք ուրեմն, տէր իմ:

— Միայն թէ, յարեց պաշտօնեան, խօսք կսւտա՞ք մինչև որ ոստիկանութենէն հրաման չստանաք, պիտի չը բացակայիք այս ապարանէն:

— Պատուոյս վրայ, պարոն:

— Ուրեմն հանգիստ ըրէք, Վսեմափայլ տէր, ձեր ապարանը լաւ պահպանուած է, ալ ասկէ յետոյ ո ե է երկիւղ մի ունենաք:

Այս ըսելով պաշտօնեան ամենայն քաղաքավարութեամբ զիս ողջունեց, և պէտք եղած հրամանները տալով իր հետեւորդներուն, անկենդան ղեակները դուրս հանել տուաւ ապարանէն:

Ը.

Մինակ մնացի, մինակ՝ բառիս նշանակութեան բոլոր զօրութեամբը, զրկուած մարդկային զգացմանց վայելքներուն ամենէն քաղցրերէն, զրկուած մտերմութեան, բարեկամութեան, ընտանեկան կեանքի ամէն հաճոյքն՝ ընէ: Առանձին, գոգցեա կղզիացեալ անմարդի լայնածաւալ ապառաժի մը վրայ, անծայրածիր ովկէանոսին մէջ... Ոսկի, կերուխում, և այլ ոչինչ, և սակայն մարդկային արարածը ստեղծուած է բաղդատմամբ անասուններու, այնպիսի գերազանց յատկութիւններով՝ որ ոչ մէկ բանի հետ բաղդատութիւն չեն ընդունիր:

Այս յատկութիւնները, ինչպէս ամէն մարդու, նոյնպէս և ինծի բնածիր են: Ամէն մարդ առիթ ունի զայնս գոհացնելու, զարգացնելու, ևս բաղդէն զուրկ եմ: Ինչո՞ւ ըլլայի, ինչո՞ւ մանկութեանս փափուկ օրերուն մէջ, այն դիւստարսուռն Ահարոն դէմս ելնէր, և ոսկինքն իմ ձեռքիս մէջ, և իմ անձս ոսկիներուն ձեռքին մէջ խաղալի ընելով անհուն և անվախճան ցաւերս մատնուէին կենացս մնացորդ ամէնէն վարդագոյն, ամենէն անուշիկ օրերն անգամ:

Այսպէս մտածելով մեքենայաբար հանուեցայ, և Ասպահանեան ընտիր չալէ գիշերազգեստս հագնելով, դառն արտասուքներ թափեցի, ու նետուեցայ անկողինիս մէջ, մինչդեռ բարետիրոսն Բիւրրօ, իր կնոջ օգնութեամբ գորգերուն վրայի արեան բիծերը փութով կը մաքրէին: Բիւրրօ թէ կ'աշխատէր և թէ կը մոմօար կնոջը հետ խօսելու պէս:

— Գիտես, Մարի, եթէ մեր տիրոջը կառավարչին խօսքին անսալով ընտանեօք ապարանիս մեզի յատուկ տաղաւարէն հեռանայինք, այս տաւմին վախճանը եւս առաւել ողբերգական պիտի ըլլար, այնպէս չէ:

— Այո՛ մարդս, այն ինչ գէնքի պայթիւններ էին, թէ որ ապարանը չըլլայիր, ո՞վ պիտի վազէր ոստիկանութեան:

— Անանկ է կնիկ, սա տեղ քսանէն աւելի ենք որ մեր տիրոջը հացովը կը մնանինք: Ամէնքն ալ պզտիկ մարդու մը պզտիկ մէկ հրամանին վրայ հագուեցան, շքաւորուեցան, ու ով գիտէ որ սատանին ծակերը «քէֆ» ընելու գացին, կաեծեա պատճառանք կը փնտռէին:

— Հա մարդուկս, բայց սա Մուսթաֆան ուրկէց եղաւ որ ներսը գտնուէր է, թէ որ այն չըլլար...

— Դուռը գոցեցէ՛ք, պօռացի անկողնոյս մէջէն:

Ժամը կէս գիշերը չորս անցած հնչելը իմացայ: Երբ արթնցայ, ցերեկին երկու ժամ կար:

Կը մտածէի որ ձախորդութիւններս ա՛լ իրենց վերջինը սահմանը գտան: Հազիւ ճաշս աւարտած էի, երբ ոտտիկանական նախարարութեան կողմէ կոչնագիր մը ստացայ: Պատրաստ էի արդէն այս տեսակ հրաւերի մը: Առանց վարանելու, ապարանքիս տնտեսը հետ առնելով նստայ կառք:

Երբ պաշտօնատունը հասայ, զիս առաջնորդեցին կարճահասակ, յոյժ գէշ, մօրուքն ու մազերը ամբիլած, իբր յիսուն տարեկան պարոնի մը քով, որ ճաքէդէին վրայ Պատուոյ Լէգէոնի ասպետութեան նշանը կը կրէր: Նախարարին օգնականն է եղեր: Երբ ներս մտայ, զիս ողջունեց թեթեւ չարժումով մը, և աչուքները մանրելով հանդերձ, չրթունքը տարօրինակ ծաւալելով ժպիտ մը, որ միմոսական ձեւ մը կուտար պարոնին դէմքին:

Առանց ուրիշ յառաջարանի, պարոնը սապէս սկսաւ.

— Ոտտիկանութիւնը ամէն բանէ առաջ կ'ուզէ գիտնալ Ձեր Գերազանցութեան վարած ձօխ և փարթամ կեանքին միջոցները:

Անվերջանալի հարց մը, որոյ ճշգրիտ պատասխան մը տալ անհնար էր ինծի:

Ուրիշ պատասխան չկրցայ մտաբերել, և.

— Կը բողբոքեմ, գոչեցի, յանուն իրաւանց և արդարութեան այնպիսի հարցման մը դէմ, որ անհատական ազատութեան սպառնալիք մըն է, և ոչ ուրիշ բան: Այսքան տարիներ միլիոններ ծախսեցի մէկ ֆրանքի պէս. հաղարումէկ անձինք դանազան եղանակներով ամէն տեսակ օգնութիւն վայելեցին ինէ, և այսօր երբ խուժը մը աւազակ կը ձեռնարկեն զիս մօրթիկ ոչխարի մը պէս, ապահովութեան պաշտօնէութիւնը այս ցաւալի դէպքն իրեն պատճառ կը բռնէ գիտնալու համար թէ ես ինչպէս կ'ապրիմ, մինչդեռ այս պարագան պարտաւոր էր ինքն իսկ գիտնալ դեռ բազում տարիներ առաջ: Ուստի,

պարոն, կը կրկնեմ խօսքս, կը բողբոքեմ յանուն իրաւանց և արդարութեան, անհատական ազատութեան դէմ եղած այս հարուածին համար: Կարծեմ ամէն քաղաքացի ազատ է իր հասկցած կերպովն ապրիլ, քանի որ իրեն դէմ բողբոքող մը, կամ իրմէ բան պահանջող մը չկայ: Ուրիշ պատասխան չունիմ, պարոն:

Կլոր մարդը, միշտ ժպտելով, ոսկի տկնոցը հանեց քթէն և սեղանին վրայ դրաւ:

— Պահ մը ներդրութիւն, վսեմափայլ Տէր:

Եւ սենեակէն դուրս ելաւ:

Քառորդէ մը յետոյ դառնալով աղաչեց ինծի, որ Նորին Վսեմութիւն նախարարը երթամ տեսնել:

Ասոր սենեակէն առաջնորդեցին զիս: Նորին Վսեմութիւնն եղնելով զիս դիմաւորեց, և քովը նստեցնելէն ետքը.

— Յանուն կառավարութեան, ըսաւ, կը փութամ յայտնել Ձեր Գերազանցութեան մեր խորին վիշտը ձեզի պատահած այս դէպքին համար, կը խնդրեմ նաեւ որ պաշտօնէից ոմանց սխալ ձեռնարկներուն համար ներողամիտ լլլաք: Յետ այսօրիկ Ձեր Գերազանցութեան ապահովութիւնը մեր պաշտօնատան գործը պիտի ըլլայ:

Եւ մինչև սենեակէն դուրս զիս ուղարկեց:

Սակայն Մուսթաֆա կ'ուշանար:

Կը մտադրէի պէտք եղած դիմումներն ընել այս աղուն վիճակը գիտնալու համար, երբ տասնըվեց օրի չափ յետոյ, Մուսթաֆա սենեակս մտաւ ժպտելով:

— Ուր մնացիր տղայ, ըսի:

— Հապա չէ՞ք գիտիք տէր իմ, տանընէնք օրուան դատաւարատութիւն մը կրեցի:

— Պատճառ:

— Որովհետեւ, ըսաւ, պահականոց տարուած օրս, երբ պատահած բանին համար ոտտիկ յուզուած էի, ոտտիկանները զիս կը քաշկուտէին:

«— Ահ, ի՞նչ կ'ընէք, ես կուգամ» ըսելով անգամ մը որ թօթուռեցայ, երկու ոստիկան կռնակի վրայ գետին փռուեցան: Չորս հոգի վրաս եկան, ըսելով. «Իրաւ Հերակլէս մըն է այս մարդը»: — Որի՞ կ'ընէք հէօտիւններ, գոչեցի, և զիս բռնող ոստիկաններուն ամէնն ալ բռնեցքի հարուածներով քովէս հեռացուցի...:

— Կարելի բան է Մոսթաֆա, ըսի, ընդդիմութիւն ընել ոստիկաններու: Հերակլէս գէշ բառ մը չէ, կտրիճ, ուժեղ մարդ ըսել է:

— Ի՞նչ գիտնայի տէր իմ:

— Յետո՛յ...

— Յետոյ, շարունակեց Մոսթաֆա, խումբ մը մարդիկ վրաս թափելով, երկաթէ, կամ չեմ գիտեր ինչ բանէ շինուած հագուստ մը հագցուցին, այնպէս որ ասոր մէջ թեւերս չէի կրնար շարժել: Վերջապէս տէր իմ, շատ մը հարցումներէ ետքը թող տուին զիս, որ սենեակի մը մէջ առանցին նստիմ: Այսօր զիս կանչեցին և շատ մը բիւօլմէրներ ցոյց տալով հարցուցին թէ որոնք են իմիներս: Իմ երկու զէնքերս ինծի վերադարձուցին, և ըսին որ գործիս երթամ:

Այս ամէն պարագաներու մէջ գոհ մնացի տեսնելով որ Վալանթին լը Բօք դերասանուհւոյն անունը ոչ մէկ տեղ չլսուեցաւ: Վերջէն ես ինծի խնդիրը լուծեցի, այս աղջիկը աւագակաց խումբի մը հետ ընկերացած, կարծելով որ դանձ մը կը պահեմ ապարանքիս մէջ, քանի որ ոչ մէկ դրամական հատատութեան հետ յարաբերութիւն չէի ունեցած մինչև այսօր, որոշեցի ևս զիս կողոպտել իրենց երեւակայած այս գանձէն, այսպիսի եղեռնական միջոցներու գիմելով, որոնցմէ շատ աժան աղատած ըլլալուս համար բարեբաղդ էի:

Հետեւաբար կեանքս քաղցրացնելու համար ընտրած այս նոր միջոցն ալ անյաջող ելք ունեցաւ:

Այ ասկէ ետքը ցերեկները սենեակս քաշուած, առանձին գրաւոր աշխատութիւններ ստեղծեցի, և իրիկունները երեք-չորս ժամ գոց կառքով Պուլօներ անտառակը, Արէսի դաշտը, Եգիւսեան դաշտը, և ուրիշ զանազան ձեմելիներ պտոյտ մ'ընելէ յետոյ, կէս զիշերուան երկու ժամ մնալով ննջասենեակս առանձնանալ ինծի սովորութիւն ըրի:

Թ.

Սակայն կարծես թէ անդառնալի վճիռ մը կար ինծի դէմ, որպէս զի հանգիստ չգտնեմ երկրիս վրայ, վճիռ մը՝ զոր անհասնում գանձերովս անգամ կարող չէի բեկանել կամ չէզոքացնել:

Թէպէտ անտարբեր էի, բայց գիտէի որ ամբողջ Գաղղիա սոսկալի փոթորիկէ ալեկոծեալ լայնածաւալ ուլկէանոսի մը պէս վերիվայր կը դառնար:

Պատերազմի մը հետեւանօք Պոնաբարդեան հարըստութիւնը իր զանք կորսնցուցեր, և լաւ չեմ յիշեր որ քաղաքին մէջ ֆրանսական զինուց կրած մէկ աղէտալի պարտութեան հետեւանքն ըլլալով, հանրապետութիւն հաստատուեալ է եղեր Փարիզի մէջ:

Փասնէնչիւք հոգիէն երեք հոգի մնացին ապարանս ինծի ծառայելու համար, այս երեքն ալ տարիքոտ և երբ մարդու պակսութենէն այսպէս կը նեղուէի, օր մըն ալ զինուորական պաշտօնեաներ զիս հրաւիրեցին մօտակայ զօրանոց մը:

Միայն այս օրս զգացի Գաղղիոյ գտնուած վիճակին ամէն ծանրութիւնը:

Պաշտօնատարի մը առջև տարուեցանք ես և Մուս-
թաֆա. առաջին հարցումներն եղան.

— Քանի՞ տարեկան ես:

— Երեսուն երկու, պատասխանեցի:

— Զինուոր ես:

— Բայց տէր իմ, ես օտարահպատակ եմ:

— Ուրեմն ինչո՞ւ շօղառուեցար տրուած պայմանա-
ժամէն, և դուրս չկար Փարիզէն...

— Ձէի գիտեր, որ...

— Առէ՛ք դուրս սա մարդը, գոչեց պաշտօնատարը
խստութեամբ:

Զիս զգեստի ամբարանոցի պէտ տեղ մը տարին,
զինուորական համազգեստ հագցուցին, և զօրանոցին մէկ
սրահը ուրիշ նորեկներու հետ դրին: Շատ չանցած եկաւ
զիս գտաւ Մուսթաֆա: Այս տղուն թախանձանքին
վրայ զինուորական ատենը որոշեր է որ իմ գտնուած
դասակիս մէջ և ինծի մօտ պիտի ծառայէ:

Ահաւասիկ ես, մեծահարուստ Արեւելքի իշխանս,
այսօր իմ ծառայիս հետ համահաւասար ատիճանով,
զինուորական խմբակի մը մէջ կը պարտաւարիմ ծառա-
յել Գաղղիոյ պաշտպանութեան գործին համար:

Ինչպէս որ իմացայ վերջէն, ամէն բարձրատիճան
պաշտօնեայք, քաղաքական ըլլայ, և կամ ուրիշ ամէնքն
ալ պաշտօնանկ եղած, և պարտաւորիչ եղանակով բա-
նակին ծառայութեան առնուած են:

Կարճ միջոց զինավարժութենէ յետոյ՝ յորում Մուս-
թաֆա մեծ յաջողակութիւն ցոյց տուաւ, դուրս հան-
ուեցանք զօրանոցէն, և փութոյ պնդութեամբ զրկուե-
ցանք Փարիզի պատնէշներէն դուրս, Պուրժէ անուն
գիւղի մը վրայ:

Զինակիցներէս մէկը, որ ակադեմական է եղեր, և
մեծ պատկերհան, ամէն դադարի ժամանակ թուղթի

մը կտոր հանելով գրպանէն, զայն կը կենդանացնէր
փոքրիկ մատիտով մը, գծելով զանազան պատերազմա-
կան տեսարաններ:

Ուրիշ գրագէտ մը, որ նոյնպէս մեր խմբակին մէջ կը
գտնուէր, մտերմացաւ ինծի հետ: Կը պատմէր թէ գաղ-
ղիերէն լեզուի մասին մեծ տեղեկագիր մը ունի պատ-
րաստած, զոր պիտի մատուցանէ հաշտութիւն կնքուե-
լէն անմիջապէս յետոյ, ակադեմական կաճառին: Ըստ
իր կարծեաց շատ դիւրին գործ մը կ'երեւար գաղղիա-
կան ուղղագրութիւնը կարճառօտել համը վանկերը
ջնջելով:

Մուսթաֆա, որ առջեւի կարգերնուս մէջ դաս-
ուած, թէ կը քալէր, և թէ ծաղրական ժպիտով ինծի
կը նայէր:

Միջոց մը ինծի մօտեցաւ ականջս ի վար մրմուռով,
— Տէր իմ, մատիտով ե. գրիչով միթէ պիտի
կուրինք սա ահարկու ուղեբերուն ղէմ:

Արդարեւ, մերթ ընդ մերթ ուղեբեր թուշելով օգին
մէջ կուգային մեր վրայ, և չմոռեցնող պայթիւնով
խորտակուելէ յետոյ փութ ռ. փշուր կ'ընէին հանդպած
զինուորական կարգը:

Եթէ առիթն ըլլար, և եթէ մանկութենէս ի վեր
խնդալու տրամադրութիւնս կորուսած չլինէի, շատ
պիտի խնդայի այս անվեհեր և արիասիրտ տղուն վրայ:
Մուսթաֆա, մահուան վտանգի առջև, որ ամէն
վայրկեան կ'սպառնար մեզի, միշտ կը կատակաբանէր:

— Գիտէ՞ք տէր իմ, ի՞նչ է հրամատարնուս անունը:

— Ոչ...

— «Ժէնէրալ Թուրչու»: Ինք թուրչու ըլլալուն
համար մեզի ալ թուրչիի կը դարձնէ:

Ժէնէրալ Թուօյիւ ըսել կ'ուզէ եղեր:

— Ահ Մուսթաֆա, կատակն ուրիշ ատեն: Ի՞նչ է
սա, վրանիս պիտի ինչայ:

Մուսթաֆա կուրծքը կուրծքիս դնելով զիս հրեց տարաւ դէպի աջ: Պայթիւն մըն է պայթեցաւ, և չորս կողմերնիս կրակ սփռուեցաւ:

Փող մը հնչեց, նահանջման հրաման էր: Կարգերնիս խառնաշփոթ վիճակ մը ստացեր էր: Մինչեւ որ կարգերը վերակազմուեցան, վրանիս պայթեցան նաև աւելի քան սասը ռումբ:

Գարձերնուս միջոցին, ամէն քայլերնիս կը բաղ-խէին մարդկային զանազան բեկորներու: Աստ անդ սփռուած ցիրուցան ոտքեր, զիստեր, թեւեր, ու կոճ-դէն բաժնուած գլուխներ, մահացու վէրքեր առած զինուորներ գետին թաւալած, և հոգեւարք վիճակի մէջ:

Աւելորդ է նկարագրել սոսկումս: Ես ալ Մուսթաֆայի հետ անոնց վիճակակից ըլլալու վտանգին մէջ կը գտնուէի թէպէտ, սակայն երթալով ամէն զգացում բթացան սրտիս մէջ. սկսայ անձնապաշտպանութիւնն իսկ աւելորդ համարել, քանի որ, կը մտածէի, այս գետնին երեսը ցիր ու ցան պատկած զինակիցներս ինծի պէս զգայումի տէրեր էին, և արհամարհեցին ամէն վտանգ:

Պատերազմը Գաղլիոյ և Բրուսիոյ մէջ էր ի սկզբ-բան, վերջէն ամբողջ Գերմանիա միացած էին Բրու-սիոյ հետ, և Գաղլիոյ դէմ կը գործէին:

Գաղլիոյ մէջ քաղաքակրթութեան որչափ յառաջ գացած ըլլալը ես ինքս տեսայ: Գերմանիոյ քաղաքա-կրթութիւնը աւելի գերազանց կը գտնէին շատեր:

Բայց պէտք է խոստովանիլ, որ թէ իմ և թէ այն շատերուն այն կարծիքը գայացած էր առանց տեսած ըլլալու ռազմադաշտ մը, կռիւէ մէկ երկու վայրկեան հոբքը:

Լուսաւորութիւն, քաղաքակրթութիւն, փիլիսո-փայութիւն, մարդասիրութիւն, կրօնք, այս ամէնը ա-

մենափոքր դեր մը հաղիւ կը խաղայ, երբ մարդկային կիրքը բորբոքած և աչքերը խաւարած են:

Հաշտութեան համբաւ կար մեր գումարտակին մէջ, սակայն գնդապետնիս խստիւ արգելեց, մասնաւոր հրա-մանագիր մը կարդալ թալով այս տեսակ խօսքերու ար-ձագանգ լինելը՝ մահու պատիժ սահմանելով անսաստո-ղին համար:

Երբ կը նահանջէինք, մեր վերջին նահանջին գիծն եղաւ Աւրոն սարահարդին վրայ գործող զօրաբաժնին վերջապահ մասը, որոյ մէջ խառնուեցանք:

Այս ամէն շարժումներնուս մէջ պէտք է խոստովա-նիմ որ առիթ չունեցայ հրացան գործածելու, ոչ ես, ոչ ալ զինակիցներս, քանզի հրետանին և ռումբերն էին գործ տեսնողներն:

Անտանելի ցուրտ մը կը տիրէր և կոտորած կը պատճառէր մեր կարգերուն մէջ, հրագէնքերուն առ-թած մահերէն չատ աւելի:

Գարձեալ հրաման առինք նահանջելու, և գերեզ-մանատան մը մէջ, որոյ անունը չեմ յիշեր, բաւական օրեր իբրեւ պահակ կենալնուս յետոյ Փարիզի պատնէշ-ներէն ներս Եղիւսեան դաշտին շուրջը կազմուած ըն-դարձակ զինուորական շղթայի մը մէկ մասը կազմե-ցինք:

Գերման բանակը, իրեն գլուխ ունենալով կայսրն, մեծ մարաշխատներն և ընդհանուր հրամանատարներն գինուորական կարգով դէպի մեր վրայ կը յառաջանա-յին: Կը զարմանայինք ես և բոլոր զինակիցքս, քանզի թէպէտ անշարժ շարուած էինք, սակայն կուռելու հրա-ման չկար. գալարափողերն հրաման մը հնչեցուցին, ըստ ման չկար. գալարափողերն հրաման մը հնչեցուցին, ըստ որում պարտէինք կենալ հրացաննիս ուսերնուս վրայ, կուռելու պատրաստ և անշարժ:

Յանկարծ յառաջացող բանակն կանգ առաւ մեր կարգերէն իբր երկու հարիւր մեթր հեռու զուգահեռական գիծի մը վրայ:

Կէս ժամու չափ այսպէս կենալէ յետոյ նահանջեց, և երբ Գերմանք Վէրսայի ճամբուն վրայ բաւական հեռացան. հարիւրներով փողոցի տղաքներ, զոր Ֆրանսացիք «կամէն» կ'անուանեն, խնկամաններ ի ձեռին ելան Գերմանաց թողած դաշտը, և խուսկ, կնտրուկ և անաշխ սկսան բուրել պօռալով:

«—Թշնամիներնու թողած աղտեղութիւնները մաքրենք:»:

Եւ սակայն հաշտութիւն կնքուեր, և պատերազմը վերջացեր է եղեր:

Երբ զօրանոց դարձանք, ուր կը կարծէինք թէ պիտի գիշերենք հետեւեալ օրը արձակուելու համար, քանզի այս պայմանով զինուորագրած էին զմեզ որ հաշտութիւն կնքուելէ անմիջապէս յետոյ ազատ պիտի լինիմք, բոլորովին հակառակը պատահեցաւ:

Կէս գիշերի մօտ փողեր հնչեցին զմեզ հրաւիրող: Ձէնքերնիս առնելով ընդ փոյթ թափեցանք դուրս, և առաջնորդուելով Փարիզի չեմ գիտեր որ հրապարակը, հրաման եղաւ կրակ ընել ցոյց տրուած ուղղութեան մը:

Ինչո՞ւ համար, որո՞ւ դէմ, չեմ գիտեր: Արդէն իբրեւ զինուոր պաշտօն ունէինք մեքենայաբար չարժիլ, և կուրօրէն հնազանդիլ: Լուսցաւ: Այս երրորդ գիշեր էր, սկսեալ հաշտութիւնն ստորագրուած օրէն, որ աչքերնիս քուն չմտաւ: Որ մէկ համբաւի նայելով, որոց վրայ գաղտագողի կը խօսէին ընկերներս, ուրիշ տեսակ կառավարութիւն մը նոր հաստատուած Փարիզի մէջ թըշնամութեամբ է եղեր հաշտութիւն կնքող օրինաւոր կառավարութեան հետ: Մենք այժմ պատերազմի կռուա-

կից նոր հաստատուած կառավարութեան զինուորական զօրութիւնը կը կազմենք եղեր:

Սակայն պարտիմ ըսել որ այս նոր կառավարութեան ընթացքը տարօրինակ թուեցաւ ինձ: Ամէն օր մէյմէկ նշանաւոր յիշատակարաններ կործանել կուտար: Ամէն օր չեմ գիտեր ինչ պատճառներով, ինձ անմեղ երեւցած բազում նշանաւոր անձնաւորութիւններ, որոնցմէ մէկն էր Բարիզի արքեպիսկոպոսը, ինձ ծանօթ բարեկրօն անձ մը հրացանի կը բռնուէին:

Որովհետեւ մեր գնդապետը մասնաւոր հոգածութիւն ունէր մեր գունդին վրայ, որ կարծեմ ըսի արդէն, ընտիր դասակարգէ կազմուած էր, իրեն ղեկավարէինք հարցուցի թէ ինչպէս կարող ենք արձակուիլ զինուորութենէ ես և Մուսթաֆա, քանի որ հաշտութիւն կնքուելով մեր ծառայութիւնը պարտէր վերջանալ, ըստ մասնաւոր պայմանագրութեան օտար հպատակներու վերաբերեալ:

Գնդապետնիս որ ինձ պէս նոր կառավարութեան համակրողներէն չէր, մտերմօրէն խորհուրդ տուաւ որ աղերսագրեմ ասոր պետին, արկածախնդիր Բօլոնէզ մը:

Այս Բօլոնէզին արկածախնդրութիւնը օգտակար եղաւ ինձ, քանզի երբ որ աղերսագիրս մատուցի, իր մասնաւոր սենեակը զիս առաջնորդելով՝ սկսաւ ժպտուն դէմքով զանազան հարցումներ ընել:

— Լսած եմ, ըսաւ, ձեր բարի համբաւը, կը ներէք «ձեր» ըսելուս, Ձեր Գերազանցութիւնը պարտէի ըսել. սակայն այժմու քաղաքականութիւնը այդպիսի տիպոսները ջնջած է: Կարծեմ շատ տաժանելի եղաւ ձեզի զինուորութիւնը, որուն վարժութիւնը չունէիք թերեւս, բայց տես Կամպէղդայի յոռի վարչութիւնը, որ բարեկամ տէրութեան մը հպատակներն անգամ գործիք

ըրաւ քաւել տալու համար իր կառավարութեան խոշոր օխաշները: Ինչ որ է, Վսեմափայլ տէր, այս տիտղոսը առանձնակի ըլլալու համար կը համարձակիմ ձեզ տալ անգամ մըն ալ, ազատ էք զինուորութենէ, և կրնաք վստահ ըլլալ իմ պաշապանութեանս ամէն պարագայի մէջ:

Բոլորնէլ հրամանատարին այս փափկանկատութեանը քսան հատ հազարնոց պանտոմաներով պատասխանեցի, այս թղտադրամները սեղանին վրայ դրի, ըսելով որ դանք գործածելու եղանակը իրեն հաճոյիցը կը յանձնեմ:

Սիրալիւ եղանակով երկու ձեռքերս մէկէն սեղմեց: Հրաժեշտ առնելով խնդի պէս վազեցի գտայ Մուսթաֆան: Ուրախութենէս կռահեց եղածը: Տաճարապետի մը առաջնորդութեամբ մթերանոց տարուելով հագուստնիս փոխեցինք, և վարձու կառք մը նիստուելով գացինք Պուլվար Հոսման, երբ վաղեմի ապարանը:

Դռնապանս, բարեկրօն Բիէրրօ, և իր կողակիցը ուրախութեամբ զիմաւորեցին զմեզ, և բարի գալուստ մաղթելով սիրուն ծաղկեփունջ մը նուիրեցին:

Բնակարանս գտայ ինչպէս որ թողած էի երեք ամիս առաջ. ամէն բան իր տեղը, ու կարգ ու կանոնը չաւրուած:

Կը թուէր թէ Բիէրրօ արձակմանս վրայ կանխաւ տեղեկութիւն ունեցեր էր:

Միեւնոյն ժամանակները Բարիզի մէջ խռովութիւններն ու անկարգութիւնները երթալով սուր հանգամանք մը կ'առնէին: Մինչեւ իսկ նախկին կառավարութեան վճիռներն բեկանելու, և կատարուած վերջացած դատերը վերստին քննելու փորձեր կ'ըլլային:

Յանկարծ օր մը, ես և Մուսթաֆա, իբրեւ մարդասպաններ, Սէնի եղեռնագատ ատենը ներկայանալու կոչնագիր ստացանք:

Շուարեցայ մնացի, երբ խնդիրը քննելով տեղեկացայ թէ զիս կողոպտելու համար սպաննել փորձող երեք աւազակներուն հայրերն են, որ եկեր կ'ամբաստանեն զիս:

Դատական թղթերը գրպանելով նոր վարչութեան պետին՝ Բոլոնէզ զօրավարին դիմում ըրի:

Սա գործը կարդաղընց այդ երեք հայրերուն երկերկու հատ հազարնոց պանքտոմա տալով, և պաշտօնական գիր մը զրկեց յիշեալ դատարանը, որ եղած ամբաստանագրին զօրութիւնը ջնջեց:

Ի.

Այս խռովութիւնները վերջնապէս որոշել տուին ինծի հեռանալ այս ուրումն երկրէն, ուր այնչափ պատիւ և այնչափ ձախողութիւններ տեսայ:

Փոքր արկղիկ մը իմ ձեռքս, հատ մըն ալ Մուսթաֆային, դիմեցինք երեկոյ մը Սէն Լազար կայարանը, ուր երկաթուղին տարաւ զմեզ Տիէր: Շոգենաւը պատրաստ էր: Սոսկալի ալեկոծութիւն մը, որ տեւեց մինչեւ նաւարկութեան վախճանը, տակնուվրայ ըրաւ առողջական վիճակս:

Տուվր քաղաքէն երկաթուղին տարաւ զմեզ Լոնտոնի Չարլինկ-Քրօս կայարանը, ասկէ դուրս որ ելայ, ապուշ ապուշ չորս կողմս կը նայէի, չգիտնալով թէ ո՞ւր եմ, ո՞ւր պիտի երթամ, և ոստիկանք որք ուշի ուշով զմեզ կը դիտէին, նախապէս կարծել կուտային ինծի որ թշնամական ընթացք մը պիտի բռնեն մեզի դէմ, քանի որ խռովութիւններով վրդովեալ երկրէ մը:

ներն որչափ կը մօտենային մեզի, մենք անոնցմէ այնչափ հեռանալ կ'աշխատէինք: Վերջապէս անոնցմէ մէկուն, որ գրեթէ ինծի հետ ոտք ոտքի կը քալէր, պարտաւորեցայ ըսել գաղղիներէն.

— Օթէլ, օթէլ:

Այս բառով, քանի որ անգլիներէնին բոլորովին անտեղեակ էի, կ'ուզէի հասկցնել թէ մենք շնաստակար մարդիկ ըլլալէ շատ հեռու ենք, և թէ օտարական ըլլալով, չենք գիտեր ո՞ր կողմէն երթալ պէտք է միջնակարգ օթեւան մը իջնելու համար—քանզի պէտք է ըսել, որ որ և է արկածներէ դերձ մնալու համար որոշած էի միջնակարգ դիրք մը բռնելու:

Ոստիկանը, բարձրահասակ, հուժկու և գեղադէմ երիտասարդ մը.

— Օլրայթ, ըսաւ, և նշան ըրաւ մեզի որ իրեն հետեւինք,

Կայարանին մօտերը, պարտէզի դուռնէն ներս, օթեւան մը առաջնորդեց մեզի: Կարճահասակ պարոն մը, խարտեաշ մազերով, որուն յանձնարարուեցանք ուտիկանէն, մեզի տարաւ երկրորդ յարկին մէջ փոքր սենեակ մը, որ մէջէն բացուող դռնով ներքնասենեակ մը ունէր երկու մահճակալով:

Տեղաւորուեցանք:

Իսկոյն լիզուի դժուարութիւն մը ծագեցաւ մէջերս, բարի մարդուն կարելի եղած կերպով հասկցուցինք որ ճաշելու պէտք ունինք. ան գնաց տաք ջուրով օճառ բերաւ: Գաղղիներէն լիզուն, Գաղղիացուց այս դըրացի բարեկամներուն համար այնչափ գործնական լիզուէր, որչափ որ է չինարէնը Պոլսեցիներուն համար: Այս դժուարութեան յաղթելու հարքը չգտայ, միայն թէ Մուսթաֆա, որուն համար անյնդթելի դժուարութիւն չի կար երկրիս վրայ, օրին մէկը, մէկ երիտասարդ մը

ներկայացուց ինծի, Լօրէնց անուն, դեղին մօրուքով, խարտեաշ և գանգուր մազերով, բաց կապոյտ աչքերով, և բաւական արթուն, հանճարեղ կերպարանքով:

Այս մարդը, գաղղիներէն այնչափ լաւ կը խօսէր, որչափ անգլիներէնը:

Կոմսուհույ մը, որուն անունը իրմէ ծածկուած պիտի մնայ եղեր մինչև այն ատեն, որ ան կամ անոր անպսակ ամուսինը վախճանի, բնածին զաւակն է եղեր: Ամէն ամիս չեմ յիշեր որ թաղի հօտարէն չորս սղերլին կ'առնէ և ծնողքի մասին ուրիշ կերպով ամենեւին չհետաքրքրուիր հղեր, որովհետեւ արգելեալ է եղեր, սոյն այս ամսաթուշակը կորսնցնելու սպառնալիք:

Լօրէնց չուտ բարեկամացեր էր Մուսթաֆայի հետ, մինչդեռ ես որ և է ընկերութենէ հեռու, կղզիացեալ և ձանձրայիր կեանք մը կը վարէի այստեղ ալ, ինչպէս ամէն երկիր:

Լոնտոնի բնակութիւնը հաճոյ թուեցաւ ինծի, այնտեղ գտայ իմ ծննդավայրիս յատուկ խաղաղ ու անդորր կեանքը, հեռու ամէն աղմուկէ և ձանձրոյթաբեր շատ մը սովորութիւններէ:

Այստեղ չկային Փարիզի ժխորները գիշեր ժամանակ, երբ որ մարդս կը փնտռէ հանգիստ ու գաղարցորեկի սպառած ուժերը վերանորոգելու համար: Այս քաղաքիս մէջ, որ բոլոր աշխարհիս ամենէն մարդաշատն է, տեսայ աւելի կանոնաւորութիւն, ամէն բանի մէջ աւելի ապահովութիւն, անկաշկանդ, և բոլորովին ազատ կիրարկում բոլոր գործառնութեանց, պատուաւորութեան սահմանին մէջ: Այնչափ կանոնաւոր ոստիկանական հսկողութիւն մը կը գործադրուէր, որ արժանի էր օրինակուելու ամէն երկրներէ:

Մտադրեցի այստեղ անցնել կենացս մնացած մասը, մանաւանդ սա սպասմտաւ, որ դէմքիս չգիտեմ ինչ

տեսակ անկանոնութիւնը չէր զրաւած ոչ մէկուն ուշադրութիւնը, ոչ մէկուն հակակրօնութիւնն կամ զղուանքը:

— Այս է ուրեմն, մտածեցի, այն հայրենեքն զոր Աստուած սահմանած է ինձի, այս է ուրեմն վերջապէս այն դրախտը՝ ուր պիտի կարողանամ երեկոյացնել կեանքս, առանց տաղտուկի, և ազատ որ և է սրտնեղութիւններէ:

Ըստ այսմ, հրաման տուի Մուսթաֆային, որ խաղաղիկ և միջնակարգ ժողովուրդէ բնակուած թաղի մը մէջ, ուր որ կարող ըլլամ աչքէ հեռու, երեւելի անձնաւորութեանց ծանօթութենէն, և հետեւարար սրտի և մտաց վրդովում պատճառող ո և է պարագաներէ հեռի ինձի յատուկ բնակարան մը վարձէ:

Այս տղան Պ. Լօրէնցի խորհրդով ընտրեւ էր Իզլինկըն արուարձանը, Քալիֆօրնիէն Րօտ փողոցը, թիւը չեմ յիշեր, տուն մը, սա միայն աչքիս զարկած էր, որ պարտեզի վանդակապատ դռնէ մը երբ ներս մտնուէր, աջ կողմս կ'ունենայի եգիպտական սիինքս մը, ամենահմիշտ նմանութեամբ, չը գիտեմ ինչ բանի մէջ փորուած:

Երբ այս նոր տունս փոխադրուեցայ, արդէն ամէն բան կազմ և պատրաստ էր, միջակ ճոխութեամբ կահաւորուած և յոյժ հանգստաւէտ:

Ապրելու եղանակս բոլորովին փոխեցի. կառք, ձի, և այլ ասոնց նման վիճակի փարթամութիւն արտայայտող նշաններն ինէ հեռացուցի: Շարաթը տանընդ չիլին տան վարձք, բարի պառաւ մը, իմ սենեակիս սպասաւորութեան յատուկ, չաբաթական տասը չիլինով, և Պ. Լօրէնց, որոյ բարեկամական ծառայութեանցը բացարձակ պէտք ունէի, և որ երկու երեք չաբաթը հեզ մը ինէ կ'ստանար հինգ սթէրլինոյ դրամատոմ մը. այն դրամատոմներէն չաքարագոյն թուղթով և ձեռնական մկանով, որք ընդ ամենայն տիեզերս ընաւ տար-

բերութիւն չունին ոսկիէն: Մուսթաֆա աւելի բարեկամս էր, և եթէ կարելի է ըսել, բարեկամէ ալ աւելի, նա իմ պահապան հրեշտակս էր, թեւ և թիկունքս էր, միակ միտքարութիւնս էր երկրիս վրայ:

Ահա այսպէս միջակ և միջնակարգ կարողութեան տէր ժողովրդի կեանք մ'էր, զոր սկսայ վարել Լոնտոնի մէջ:

Ձանձրոյթը երբէք տանս դուռը ձեռք չառաւ. կամ թէ չը չափազանցելու համար սապէս ըսեմ, որ շատ ուշ յիշեց զիս: Ամէն օր մէկ մէկ նոր զբօսանք կը հայթայթէր ինձի Պ. Լօրէնց:

Օր մը բրիտանական աշխարհաճշակ թանգարանն էր, ուր կը տանէր զիս: Այս հաստատութիւնը ամիսներով կ'զբօսցունէր, կ'զբաղեցնէր և կը կրթէր, կ'ուսուցանէր զիս: Աշխարհիս ամենահին դարերու հետ հաղորդակցութեան կը մոժանէր զիս, աչքիս առջեւ պատկերացնելով այն ժամանակաց բարքերը, սովորութիւնները, և անոնց հետ ուղղակի չիման մէջ զանուող առարկաները, թէ քարեղէն, թէ փայտեայ, և թէ այլ զանազան նիւթերէ և մետաղներէ կազմուած առարկաներ, աւելի բազումաւոր քան զայս պատրաստող մարդիկ, որ անչնչացեր, փռլիացեր և ցնդեր, ցրուեր են օդին մէջ, մինչդեռ իրենց ձեռագործներն կ'ապրին տակաւին և պիտի ապրին, չնորհիւ բրիտանական քաղաքակրթեալ կայսրութեան:

Երբէք չեմ յիշեր առանց ամենամեծ սքանչացման ընտոնեան այն չքեղ գրքատունը մտաբերելս: Մարդկային հանձարին գիր կամ գաղափար արտայայտող որ և է միջոց հնարած օրէն սկսելով, մինչեւ ցայսօր ժամանակի, երկրագնդիս վրայ երեւցած ամէն գրուածք անդ պատրաստ են:

Ջրաղաչտի գրուածքը, Կոմիլիւկիոսի օրինագիրքը,

Թէ բնագիր և թէ ևւրոպական լեզուներու թարգմանուած:

Հին դարերու մէջ Հնդկաստանի տիրապետող Պարսիկ Շահերուն պատմութիւնը, պարզ մէկ ինդրանքիս վրայ, ինծի ներկայացուցին պարսկերէն, հնդկական մէկ լեզուով, անգլիերէն և գաղղիերէն թարգմանութեամբ: Այս պատմութիւններուն կցուած էին այն Պարսիկ աշխարհակալ վիհապետաց կենդանագրերն, ամենամեծ ճարտարութեամբ գծուած՝ մենէ շատ հեռու դարերու մէջ:

Այս թանգարանը բաւական է ուսումնասէր մարդու մը ամբողջ կեանքն զբաղեցնելու, և արդիւնաւոր գործերու:

Ամառ թէ ձմեռ, հասարակաց պարտէզն հայտ — փառք, կրնայ զուարճալի գործիկ զբոսասէրին կիրակնօրեայ ժամերն, այս բնդարձակ պարտէզին մէջ. մարդիկ խումբ կազմած մտիկ կ'ընեն ատենախօս մը որ կանգուն վիճակի մէջ կ'ատենախօսէ անդադար, այնպիսի կերպարանքով, որ կը յայտնէ թէ բնարած բնաբանին ճշմարտութեան շատ լաւ համոզում ունի:

Այս անգամ Պ. Լօրէնցն է որ օգնութեան կը փութայ ինձ:

— Կ'աղաչեմ, Պարոն Լօրէնց, ինչ ըսել կ'ուզէ սա բարձրագոյ ատենարանող անձը:

Պ. Լօրէնց ականջ կը դնէ պահ մը, և ապա ինձ դառնալով կը մեկնէ գաղղիերէն, թէ այս պարոնը պատուելի մըն է, որ Քրիստոնէական կրօնքի երկնային ծագումն ունենալուն վրայ կ'ատենաբանէ, և կը յորդորէ զմարդիկ, որ Քրիստոնէութիւնը գործադրեն հին մէթոսական գրութեամբ:

Այս յարանուանութիւնէն ոչ բան մը հասկցայ, և աչ հետաքրքրուեցայ հասկնալ, առաջին միայն բաւական

համարեցի թէ՝ կրօնական քարոզութիւն մըն է և ոչ այլ ինչ:

Ուրիշ խումբի մը մօտեցայ: Խոշոր կազմով պարոն մը խառնախնդոր մօրուքով, այնչափ բարձրածիշ կը քարոզէր որ կը վախնայի թէ մի գուցէ մարի և կամ կոկորդը պատուէ:

Լօրէնցին երեսը նայեցայ, սա կուահեց որ կը փափաքիմ գիտնալ այս գոռում գոչումին շարժառիթը:

Առանց սպասելու իմ հարցիս, Լօրէնց համառօտակի սկսաւ թարգմանել ինձ, թէ այս պարոնը բողոքականութեան ճիւղին «գօնկրէասիօնիզ» յարանուանութեան ջատագով կը հանդիսանայ, և այնչափ յառաջ կ'երթայ իր բնաբանին մէջ, որ Քրիստոնէութեան միւս ճիւղերուն հետեւող հարիւր միլիօնաւոր ժողովուրդները զժողբ նետելով վրանին հազար միլիօններով ամաններ նստիլ կը թափէ և կ'այրէ ողջ ողջ:

Ժպտելով հեռացայ այս խումբէն և մերձեկայ ուրիշ խումբի մը, որուն մէջտեղ բարձր գիրք բռնած, հանդարտ և խաղաղ ոգւով կը բանախօսէր փոքրիկ պարոն մը, յոյժ համոզիչ և յոյժ համոզեալ ձեւերով:

Լօրէնց ըսաւ թարգմանաբար թէ այս պարոնն ալ Մովսիսական օրինաց Քրիստոնէութեան վրայ ունեցած գերադանձութիւնը, կ'ապացուցանէ և կը ջատագովէ: Մարգարէներն, նահապետներն դէպի իրեն կողմը կը քաշէ և նոր հաւատքին հիմ կը դնէ Երրայական կրօնքը:

— Բայց, հարցուցի զարմանօք, կառավարութիւնը ինչպէս չարգելիչ այս պայքարը, որ ուղղադի պետական կրօնքի դէմ կը մղուի:

— Ո՛չ միայն տէր իմ չարգելիչ, պատասխանեց, այլ նաև ի հարկին զինու գորութեամբ կը պաշտպանէ: Անգլիոյ մէջ անհատական ազատութեան ամենազլխաւոր մէկ ճիւղն է խղճի ազատութիւնը:

Արդարեւ ալ ընթերցող բարեկամս, զարմացմամբ դիտեցի, որ այս ամեն ատենաբանութիւնները ոստիկան պաշտօնէից հակողութեան և պաշտպանութեան ներքեւ կ'ըլլային և ամէն ոք ուզած կողմը երթալով, ամենայն ջերմեանդութեամբ մտիկ կ'ընէր:

— Եկէք տէր իմ, ըսաւ Լօրէնց, երթանք սա կողմ ուր պիտի ունենաք սերիշ բեմ մը:

Արդարեւ քսանի չափ քայլ հեռու, բարձր եղեւնի մը տակ, հսկայ հասակով, արեւակէզ դէմքով, սեւ, թանձր ու առատ ընչացքով և մօրուքով հսկայ մարդ մը, գլուխը կապոյտ կտաւէ ապարոշ կապած, ահագին գոռ ու գոչումով կը քարոզէր:

Դարձեալ Պ. Լօրէնցի միջնորդութեան դիմեցի, հասկնալու համար, որ այս հնդիկը ի՞նչ կը ծախէ:

Թարգմանս պահ մը ուշ դնելէ յետոյ, ըսաւ որ այս հնդիկ ճէնդլըմէնը կը բողոքէ թէ ինչպէս կ'ըլլայ որ բրիտանական հզօր կայսրութեան լուսամիտ և հանձարեղ անդամները, մինչեւ ցարդ չեն համոզուիր պրահմանեան կրօնքին ճշմարտութեան և մոլորեալ քայլերով ետեւէն կ'երթան հրեայ ատաղձագործի մը ալուն:

Ապշուրիւնս վերջին սահմանը հասաւ երբ որ տեսայ այս անսահման ազատութիւնը մարդոյս խղճմանքին:

Պէտք է խոստովանիմ, որ այս չափազանցութիւնը, հակառակ իմ կատարեալ ազատամտութեանս, ամենեւին հաճոյ չի թուեցաւ ինծի:

Կէս օրը նոր կ'անցնէր: Ախորժակս բացուած փափաքեցայ ճաշ ընել, խնդրեցի պարոն Լօրէնցէն, որ ինծի յարմար ճաշարան մը տանի:

— Կը մոռնաք տէր իմ, թէ ի՞նչ է այսօր, ըսաւ Լօրէնց:

— Ոչ, ըսի, կիրակի է գիտեմ: Յետո՞յ:

— Յետոյ պէտք է տուն երթանք ճաշելու համար:

Արդարեւ բաւական տեղ ժուռ եկանք, և բաց ճաշարան մը չգտանք: Այս պտոյտս ախորժակս աւելի սրեց: Ուստի մէկ բէնիի խորոված կաղին գնեցի հրեայ տղէ մը, որ Հայթ-Փառքի պարտէզին մէկ դռան առջեւ իր բաղդին կը սպասէր: Այս օրը երբեք չպիտի մոռնամ, միայն այսչափ եղաւ ցորեկուան ճաշս:

Կիրակի և տօնական օրերէ զատ, Հայթ-Փառքի մէջ այնչափ ողբերգութիւն չէր ըլլար:

Լուր օր մը Իզլինկղըն-Րօսի մէկ անկիւնը, ուսկից Սիդի-Րօս կ'իջնուի, նշմարեցի մեծ հաստատութիւն մը, որ շուներու ցուցահանդէս մըն է եղեր: Պ. Լօրէնց առաջարկեց որ այցելեմ, ըսելով որ երկրագունդիս վրայ գտնուած շուներուն ամէն տեսակին հանդէսը զուարճալի ժամանց մը կրնայ ըլլալ ինծի:

— Չեմ ախորժիր, բարեկամս, ըսի, այդ բարի կենդանիներն որչափ ալ մաքուր ըլլան, այնպիսի անախորժ հոտ մը ունին, որ ջլային դրութեանցս վրայ գէշ ապաւորութիւն կ'ընէ:

— Կատունները, հարցուց:

— Ահ, այդ ուրիշ, ըսի, կատու արարածին համար մասնաւոր սէր ունիմ:

Մէկ մէկ շիլին մուտք վճարելով, մասնք ուրիշ յարկ մը որ կատուններուն ցուցահանդէսն էր:

Ամէն երկրի կատուներու համար մէկ մասնաւոր տեղ բաժնուած էր:

Ցուցադրուած կատուններուն մասնաւոր յաակութիւնները յայտ բերող գրուածներ կային կախուած չըրջանակներու մէջ:

Տեղ մը կարդացի, որ ցուցադրուած մոխրագոյն էգ կատու մը, իր թոռները, աղջիկ գաւկին ձագերը կը սնուցանէ եղեր, երբ անոնց մայրը որ և է պատճառով բացակայի:

Ուրիշ տեղ մը կարգացի, չէկ մուշտակով, դէմքն ու պոչը սպիտակ կատուի մը համար, թէ ամէն անգամ, երբ գտնուած տունէն դուրս, պարտէզներու մէջ պտոյտի եղներ, և անտէր ու անօթի կատու մը գտնէր, կ'իյնար առջեւէն, կը բերէր իր տիրոջը խոհանոցը, և իր կերակուրի ամանին մէջէն զայն լաւ մը կշտացնելէ յետոյ, կը ձամբէր ուղարկելով մինչև խոհանոցին դռան սեմին վրայ:

Երբ որ զարմացմամբ կը դիտէի այս փոքրիկ անբաններն, որ այսպիսի բարձր զգացումներ կը կրեն, Լօրէնց զիս տարաւ ուրիշ յարկ մը, ուր սեւորակ մուշտակով էգ կատու մը ցուցադրուած էր: Այս կատուն զրացի տան մէկ ցեղակիցին՝ որ իր բարեկամն էր, պատահարի մը գոհ գացած ըլլալը զգալով, անոր երկու ձառքերը մէկիկ մէկիկ խածած, իր որջը բերած և իրեններուն հետ մեծցուցած էր:

Ապշեցայ մնացի, աւելի իմ տգիտութեանս վրայ, քանզի այսպիսի ջնջին կենդանիէ մը այս տեսակ հոգեկան յայտնութիւններ յուսալէ շատ հեռու էի:

Զարմանքս երթալով աճեցաւ, երբ գացի ի տես այն կատուին, սպիտակ մուշտակով և վզին տակ մանկակի նման սեւ օղակով, որ իր տիրոջը լոգանք ընկող համար մերկանալը տեսած ատեն, ալլանդակ մլաններով անընդհատ ազազակներով տիրոջը գետը նետուած վայրկեանին, ինքն ալ ետեւէն ջուրը ցատկած և զանազան կողմերէն խածնելով, զայն ջուրէն դուրս հանել փորձած էր, իբրեւ թէ զգուշացնելու համար որ գետին մէջ փորձանքի մը չհանդուր:

Շիտակը ամօթահար եղայ ի տես այս ջնջին կենդանիներուն, որ հակառակ իրենց արհամարհեալ վիճակին, այսպիսի գերազանց զգացումներով տողորուած են:

Այսպէս, Հնորհիւ Պ. Լօրէնցի, որ երբեմն ալ անգլիերէնի դասեր ալ կ'աւանդէր ինձ, բաւական գոհ և

զբօսալի կեանք մը կ'անցունէի: Սակայն դժխեմ բաղդը կարծես կը նախանձեր իմ վրաս և նորէն ձեռք առաւ այն հալածանքը՝ զէր կը մղէր ինձ դէմ այսքան տարիններէ ի վեր:

ԻՍ.

Ինձի սովորութիւնն ըրած էի, գրեթէ բոլոր Անգլիացի զրացիներուս նման երեկոները մօտակայ Անկլիքան եկեղեցւոյ պաշտամանց ներկայ գտնուիլ:

Փարիզի մէջ սակաւ ինչ ծաղրալի կը համարուէր եկեղեցի յաճախելը: Լոնտոնի մէջ աւելի հաճոյական բան մը չոայ, եթէ ոչ յաճախել աղօթարանները, իւրաքանչիւր ոք իւր որոշեալ ժամուն, միաբերան երգելու համար սրտայոյզ և հոգեբուլի մեղեդիներ, և մատուցանել առ ոտս Ամենաբարձրելոյն իրենց երախտագիտական գոհարանութիւնները:

Այս սովորութիւնս այնչափ շարունակական եղաւ, որ եկեղեցւոյ բոլոր ժողովրդին ծանօթ անձնաւորութիւն մը դարձայ: Զանգակին ձայնը լսելուս պէս, երբ փողոցին դուռնէն դուրս կ'ելլէի, զրացիներս որ ինձի կը հետեւէին, սիրալիբ ողջոյններ կը փոխանակէին ինձ հետ:

Բնական տանա յոյժ մօտակայ մէկ տունէն գրեթէ ամէն օր ինձի կ'ընկերանար թէ եկեղեցի երթալու, և թէ դառնալու ժամանակ, սիրուն և հնորայի օրիորդ մը, չուրջ քսաներկու տարեկան: Ասոր հետ բարեկամութիւնն իս մտերմութեան փոխուեցաւ, այնպէս որ աղջկան հօրը Մր. Օլտի, և մօրը հետ առանց որ եւ է ձեւակերպութեան տեսակցելու և իրարու փոխադարձ այցելութեան երթալու սկսած էինք արդէն:

Պէտք է խոստովանիմ որ, Միս Սիւզանա Օլտի համար պարզ բարեկամութենէ տարբեր, և աւելի գորովական զգացումներով տոգորուիլ սկսած էի:

Ինծի այնպէս կը թուէր որ, օրիորդն ալ համակիր էր ինծի:

Օր մը երբ օսմանեան դրամներու տեսակին վրայ հարցում բրաւ, իսկոյն իւր և ծնողացը աչքին առջեւ թափեցի օսմանեան ոսկի դրամներու ամէն տեսակը, հինգ ոսկինոց, երկուք ու կէսնոց, մէկ, կէս, քառորդ ոսկիներ: Օրիորդ Սիւզանա զմայլեցաւ մանաւանդ քառորդ ոսկիներուն սիրունութեան վրայ, և երբ իրեն հարցուցի որ եթէ անոնցմէ զոյգ մը օղ չինելով իրեն նուիրեմ, կը բարեհաճի՞ ընդունիլ:

— Ամենայն սիրով, պատասխանեց:

Երկրորդ օրուան երեկոյին, յատկապէս այցելելով իրենց տունը, խոստումնքս կատարեցի:

Այսպէս տակաւ մտերմութիւննիս ընտանութեան փոխուեցաւ, և հայրը, որ արուեստով հիւան-ճարատարու պէտ էր, և միջոց մը անգործ մնայած՝ ամուսին երախտագիտութեամբ ընդունեց մէկ նպաստ, որ մեծ անկումէ մը կ'ազատէր իւր ընտանիքը, որոց անդամոց մէջ երիցագոյնն Սիւզանա, միայն չաղաթական տասը չիլին կ'ընդունէր մէկ մասնաւոր հեռագրատան մը մէջ ծառայելով: Միւսներն չորս հատ անչափահաս մանչ և աղջիկ, ամենքն ալ մօրերնուն խնամոցը կարօտ, չէին թոյլատրէր ասոր, որ հասոյթի աշխար մը հայթայթէ:

Այս գործնական բարեկամութիւնս աւելի տաքցուց — կամ այնպէս թուեցաւ ինծի — Միս Սիւզանայի սիրտը ինծի վերադարձամբ:

Այս կարծեցեալ պարագան մասնաւոր համարձակութիւն մը տուաւ ինծի, ուստի անոր տան քահանան, որ ըստ Անկլիքան եկեղեցւոյ Մինիսթրը կ'անուանուի,

և որ մասնաւորապէս բարեկամ էր ինծի, աղքատաց համար բրած հանգանակութեանց առատաձեւութիւն մասնակցած ըլլալու համար, օր մը տուն հրաւիրեցի, և իրեն խորհուրդ հարցուցի թէ արդեօք օրիորդ Սիւզանայի ձեռքը ինդերկովս անպատշաճ գործ մը ըրած կը լինէի:

Բարի քահանան, լրջօրէն պատասխանեց որ այդ ինդերանքին մէջ որ և է անբնական բան մը չէր նշմարել: Մանաւանդ թէ կը գովէր այս խորհուրդս, ըսելով որ այս կերպով բարի և առաքինի ընտանիքի մը պաշտպան հանդիսանալու առաքինութիւնն ալ կատարած պիտի ըլլամ: Աստուծոյ պաշտօնէին այս գոհացուցիչ պատասխանն եւս քան զեւս խրախուսելով, աղաչեցի իրեն, որ այս խորհուրդս գործադրելու համար հարկ տեսուած ձեռնարկն սկսի անմիջապէս:

Քանի մը օր յետոյ, քահանան գալով օրիորդին, ծնողաց կողմանէ հաճութեան խոստումը բերաւ ի մեծ ջնջութիւն տխրաբեկ սրտիս: Սակայն վերջին խօսքը օրիորդին կը վերապահէին:

Ուստի, որոշեալ տօնական օր մը, քահանային հետ ընկերացած օրիորդին տունը գացինք: Պաշտօնապէս խօսք առաւ օրիորդը, որ իրեն նկատմամբ ունեցած սիրոյ և համակրանացս համար չատ յուզեալ երեցաւ և ըսաւ թէ իւր երախտագիտութիւնն և շնորհակալիքը յայտնելու բաւական բառ մը չէր կրնար գտնել մտացը մէջ:

— Սակայն տէր իմ, յարեց, այն սէրը զոր մինչեւ ցարդ սրտիս մէջ տածեր եմ և կը տածեմ այս ճէնթըլմէնին նկատմամբ, լոկ բարեկամական է և գլխաւորաբար ծագումն առած է այն վեհանձն և մարդասէր ոգիէն, զոր ցոյց տուաւ մեզի բաշտ պարագաներու մէջ դրացնութեան եկած օրէն ի վեր: Իմ սէրս այս

սահմանէն դուրս չէ ելած բնաւ և կարելի չէ որ երեսնէ, իրաւ է որ ճէնթըմէնին ինծի ըրած նուէրներն ընդունած եմ, բայց այս ընթացքս ուրիշ նշանակութիւն մը չունի: Միայն թէ կ'ուզէի փափկանկատ լինել և չը վիրաւորել այն վեհանձն ճէնթըմէնին անձնասիրութիւնը: Թէ որ, շարունակեց օրիորդը, միշտ խօսքը ուղղելով կրօնից պաշտօնէին, ճէնթըմէնը կարծեց թէ այդ նուէրներովը կարող եղաւ ծախու առնել իմ սէրս, այդ եւթ թաղերութիւնը ուղիղ չէ: Վիքթօր Հիւկոյի սա խօսքը թէ «Այս արարածն անձնուէր կ'ըլլայ, կին արարածն անձնավաճառ» կրնայ գուցէ յարմար գալ իւր տոհմին իգական սեռին բարուց: Միայն թէ անգլուհի մը չը սիրած մարդուն երբէք չի ծախեր իւր սիրտը աշխարհիս բոլոր զանձներուն փոխարէն անգամ, ուստի միայն Վիքթօր Հիւկօ կարդալ բաւական չէ կնոջական սիրտը թափանցելու համար. ես կը յանձնարարեմ աչքէ անցունել Շէքսպիրը, որ իւր տոհմին բարքը մասնաւորապէս շատ գերազանցօրէն կը նկարէ:

«Ճէնթըմէնը որ առաջնակարգ ողջմտութեամբ օժտուած է, չգիտե՞ր արդեօք իր մասնաւոր վիճակը, կը հետեւցնեմ որ ճէնթըմէնիս նկատմամբ բարեկրթութիւնս անայլայլելի է, բայց չեմ ուզեր ստախօս ըլլալ՝ ըսելով որ կը սիրեմ ղինքը:

Օրիորդը այսպէս խօսելէն վերջ, դարակի մը մէջէն հանեց թաւշապատ արկղիկ մը, ուր պահուած կային զանազան առիթներով իրեն մատուցած նուէրներս:

Օրիորդը այս խօսքերը ուղղեց քահանային՝ իր ծնողաց ներկայութեան, և երբ աւարտեց՝ ոտքի ելաւ և ժպտուն դէմքով թեթեւ խոնարհութիւն մը ընելէ յետոյ սենեակէն դուրս ելաւ:

«Ճէնթըմէնը չի՞ գիտեր արդեօք իր մասնաւոր վիճակը:»

Ըսել կ'ուզէր թէ՛ այս անպատկառ և անհորհ մարդը, եթէ ոչ ատելի, գոնէ անախորժելի է իրեն համար...:

Այս խօսքերը լսելէ աւելի, կը փափաքէի որ երկնից եղբորական հուրը վրաս թափելով զիս ածխացնէր: Բայց եղածը եղած է: Ճշմարտութիւնը միշտ ճշմարտութիւն է ամեն պարագայի մէջ:

Մըսթըր Օլտին աղաչեցի, որ եթէ այդ արկղիկին բովանդակութիւնը անընդունելի է Միս Սիւզանայի, գոնէ չնորհ ընկով ընդունի զանոնք իր փոքրիկ զաւակներուն հաշուին:

Մըսթըր Օլտ, հաճոյակատար ձեւով զայն ընդունելէ յետոյ իր տիկնոջ հետ ամէն ճարտասանական ձեւերի գործ դրաւ ներումն խնդրելու և սիրտս շինելու համար, որ շատ վշտացած էր աղջկանը մերժողական պատասխանին վրայ:

Երբ տուն դարձայ, ամիսէն աւելի սենեակիս մէջ փակուած մնացի, առանց ընդունելու որ և է հիւր, միայն քահանային այցելութիւններն ստկաւ ինչ սիրփանք կը պատճառէին ի խոր խոցուած և հիւանդացած սրտիս:

Այո՛, հիւանդացած էի, որովհետեւ ատենէ մը ի վեր տեսակ մը թաղուէկ սկսեր էր պատել անձս, և խորհուրդ հարցուցած բժիշկս սրտի կ'աղդուրիչ դեղեր յանձնարարած էր և պատուիրած որ մեծ չափով կրկնեմ զանոնք երբ որ նուազման սկզբնաւորութիւն զգամ:

Լոնտոն, ուր կեանքս այնչափ հաճոյակից էր, սկսաւ ձանձրոյթ պատճառել ինձ, մասնաւորապէս որ առողջական վիճակս երթալով աւելի կը յոռիւնար:

Բժշկական նոր ախտադնութենէ մը անցայ, էսգիւլապի աշակերտաց միահաղոյն կարծիքը սա եղաւ որ դէպի ծննդավայրս օդափոխութիւն ընեմ:

Հոգեբանական հարց մըն է այս թէ՛ ինչպէս օտար

երկիրներու հեշտութիւնները կ'ոջնջանան, երբ մարդս մտաւոր և մարմնական հիւժմանց կ'ենթարկուի, և ասոր դարման՝ ընդհանրապէս անգլխիկ կը ցուցուի վերադարձ կամ բժշկական լեզուով խօսելով՝ օգտփոխութիւն դէպի ծննդավայրը, այն է երկիրը՝ ուր մարդս առաջին անգամ տեսաւ լոյսը և ուր առաջին անգամ դողդոջուն տաքերով կոխտակց հողը:

Բժշկաց այս որոշումն ստանալէս ամիսներ առաջ սկսելով անընդհատ, ամէն թղթաբերով կը գրէր ինծի մայրո, որ այսքան տարուան բացակայութիւնս բաւ համարելով դառնամ իրեն քով: Ահա վերջին նամակը.

«Զաւակս,

«Տկար եմ, բոլոր անձիս վրայ անսովոր անկում մը կը գցամ: Դո՛նէ խօսք տուր ինծի, որ յոյժ մօտաւոր «տպագայի մէջ քովս պիտի ըլլաս: Թերեւս այդ խոստ-«մունքէդ զօրացած՝ մարմինս կարող ըլլայ հոգիս իր «մէջ պարփակելու սակաւ ժամանակ եւս, երբ վերջա-«պէս պատահութեամբ հասնելով փակեա արտեւանունքս, «որ յաւիտենական քնոյ ծանրութեան տակ օր ըստ օրէ «երթալով կը ճնշուին: Կարօտովդ տոչորուող՝
Մայրդ»

Մուսթաֆա, որոյ կարծիքին դիմում ըրի, ինչպէս որ կ'ընէի ամէն ծանրալիւ պարագաներու մէջ.

— Այո՛ տէր իմ, ըսաւ, պէտք է դառնանք հայ-րենիքնիս: Յայտ յանդիման կ'երեւայ որ Նախախնա-մութեան կամքն է այդ: Բժշկաց որոշումը, որ բնաւ կապ չունի տիկին մօրդ խնդրանքին հետ, միեւնոյն բանը կը հրամայէ ինչ որ կ'աղաչէ մայրդ: Թերեւս այն երջանկութիւնը, զոր օտար երկիրներ փնտռելու ելանք, ձեզի համար պատրաստ կայ ծննդավայրիդ մէջ:

Ընդհանրապէս ուրիշներուն մեղի տուած կարծիք-

ները, միայն այն ատեն համոզիչ և ընդունելի կ'ըլլան, երբ շօշափեն մեր իսկ անձնական կարծիքները: Ուստի հրաման տուի հաւատարիմ ընկերոջս, որ անդէն և անդ-սկսի պատրաստութիւն տեսնել:

Զիս դարմանող բժիշկները, երկաթուղիով ճամբորդութիւնս անյարմար դատած էին առողջական վիճակիս, որ շատ ցնցուելու, երեքալու դիմացկոտ չէր: Ես ալ Մանչի հեղուցին տաղկալի նաւարկութենէն խուսափելու համար՝ որոշեցի Լոնտոնի քարափէն վաճառաբարձ շոգենաւ մը նստելով ուղղակի Պոլիս երթալ:

ԺԲ.

Ապրիլ ամսոյ վերջերն ենք: Բաւական հանդարտ նաւարկութեամբ Ատլանդեանի ջուրերը ձեղքելով, իբր հարիւր յիսուն մղոն հեռու կը գտնուէինք Ճիպրալթա-րէ, երբ յանկարծ երկինք մթադնեցաւ: Նաւապետներն երեքը մէկտեղ եկած, առաջին ղեկաւարին հետ միա-բանութեամբ հրամաններ կուտային: Թէպէտ և ծովը բանութեամբ հրամաններ կուտային: Թէպէտ և ծովը դեռ շատ հանդարտ էր, ուստի կը զարմանայինք անոնց արտակարգ իրարանցումին վրայ, սակայն և այնպէս, անոնք առանց ուրիշ մէկու մը հետ հաղորդակցութեան մտնելու, պարանները ամրացնել կուտային նաւատեսաց մէկ խումբին, մինչդեռ ուրիշ խումբ մը չտեմարանե-րուն կափարիչները կ'ամրապնդէին, և ապա ազատա-բար մակոյկները դիւրաւ գործածուելու վիճակի մէջ կը դնէին. քանի մը տասնեակ երրորդ կարգի ուղեւորներն, վտանգէ գերծ բարձր տեղումնքներ կը տեղաւորուէին, և մէկ կողմանէ ալ ամենուն աչքը շարունակ հորիզոնին

վրայ դէպի արեւելք ուղղելէ յետոյ, սարսափահար եղած, ծովու մարդոց յատուկ անգլիներէն լուսանքներ բերնեղնուն կը փախցնէին, և ահա քամի մը, որ կարծես դժոխքէն կուգար, սկսաւ այնչափ խտտութեամբ շնչել, որ վայրկեան մը առաջ, գոգցես միակողմէր կապուտակ գորգերով ծածկուած երեւոյզ ջուրերն սկսան ուռիլ, այնչափ ուռիլ՝ որ ամենի կոնակներ լեռնանման բարձրանալով սկսան ծեծել նախ նաւուն կողերը, և ապա սւելի կատղած, նաւին վերնայարկը կոխելով աւջեւնին գտած ամէն բան պաշարեցին, և ծովամոյն ըլին: Թէպէտ և մեքենային յարկին մուտքը ամենէն բարձրագիւր էր, սակայն ալիքներն երթալով այնպէս կը ծեծէին մուտքը, որ առաջին նաւապետն կաթսայի պայթումէն վախնալով հրամայեց մարել վառարանները, և բանալ շոգենաւին գլխակողմին երկու առագաստները:

Քանի մը ժամեր այսպէս վարանեցանք կենաց և մահու վտանգին մէջ, երբ յանկարծ երրորդ կարգի ճամբորդներուն յարկը ջուրը կոխելով տասերկու տարեկանի մօտ տղայ մը դաւազկոր կը տանէր, երբ սոսկալի ազաղակներ կը բարձրանային նոյն լարկէն:

Մուսթաֆա, որ երբէք քովէս չէր բաժնուած, և ազատարար դօտի մը միշտ պատրաստ ոռնէր ձեռքը. ի հարկին ինծի օգնելու նպատակով, ազատարար դօտին անցուց մէջքը, և նետուեցաւ ջուրերուն մէջ:

— Ինչ կ'ընես, տղայ...:

Բառերը հաղիւ հանած էի բերնէս, և ահա անտեսանելի եղան տղեկն ալ Մուսթաֆան ալ:

Սկսայ կոծել և աղմկել:

— Օգնեցէք ընկերոջս... ի սէր Աստուծոյ:

Այս պաղատանքիս միակ պատասխանը սա եղաւ, որ երրորդ նաւապետը ահաղին կռուի մը իջեցուց կուրծքիս, և զիս գետին տապալեց, հրամայելով որ լռեմ, ապա թէ ոչ — ծով նետել կուտայ զիս —:

Անշարժութեան դատապարտուած էի գտնուած վիճակիս պահանջումէն, և ոչ թէ այն կոշտ նաւապետին սպառնալիքէն, որ այնչափ երկիւղալի բան մը չէր ինծի համար: Ես կ'ուզէի զոհուիլ, բայց Մուսթաֆա՝ այս խեղճ տղան... փսոս, գնաց խեղճ տղան: Մարդկօրէն հնարաւոր բան չէ հոգի ազատել այս սոսկալի դերքերնու մէջ: Նաւապետը կը ճգնէր նաւուն մէջ գրտնուած եօթնասունի չափ անձերը փրկել, և խիղճը չէր ներեր այնչափ անձանց կեանքը վտանգի ենթարկել տղեկ մը և Մուսթաֆան ազատելու համար:

Հազար անգամ կ'ուզէի որ ես զոհուիմ զժրախտ և անձնուէր Մուսթաֆայի տեղ: Երկրիս վրայ մէկ հատիկ բարեկամէս զրկուեցայ:

Այսպէս ութը ժամ անընդհատ ալեկոծուելէ յետոյ, արեւամուտքի մօտ հողմն սկսաւ դադրել, և ջուրերը տակաւ իրենց առաջին հանդարտութիւնը կը գտնէին, երբ առաջին նաւապետը շոգենաւին վառարանները վառելու և առագաստները գոցելու հրաման տուաւ:

Իսկ ես, գիշերն ի բուն Մուսթաֆան ողբացի, երբ առաւօտեան դէմ գարնանային արշալոյս մը սկսաւ փայլել արեւելքի կողմէն, և ցոյց տալ մեզի ճիւղալթարի ժայռուտ ափերը:

Շոգենաւնիս պատաւորեցաւ մնալ քանի մը օր այն փոթորկին հետեւնօք կրած մէկ քանի վնասները նորոգելու համար: Այս միջոցիս գրեթէ մէկ ժամ չհաւացայ ծովեղբերէն, ինծի այնպէս կը թուէր որ դրժուացայ Մուսթաֆա դուրս պիտի գայ ալիքներէն, ալ բախտն ինչպէս նկարել վիշտս և յուսահատութիւնս, չգիտեմ ինչպէս նկարել վիշտս և յուսահատութիւնս, զոր կը զգայի այս խեղճ տղուն կորստեանը վրայ: Այլ հիմա, կը մտածէի, բոլորովին միմիայն եմ երկրիս երեսը: Բայց ոչինչ չէ կարող փոխել բնութեան օրէնքները, և իբրեւ չեղած ընել ինչ որ եղած և լինցած: Ուստի կամայ տկամայ պարտ է միմիայնութիւն:

Վերջապէս շողենաւ Վերսկաւ ճամբայ առնել Մի-
ջերկրականի մէջ, յուշիկ և մեղմիկ հովով մը: Զուրերը
դեռ քանի մը օր առաջ կատղած և քանդիչ, գոգցեա
կը քնանային հանդարտ, և միայն մեր շողենաւին
պտուտակն էր որ կը խանգարէր անոնց հանգիստը:

Կը յառաջանայինք միշտ դէպի Տարտանէլ, առանց
կանգ առնելու որ և է նաւահանգիստ: Այս պատճառաւ
հնար եղածին չափ կարճ տեւեց ձիւղալթարէ ի Տար-
տանէլ նաւարկութիւննիս, որոյ միջոցին նաւուն յետ-
նակողմը կայնած խեղճ Մուսթաֆային սպասելու պէս
ծովը կը դիտէի: Քանի քանի անդամներ, չեմ գիտեր
ի՞նչ հոգեբանական գաղտնիք, այս խեղճ ընկերիս ձայնը
լսել կարծեցի, որ կը գոչէր «Տէր իմ, ահա եկայ...»:

Քուէնս արթնցածի պէս չորս կողմս կը դիտէի
ձայնողը փնտռելու համար, և ի հարկէ յուսախաբ
գտնուելով կը սկսէի ողբալ:

Գեղազուարճ օրուան մը արշալոյսին Գըզ-Գուլէսիին
ետեօքը խարխիս նետեցինք: Քիչ յետոյ շատ մը նա-
ւակներ շողենաւնուս մօտեցան: Առանց իմ հաւանու-
թեանս, ծերունի մակուկավար մը առաւ երկու արկ-
ղիկներս, որոնց մին ողբալի Մուսթաֆային կը պատ-
կանէր, և.

«— Հայտէ պուեուրըն էֆէնտիմ,» ըսաւ:

Մեքենայաբար սա սովորական հարցն ըրի.

«— Նէ վէրէճէիլ:»

— Հոգ չէ, պատասխանեց բարի Օսմանցին, ինչ որ
կ'ուզէք այն առէք:

Եւ գիտ Սկիւտարի նաւամատոյցը հանեց:

Երբեմն տխուր, երբեմն յուսադրիչ շատ մը խոր-
հուրդներ միաքս կ'ալեկոծէին:

Երբ կառքը հօրենական տանս առջեւ կանգ առաւ,
մի վարմանք, կրնամ գուշակել ազնիւ ընթերցող թէ

մի վէր որ բացաւ դուռը: Մուսթաֆա, ինքն էր, այս
բարի, առաքինի, հաւատարիմ և անձնուէր տղան, որ
երբ կառքին դուռը բացաւ, սւր ուրախութենէս անշարժ
մնացած էի, արտասուաթոր աչօք ձեռքերս քաշեց համ-
բուրեց մոմալով:

— Վերջապէս, տէր իմ, կրկին տեսնուելու բաղդը
պիտի ունենանք եղբր, էլ համարեւր՛հ...:

Ի վերջոյ պատմեց համառօտակի թէ՛ ինչպէս ա-
զատեր էր զինքը փոթորիկէն երեք չորս ժամ յետոյ,
ուրիշ անգլիական շողենաւ մը, և ուղղակի Պոլիս էր
բերեր, ահա այս պատճառաւ կանխէր էր երեք օրերը,
զորս մենք ի ձիւղալթար անցնելու հարկադրուած էինք
նորոգութեանց պատճառաւ:

Սակայն ինձ համար տեւական ուրախութիւն չկար
երկրիս վրայ, և երբ ելայ ի վեր, մանկութեանս օրերն
անցուցած սենեակս, հոն տեսայ քանի մը ազգական տի-
կիներ, առանց արդուզարդի և սղազգեստ, որոնք
տխուր դէմքով զիս ընդունեցին և որոնց մէջ աչքս
սրտոցունելով ի դուր կը փնտռէի մայրս:

Խեղճ կնոջ կիրակամտեայ օրն է եղբր, ինձ ուրիշ
բան չմնաց ընել, միայն թէ առանձնանալով՝ մտաւո-
րական աղօթքով հանգիստ մաղթեցի իրեն, և հետեւեալ
օրը հազուադիւս ծաղիկներէ մեծ փունջ մը բերել տա-
լով, գերեզմանին վրայ սփռել տուի, և պէտք եղած
կրօնական պաշտամունքը կատարուեցաւ թէ գերեզմա-
նատան և թէ եկեղեցոյն մէջ:

Մեր տան առջեւ կառքէն իջած պահուս, Մուս-
թաֆան կրկին տեսնելէ յառաջ եկած սրտայոյզս արգելք
եղած էր նշմարելու. բայց յետոյ յիշեցի որ թաղեցի ըն-
տանեաց պատկանող շատ մը հետաքրքիր տղայք իրա-
րու կը հարցնէին թէ ո՞վ եմ ես: Մէջերնուն ամենէն
բանիբունը պատասխանեց, թէպէտ ցած, սակայն ինձ
լսելի ըլլալու չափ բարձրկէկ ձայնով:

— Չիյտես ծօ՛, սա ուր է անցած օր կնիկ մը մեռաւ, իշտէ անոր տղան է, մեռնարդ մարդը...:

Այս «մեռնարդ մարդը» հարուածը ամէն ժամանակէ աւելի վիրաւորած էր արդէն բազմախոց սիրտս: Բնական է որ այս ձայնը արձագանգն էր ամբողջ թաղեցւոյ իմ վրաս ունեցած կարծիքին:

Ամէն արձագանգի ալ առաջին ընկալուչը մանկութիւնն է:

Արդէն հաստատապէս որոշած էի Ահարոնը գտնել, և ամէն պատահմունք աչքս առնելով այս զգուկի կախարդէն ետ առնել ինչ որ կորդած էր երեսէս, ըլլայ իմ կամքովս, ըլլայ հակառակ կամացս, և երեսին նետել այն մոգական քսակը, որ սպորուսաի ամէն զիւրութիւն հայթայթելովը հանդերձ, անտանելի ըրած էր զիս ամէն դասի ընկերութեան մէջ, և պատճառ եղած բազմադիմի ձախտը ածնորուս:

Այս գարշելի գործին միանգամայն կը փութացնէր կենացս վախճանը, սրտի և մտաց բուռն յոյզերու պատճառաւ, վրաս բերելով սրտի հիւանդութիւն, որոյ դարմանը կարելի չեղաւ գտնել Անգլիոյ մէջ:

Այս աեղի բժիշկներն ալ առատ վարձատրութիւններէս խրախուսուած, իրենց արուեստին ամէն գաղտնիքն ի լոյս կ'ածէին, զիս եթէ ոչ կատարելապէս բուժելու, գոնէ զգալի ամօքում մը ձեռք բերելու համար. այլ ի դուր: Միշտ կը տառապիմ և կը տառապիմ...:

Պոլիս դարձիս առթիւ բարի գալուստ մաղթողներէն յատկապէս յիշատակութեան արժանի է Սուրէն, մանկութեանս բարեկամը և երիտասարդութեանս գործակաւարդը, զոր պէտք է յիշէք, աղնիւ ընթերցող:

Թէպէտ չատ անտարբեր եղանակաւ ընդունեցայ զինքը, բայց նա իր բնական շատախօսութեամբը, և քծնող ձեւերովը, կարծես նորէն աչքս մանկ կը ճգնէր:

Այս մարդը կ'երեւար որ անժամանակ ծերութեան մը ենթակայ է: Մաղերը անգայտացած էին դէպի քունքերը: Թէպէտ առ առաւելն քառասուն տարեկան, բայց և այնպէս յառաջացեալ ծերութեան նշաններ կային երեսին վրայ: Հագուստները բարձրաձայն կ'ըսէին որ բարեկեցութիւնը իրմէ չատ հեռի է:

Հետաքրքրութեամբ ուզեց իմանալ թէ ինչ գործով զբաղիլ մտադիր եմ:

Առանց նշմարելու իմ խուսափողական պատասխաններս, Սուրէն կը պնդէր որ պէտք էր գործով մը զբաղէի, գոնէ զբօսանքի համար, և թէ ինք մտածած էր զուարճալի և շահեկան զբաղմունք մը:

— Ինչպէս բան է այդ, ըսի:

— Այս առաջարկելիք գործիս մէջ օր եղաւ, որ հարիւրաւոր ոսկիներ շահեցայ: Բնառ աշխատանք չունի, կ'ըսէ, դրամն է որ կ'աշխատի, և դուք ձեր հանգիստը չէք վրդովէր վայրկեան մը անգամ:

Սակարանի գործեր են եղեր առաջարկելիքը, գործ մը, որոյ ոչ բնութիւնը և ոչ լեզուն ուսումնասիրած էի: «Թսթիլանց», «ըրփօր», «տէփօր», «արպիդրաժ» և առնց նման ինծի համար անհասկնալի բառերու շտեմարան մը պարզեց իմ աչքիս առջեւ:

Կեղծ մտերմական ձեւերով չնորհակալ եղայ իրեն և այս նիւթին վրայ ուրիշ առթիւ աւելի մասնաւորապէս տեսնուիլ խոստացայ և ելայ ոտք, ուզելով հասկնել անոր թէ ստիպողական գործեր ինծի կ'սպասեն: Ինքն ալ ոտք ելաւ և հրաժեշտ տալով դէպի դուռը յառաջացած կէտին ետ դառնալով:

— Ներեցէք, ըսաւ, այսօր պատճառ ունիմ սակարան չիջնելու, դրամներս վալութաճիլին քովն են, զիտէք, այսօր ինծի երկու մէճիս փոխ տայիք...:

— Շատ լաւ, ըրի խօսքը կտրելով, և խեղդիքը

կատարելէս յետոյ երբ որ գնաց, մօտս կանչեցի Մուսթաֆան և ապապրեցի որ այս մարդը ուրիշ ատեն տունս չընդունի:

Ամառուան գեղեցիկ առաւօտ մը պատրաստուեցայ երթալ գտնել Ահարոնը, Չամլըճայի ճամբուն վրայ, Մ... փաշային հոյակապ ապարանքը, որուն մանրամասնութիւնները ծանօթ են արդէն ձեզ, ազնիւ ընթերցողներ:

Հեծայ կառք, և Մուսթաֆան դէմս առած ելայ ճամբայ: Երբ Սարը-Պայտ հասանք, իջայ կառքէն, և գացինք դէպի ապարանքին մեծ դռնը:

Ի՞նչ, ո՞ր ապարանքին... ո՞վ գարմանք... այս մեծ դռնը գոցուած և խոշոր երկաթէ յղակները չըլթայով մը խրարու կցուած և պարզ կշիւղներով մը կըղպուած:

Այս երբեմն հոյակապ, և այժմ գունատ, հինցած պարզ տախտակներով փրթած տեղերն իրարու կցուած, դռան փեղկերուն երկու կողմի որմնրը փլած և ազատ մուտք ու ելք ընծայուած բոլոր անցորդներուն:

Մուսթաֆան հետս ի վեր մտայ ներս: Ծիշտ առիթ էր գոչելու թախծանքին, աւա՛ղ փառացա անցաւորի, այն մեծաշէն ապարանքը գրեթէ բոլոր պատուհանները թափուած, ապակիներ փութի ու փշուր կըլած, դռունքն և մասնաւոր յարկերն ամենքն ալ փրկկած: Սիրտս վերաւորուեցաւ և այնպիսի մղումէ մը՝ որուն շարժառիթը հոգիս էր, ետ ետ կառելով ուղեցի փախչել այս տեսարանին առջեւէն:

Մուսթաֆա, որ չէր գիտեր պատմութիւնը, չուղեց որ ետ դառնանք:

— Կարելի է, ըսաւ, խնդրած անձը ներսի կողմի չէնքերը կը գտնենք:

Ինչ որ էր փողոցի վրայի ապարանքը, նոյնը և ա-

ւելի աւեր ու քանդ էին ներսի տաղաւարներն ալ, որոնց ամեն մէկը արժած էր շատ մը ապանակ հազար ոսկիներ:

Այն լայնածաւալ աւազանը, նամանաւանդ ծովը, որուն մէջ շողենաւակներ և մակոյներ կ'երթեւեկէին, հրէշտակային ձայներով երգող բազում ազախներով լեցուած, հիւսա ցամքած, շատ տեղեր մէջը ճաթաւած, տեսակ մը վայրի բոյսերու, արտ դարձած... տեսարան մը, որ սոսկում ազդեց ինձ, և որուն առջեւ շատ լաւ կարող էր ներշնչուիլ աշխարհային ունայնութիւնները երգող ողբերգակ բանաստեղծ մը:

Հեռուն, իբր հարիւր քայլ հեռու, հողաբաժինի մը մէջը, որ քսան տարի առաջ բազմատեսակ և բազմաբանդ վարդենիներու պուրակ մըն էր, դէպի մեզի կուգար բարձրահասակ ու ծեր գեղջուկ մը, գանազան հողագործական, առարկաներ ուսը առած:

Մուսթաֆա գան դիմաւորեց և բերաւ իմ մօտս: Այս ապարանքին և անոր բնակիչներուն վրայ լուրեր հարցուցի:

— Հին ժամանակներու բաներ են ասոնք, ըսաւ ծերունին գլուխը ծռելով: Փաշան մեռաւ, և այն հարիւրաւոր անձերը՝ որ այս երբեմն չքեղ ապարանին ու քէօշկերուն մէջ հեշտալիր կենցաղ մը կը վարէին, ցիր ու ցան եղան:

— Փաշան մեռա՞ւ, հարցուցի ապաւթեամբ, բայց այնչափ ծեր մարդ չէր, հազիւ պիտի ըլլար այժմ յիսուն յիսունընից տարեկան:

— Այո, բայց շարունակեց ծերունին միշտ գլուխը երերցնելով, անոր վարած շուսլ ցոփ ու բղձախոհ կենցաղը հարստութիւնը փճացուց և կեանքը կարճացուց: Ամառ գիշեր մը երբ քառասունի մօտ հարձեր շուրջն առած սա ծաղկոցին մէջ դաշնակներու ընկերակցութեամբ:

«Պիր չիշէ մասթիքայը,
Եար, իշէ պիրտին մի»

Երգը երգել տալով հեշտալիր եղանակաւ մը կը զուար-
ճանար, օղիին գաւաթը ձեռքը կաթուածահար եղաւ:

— Բայց զաւակները...

— Անոնք ալ, ըսաւ ծերունին, իրենց հօրմէն տե-
սած և սորված այս ապրելու եղանակը իրենց սովորու-
թիւն ըրին, և կարծեցին թէ աշխարհիս բնական ըն-
թացքն է այս: Հետեւանքը սա եղաւ որ այն հսկա
հարստութիւնը մոխիր դառնալէ ետքը անոր տղոցն ալ
որ մէկը աղքատութեան մէջ կորաւ, որ մէկն ալ ապուշ
ապուշ ասպանդական կը պտտի ապրելու միջոցներէ
զուրկ:

Ծերունիին այս խօսքերը այնպիսի տխրութիւն մը
պատճառեցին ինձ, որուն նմանը չէի զգացած քսանամ-
եայ ձախողւածներու տեւողութեան միջոցին:

Ոտքերս կքեցան և եթէ Մուսթաֆա քովիկս չգըտ-
նուէր և անոր բաղկացը վրայ չյենուի, մարմինս ծան-
րութեան օրէնքին հպատակելով՝ գետնի վրայ պիտի
գլորուէի:

Մուսթաֆա զգաց յուզումնալից վիճակս և որ մէկ
սովորական մխիթարութիւններով քաջալերեց զիս:

— Տէ՛ր իմ, հին ժամակներու մէջ եղած, այս օր-
ուան մեղի և մեր վիճակին հետ ոչ մէկ յարաբերութիւն
ունին:

— Իրաւունք ունիս, բայց...

Ինչպէ՞ս հասցկցնէի ամեն բան այս բարի տղուն:
Մտադրած էի գիւային Ահարոնը գտնել, և ամէն բան
իր առջի վիճակին դարձնել: Շահիլ փաշային սիրտը և
իրեն հասկցնել, թէ հիմա այն ժամանակէն աւելի ի վի-
ճակի եմ իր նպատակին ծառայելու: Բայց աւա՛ղ: Երբ

ժամանակն ու առիթը ձեռքէ կը փախչին մարդկային
հնարաւորութենէ, ո՞վ գիտէ, թերեւս ամէն գերմարդ-
կային զօրութեան հնարաւորութենէն հեռու է զանոնք
վերադարձնել:

Կառք նստանք և տուն դարձանք:

Առանձնացայ սենեակս, և սկսայ ողբալ ծննդա-
վայրիս այս տխուր վիճակին վրայ:

Ինչէ՞ն է որ ընսանեկան հարստութիւնը սերունդէ
սերունդ չփոխանցուիր, ինչէ՞ն է որ առաւել յաճախակի
իր առաջին սերունդէն անդին չանցնիր:

Հարիւր աղքատ ընտանիք գիտեմ, որոնց առնուազն
տառնին առաջին սերունդը կարող եղած են դիւրակեաց
վիճակի տիրանալ:

Հարիւրաւոր մեծատուն գերդաստան գիտեմ, որոնց և
ոչ միոյն առաջին սերունդը կարող չէ եղած իրեն փո-
խանցուած ձոխութիւնը անկորուստ պահպանել:

Որչափ ցաւալի է այս անտեսագիտական նկատում-
ներով:

Քանի որ երկրի մը հարստութիւնը ուրիշ բանէ յա-
ռաջ չի գար, այլ անհատական հարստութեանց զարգա-
նալէն, երկիր մը այնչափ աղքատ է, որչափ չատ որ
աղքատ կան իրեն մէջ: Չնայելով բացառիկ անհատա-
կանութիւններ, որ իրենց միլիոններովը կը նմանին ան-
տառներու երկնաբերձ և ոստախիտ ծառերուն, որ իրենց
չուքին տակ ապրող մանր մուկնր բոյսերուն աճիլը ար-
գիլելէ զատ օգուտ չունին գրեթէ:

— Մուսթաֆա՛, հասի՛ր, բժի՛շկ:

.....

ԺԳ.

Երբ որ տէրս (էֆէնտիս) դարմանող երկու բժիշկ-
ներն ընդ փոյթ հետս առած սենեակը մտայ—այս ան-

գամ և ասկէ յետոյ Մաւթաֆա է որ կը շարունակէ այս ամենաճշմարիտ պատմութիւնը—դժբախտ տէրս գետնի վրայ ինկած տեսանք:

Առջի գործս եղաւ բժիշկներուն օգնութեամբը զանրկա վերցնելով մահճակալին մէջ տեղաւորել:

Յետոյ անոնք սկսան կատարել իրենց պաշտօնը, և վերջին խօսքերնին սա եղաւ որ իմ ամենաախրելի բարերարս ապրելէ գաղբած էր, իր վրայ ունեցած ախտէն, որտի հիւանդութենէն:

Այցեկազմներնին վճարելով գանտնք ճամբելէ յետոյ, սիրելի տիրոջս անկենդան դիակին վրայ ինկայ, և սկսայ դառն արցունք թափել:

Սիրելի տիրոջս յուզարկաւորութիւնը այնչափ հանդիսաւոր և շքեղ եղաւ, որ չյուսացի: Արդէն լրագիրները ժամանակին արձագանդ են եղեր, ինչպէս կ'իմանամ հիմա, այն բազմատեսակ արկածներուն և պատուհամ հիմա, այն բազմատեսակ արկածներուն և պատուհամ հարներուն, որոնք անցեր էին գլխերնուս, երբ Եւրոպա կը գտնուէինք: Նաեւ լրագիրք յիշեր են մեր վերադարձը, ինչպէս նաեւ դժբախտ տիրոջս տաքաժամ և յանկարծական մահը: Ուստի Պոլսոյ ամէն արուարձաններէն մեծ թուով ժողովուրդ, ըլլայ համակրողներ, ըլլայ հետաքրքրուողներ, ըլլայ անտարբերներ, գիմեցին եկան Սկիւտար, այնչափ որ եկեղեցւոյ մեծ գրան առջեւէն մինչեւ Միր-Օղլու փողոցին ծայրը անցուղարձը անկարելի եղած էր:

Երբ յուզարկաւորութիւնը գերեզմանատուն հասաւ, և դադարը դրուեցաւ այն փոսին եզերքը, որ պատրաստ կը կենար իր ծոցը բովանդակելու ողբացեալ տիրոջս վերջին մնացորդները:

— Համբերէ՛, գոչեցի գերեզմանափորին, որ բա՛ն ի ձեռին պատրաստ կը կենար հող լեցնելու մուկական անտուկին վրայ:

Եւ գրպանէս հանեցի թուղթ մը, զոր տէրս ժամանակաւ ինծի յանձնած էր, և տպալրած թէ՛ այսպիսի հանդիսաւոր պարագայի մը մէջ պարտաւոր էի զայն կարդայնել տալ, իբրեւ իր վերջին հրաժարականը՝ այս աշխարհիս անցաւոր բաներուն:

Տարի մատուցի զայն յուզարկաւորութեան նախագահող պաշտօնէին, որ ընդունեց սիրով և տիրոջս այս վերջին կամքին գոհացում տալու պատրաստակամութիւն յայտնեց:

Բարձր և գեղեցիկ ձայնով երիտասարդ մը կեցած դամբանին անուելեան եզերքը, սկսաւ կարդալ բարձրաձայն:

Սաչափ միայն հասկցայ հանդիսականներէն ոմանց կողմանէ, որ այս գիրը տիրոջս դամբանականն էր, իր իսկ ձեռք գրուած: Բարեկամ ոմն սապէս թարգմանեց ինծի:

«Ո՛վ դուք, որ համակրելով իմ մշտաշարժար կենցաղիս, յուզարկ եկաք մինչեւ ցայս վայր, բերանը այն հաւաքելիչ անդունդին՝ ուր որ կը կատարուի մարդկային կենաց ողբերգութեան վերջին արարումը:

«Խոր քունի մէջ, և յաւիտենական երանութեամբ կը նիրհէի ափեզերքը կենդանացնող ամենակալ Զօրութեան գիրը, երբ յանկարծ այնպիսի պատճառով մը, ոչ ուրեք ծանօթ է, բաղդը զիս արթնցնելով նեանց երկրիս երեսը, կարելու համար տապաւնեղ մը, որոյ, ահա՛, վերջին կէտը կը գտնուիմ: Կեանքի այս տեւօղութեան մէջ միայն մէկ փորձառութիւն ունեցայ: Սա է որ երկրիս բոլոր ճոխութիւնները չեն բաւական մարդուս երջանկութիւնը յարգարելու: Հեզ և համակրելի կերպարանքն միմիայն գտնծն է, որ կը բաւէ անտէր և լքեալ մարդն երանութեան վերջին սահմանը հասցնելու համար:

«Համայնաստեղծ գորութեան ազատ և պաշտելի կամացը կը յանձնեմ ուրախացնել զիս գոնէ յետ մահու և զձեզ միշտ :»

Մնաք բարեաւ . . . »

Սոյն ճշմարիտ պատմութիւնը ընթերցող բարեկամիս կը յանձնեմ երեւակայել թէ որչափ դառնակսկիւծ և տխուր սրտով դարձայ յուղարկաւորութենէն, և հանգուցեալ տիրոջս յետ մահու կատարուելիք յանձնարարութիւնք ամենայն երկիւղածութեամբ, ճշմարտութեամբ և հաւատարմութեամբ բառ առ բառ գործադրելէ յետոյ առանձնական կեանք մը սկսայ վարել :

Կենացս մնացորդ մասին մէջ ծառայցի միայն մէկ նպատակակէտի . այս է օգտակոր յիսկ ընդհանուր մարդկոյրեան :

Այն չափաւոր հարստութիւնը, որուն տիրացած էի, սկսայ կիրարկել միայն և միայն երջանկութիւնը յարգարելու այն դժբախտ ընտանեաց, որք, ինչպէս երբեմն իմինս, կը սողային մարդկային ընկերութեան ստորնագոյն խաւերուն մէջ, և միշտ օրհնել յիշատակը այն մարդուն՝ որ այսպիսի սուրբ և նուիրական ձեռնարկի մը անձն տարու առիթը մատակարարած էր ինծի :

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Վահան Արթինեանի մահուընէն կրկին շաբաթ յետոյ Փարիզի նշանաւոր օրաթերթերէն Էնթերնասիօնալի մէջ հետեւեալ խմբագրականն ի լոյս եկաւ .

«Արտասահմանէն ընդունած վերջին հեռագրաց կարգին մէջ կը կարդանք թէ Վահան Արթինեան, մեծահարուստ Արեւելքցին, որոյ Բարիզի մէջ կատարած մեծագործութիւնքն և գլխուն պատահած արկածքն դեռ չեն մոռցուած, մեռեր է իւր ծննդավայրն, ի Կոստանդնուպոլիս :

«Այս տարօրինակ անձնաւորութեան վեհանձն ձեռնարկներէն մին է կտակ մը, որոյ օրինակը անձամբ կարդացինք կրթական նախարարութեան ղեւանին մէջ :

«Վահան Արթինեան սոյն կտակաւ յանձնած է «Պանք տը Ֆրանս» գաղղիական դրամատան 100,000 սթէրլին ոսկի, մէկ առ հարիւր տոկոսաբեր :

«Այս հսկայ գումարին արդիւնքը կը յատկացնէ իբրեւ լեզուաբանական մրցանակ, հետեւեալ կերպով .

«Ամէն ով որ, ինչ ազգէ, հաւատքէ և դաւանութենէ ալ լինի, Մովսէսի հնգամատեանէն ծննդոց գըրքին հայերէն թարգմանութեան ոճով, և հին գրաբար, կը հեղինակէ առ նուագն վաթսուն էջ, օրուան նորագոյն և մարդասիրական տեսակէտով ամենէն օգտակար բնաբանի մը վրայ, պիտի ստանայ առաջին մրցանակը, որ է 1000 ոսկի սթէրլին :

«Պէտք է յիշեն ընթերցողք, որ այս մրցանակը առաջին անգամ չահեցաւ Պ. Կիլյօմ Կօլտըր, սուսմնա-

ւարտ Պերլինի լեզուաբանական բարձրագոյն վարժարանի, ազգաւ գերման և դաւանանքով լուսեւրական:

Այս հայագէտ երիտասարդը իրեն բնաբան ընտրած էր «Երկարուն մարդկային կենաց, բնական օրինաց ճշգրիտ հնազանդութեամբ»:

Յիշեալ լրագիրը Պ. Կօլտըրի սոյն բնաբանին մէկ ամփոփ համառօտութիւնն ալ բրած է սա իմաստով. «Մարդոց համար հնարաւորութենէ դուրս է իր կենաց բնական սահմանը երկարել մէկ վայրկեան իսկ. սակայն անոր կամքէն կախում ունի կարճել զայն մէկ վայրկեանէն մինչեւ բազում տարիներ»:

«Պ. Կօլտըր սոյն բնականին ընդլայնման մէջ միայն սա կէտին որայ քննադատակի է որ առողջապահական միջոցները կեանքի պահպանման և երկարաձգման միակ սատար ընդունելով հանդերձ, քիմիական բազադրութիւններով պատրաստուած որ և է դեղ և դարման իբր հակառողջական կը մերժէ»:

Քիչ ժամանակ վերջը Լոստոնի տիեզերահռչակ Թայմզ լրագիրը, լեզուաբանական խնդրոց վրայ հրատարակած մէկ յօդուածին մէջ հետեւեալ կերպով կը խօսէր.

«Լեզուաբանական խնդրոց մասին նշանաւոր և յիշատակութեան արժանի նախաձեռնութիւն ունեցաւ մեծահարուստ Արեւելքցի մը, Արթիւնեան անուն»:

«Այս բանասէրն ուշագրաւ մրցանակ մը հաստատած է հին հայերէնի պահպանութեան համար»:

«Հազար սթէրլինի նուէր մը կը ստանայ այս լեզուագէտը, որ սամէն տարի կը վերակենդանացնէ յիշեալ լեզուն, Սուրբ Գրքի ծնունդոց հատուածին հայերէն զերբարթ թարգմանութեան հետեւողութեամբ, ոճով, որ ըստ Արեւելագիտաց ոմանց դեռ կենդանի էր իբր վեպտանան դար առաջները»:

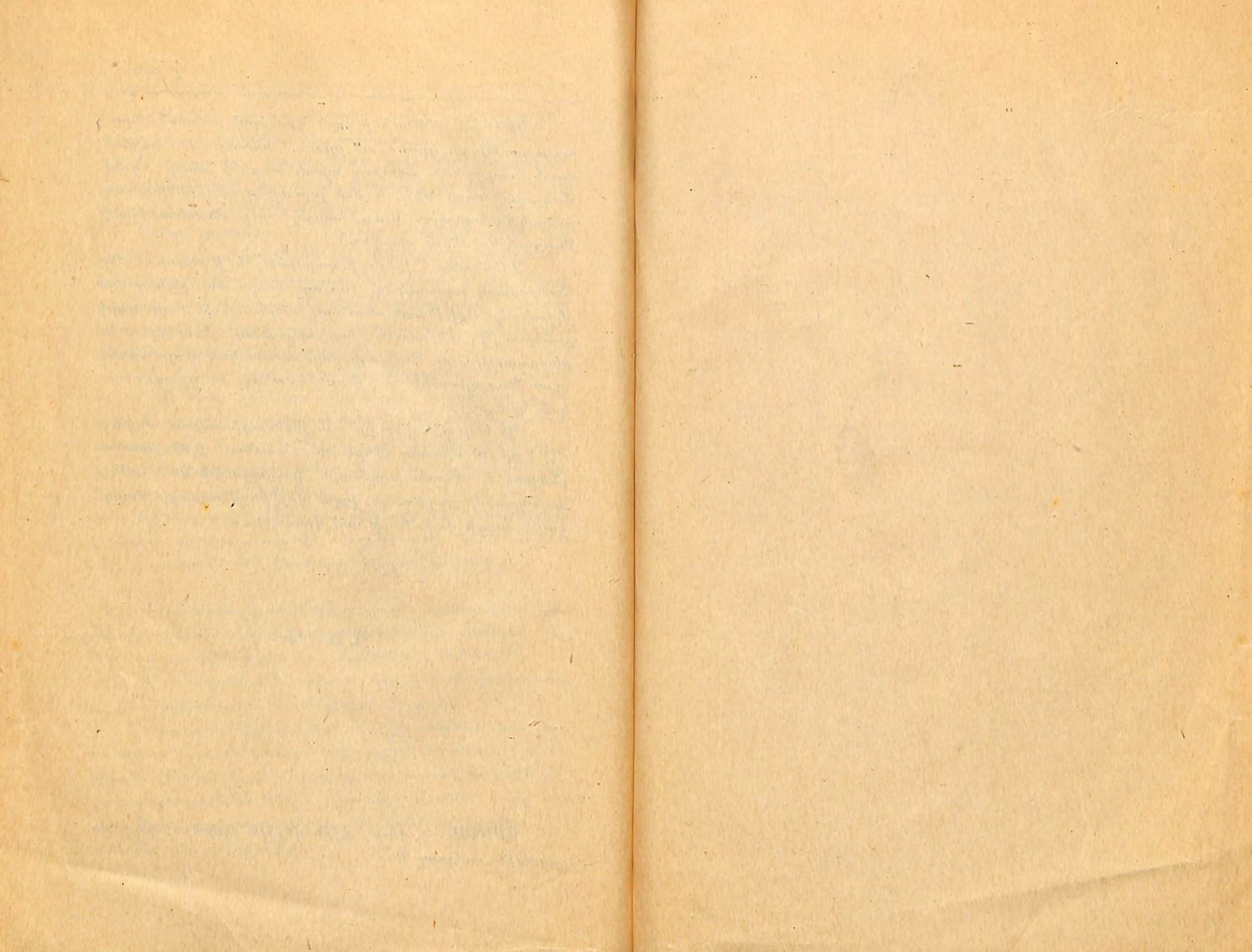
«Եթէ այս մէթոսն ի գործ դրուելով բանասէրներու ուշագրութիւնը զբաւուած ըլլար, անշուշտ է որ բազում հնադարեան լեզուներ պիտի ապրէին այսօր, գոնէ մագաղաթներու մէջ, և մեծ լոյս պիտի սփռէին լեզուաբանական հարցերու վրայ, հարցեր՝ որք անպատասխանի մնացած են մինչև ցարդ»:

«Չմոռնանք յիշել, ի պարծանս և ի պատիւ մեր հնդկաբնակ հպատակաց, որ այս տարուան յիշեալ մեծ մրցանակը Աքթինեան անունով հանրաժանօթ, այս տարի շահեցաւ Պ. Մէհրուշէն, կալկաթաբնակ լեզուագէտ և բխաւարաբար, որ Պոմպալի լեզուաբանական վարժարանի ուսումնաւարաններէն է, ֆարսի տահմէ, և զրադաշտական կրօնքէ»:

«Յիշեալ գիտունը իր այս լեզուագիտական մրցման մէջ, որ 60 միածալ էջերէ կը բաղկանայ, իրեն բնական ընտրած է «համաշխարհային խաղաղութիւն», այն է պատերազմի բարձումը, իբրեւ վերջին մնացորդ մարդկային ազգի վայրենութեան վիճակէն»:

Պ Ե Ր Ձ

ՎԵՐՊԱԿ. — 16-րդ էջին վերջին երկու տողերը բոլորովին աւելորդ են:

2942